

Національна Академія
правових наук України

Науково-дослідний інститут
інтелектуальної власності

**ПИТАННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск восьмий

Київ 2010

УДК 347.(77+78)
ББК 67.9(4Укр) 304.3
П 35

*Рекомендовано Вченою Радою Науково-дослідного
інституту інтелектуальної власності НАПрН України
(протокол № 9 від 26 жовтня 2010 року)*

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

О. Д. Святоцький, доктор юридичних наук, член-кор.
НАПрН України (голова редколегії); **О. П. Орлюк**, доктор
юридичних наук (головний редактор з юридичних наук);
О. Б. Бутнік-Сіверський, доктор економічних наук (головний
редактор з економічних наук); **О. Ф. Дорошенко**, кандидат
юридичних наук (відповідальний секретар); **В. І. Семчик**, док-
тор юридичних наук; **М. Я. Сегай**, доктор юридичних наук;
Н. М. Мироненко, доктор юридичних наук; **Н. Р. Малишева**,
доктор юридичних наук; **Б. Г. Прахов**, кандидат юридичних
наук; **В. С. Дроб'язко**, кандидат філологічних наук; **В. І. Нежи-
борець**, кандидат економічних наук; **С. Ф. Ревуцький**, кандидат
економічних наук; **О. О. Штефан**, кандидат юридичних наук.

П 35 **Питання інтелектуальної власності** : збірник наукових праць.
Випуск 8. / Редкол. : О. Д. Святоцький та ін. / — К. : НДІ інте-
лектуальної власності НАПрНУ, «Лазурит-Поліграф», 2010. —
288 с.

ISBN

Збірник містить наукові праці з питань, пов'язаних із правовим
захистом інтелектуальної власності. Наукові статті відображають
певні нароби фахівців Інституту, отримані за результатами дослід-
жень, проведених у 2010 році, і в яких розглядаються проблеми пра-
вового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності.

Для науковців, аспірантів і практичних працівників сфери інте-
лектуальної власності.

УДК 347.(77+78)
ББК 67.9(4Укр) 304.3

Відтворення всієї книги чи якої-небудь її частини будь-якими
засобами або у якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті,
зобороняється без письмового дозволу Інституту.

ISBN

© Науково-дослідний інститут інтелектуальної
власності НАПрН України, 2010

Від редакційної колегії

Зростання ролі і значення інтелектуальної діяльності в соціально-економічному розвитку суспільства зумовлює необхідність підвищення рівня правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, вдосконалення національного законодавства, гармонізації його до міжнародних та європейських норм.

Україна проголосила інноваційний шлях розвитку економіки, підґрунтям якого є інтелектуальна власність, вступ до СОТ та ЄС, що неминує призведе до загострення конкуренції на ринку товарів і послуг, яку неможливо виграти без інтелектуальної власності.

У той же час, комплексної відповіді щодо розв'язання питань про роль і місце результатів інтелектуальної діяльності в загальній стратегії бізнесу, ефективному управлінні ним у практичній діяльності компанії у вітчизняній літературі поки що немає.

З цією метою співробітниками Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України проводяться фундаментальні та прикладні дослідження у сфері інтелектуальної власності, здійснюються наукові, у тому числі економіко-правові та судово-експертні дослідження, які й лягли в основу статей, з яких складається черговий, восьмий збірник наукових праць «Питання інтелектуальної власності».

Збірник рекомендований для широкого кола читачів: студентів, аспірантів, науковців, юристів-практиків та ін.

Сподіваємось, що це видання стане не тільки джерелом знань та творчого натхнення, а й Вашим практичним посібником у вирішенні складних питань сфери інтелектуальної власності.

ЧАСТИНА I

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Орлюк О. П.,
*директор НДІ інтелектуальної
власності НАПрНУ, д.ю.н.,
член-кореспондент НАПрНУ*

ПАТЕНТНА ІНФОРМАЦІЯ ТА СУСПІЛЬНЕ НАДБАННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Перехід України до інноваційної моделі розвитку вимагає вирішення декількох основоположних завдань. По-перше, формування в державі цілісної системи для ефективного перетворення нових знань у нові технології, продукти та послуги, які будуть поставлятися на національний та зовнішні ринки. По-друге, необхідність підвищення рівня сприйняття інновацій реальним сектором економіки. Недостатня обізнаність суспільства у питаннях охорони та захисту прав інтелектуальної власності призводить до порушення таких прав, що негативно відбивається на економічному розвитку держави.

Суттєве місце у підвищенні рівня обізнаності суспільства (у векторі його інноваційного, технологічного та інформаційного розвитку) належить патентній інформації та інформаційним ресурсам, доступним широкому загалу.

Адже саме патентна інформація має суттєве значення як засіб для бізнес-аналітики та технологічного прогнозування. Патентний пошук є одним із методів, який забезпечує різноманітні важливі економічні показники. Водночас стратегічні рішення стосовно інвестицій для проведення досліджень і розробок повинні ґрунтуватися не лише на технологічному аналізі з використанням патентних даних, але і з врахуванням вимог ринку.

Публічне розкриття патентної інформації, яка включає як технічну, так і юридичну інформацію, виступає одним із важ-

ливих елементів патентної системи України. Політика у галузі розкриття інформації, що провадиться національною патентною системою, правова база України, а також технічна інфраструктура в цілому відіграють важливу роль у забезпеченні та поступовому полегшенні доступу до відкритої для широкої публіки патентної інформації та її використання. І суттєве місце у такому розкритті належить інформаційним ресурсам, що переходять у суспільне надбання.

У контексті права інтелектуальної власності *суспільне надбання в широкому розумінні являє собою множинність результатів інтелектуальної діяльності, які можуть бути вільно використані будь-якою особою*. У вузькому розумінні суспільне надбання являє собою підмножинність неохоронюваних результатів інтелектуальної діяльності, які ніколи не охоронялися та (або) перестали охоронятися у зв'язку із закінченням або припиненням строку чинності майнових прав на відповідні об'єкти інтелектуальної власності.

Виходячи з положень патентного права, суспільне надбання включає сукупність нематеріальних об'єктів (інформацію), щодо яких будь-яка фізична або юридична особа не має майнових прав інтелектуальної власності у зв'язку з припиненням їх охорони. До об'єктів патентного права в Україні належать винаходи, корисні моделі, промислові зразки. До нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності на які може бути видано патент, належать сорти рослин та породи тварин, однак вони патентуються поза межами національної патентної системи. Остання забезпечує патентування винаходів, корисних моделей, промислових зразків.

Окреме місце у сфері суспільного надбання займає *патентна інформація*. Суспільним надбанням стає інформація про об'єкти патентування, мінімальний обсяг якої визначений чинним законодавством і яку патентоволодільці зобов'язані публічно розкривати для отримання патентної охорони. Зазначена патентна інформація, направлена на збагачення суспільства технічними знаннями, сприяє подальшому розвитку творчої інноваційної діяльності у будь-яких зацікавлених осіб. У такому разі патенти не лише надають правову охорону своєму володільцеві, але й є джерелом інформування та натхнення наступних поколінь дослідників та винахідників.

Слід зауважити, що запроваджена в державі можливість суспільного розголошення патентної інформації виступає одним з

невід'ємних атрибутів патентної системи України. Адже наявність патентної інформації та інформаційних ресурсів щодо технологій та інновацій сприяє забезпеченню переходу економіки до моделі науково-технічного та інноваційного розвитку та збільшенню частки наукоємної продукції, підвищенню конкурентоспроможності України, продуктивності праці у всіх сферах економіки відповідно. А також впливає на ступінь розвитку інформаційно-телекомунікаційної структури, зокрема, українського сегменту Інтернету.

Розширення доступу до інформації є головною стратегією, що повинна призвести до розширення сфери суспільного надбання та загальнодоступних інформаційних послуг. Тому важливо підтримувати інновації та інвестування у сфері знань і творчості за допомогою відповідних прав на інтелектуальну власність та пояснювати вигоди для макроекономіки, які можна одержати від передачі знань та завдяки системам, що сприяють обміну ідеями.

Надання підтримки у створенні масиву інформаційних ресурсів, у т.ч. патентної інформації, що можуть бути віднесені до суспільного надбання, його збереження потребують чіткої ідентифікації об'єктів такого надбання.

Так, відносини у сфері інтелектуальної власності врегульовані окремими положеннями та нормами Цивільного кодексу України (зокрема, книга IV «Право інтелектуальної власності»), Господарського кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції».

Правовий статус об'єктів інтелектуальної власності регулює спеціальне законодавство (понад 10 законів), зокрема, у сфері патентування: Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 року № 3687-XII (зі змінами); Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 року № 3688-XII (зі змінами). Процедури визначені на рівні підзаконних нормативно-правових актів, виданих Кабінетом міністрів України та Міністерством освіти і науки України.

При цьому легальне визначення поняття «*суспільне надбання*» міститься у законодавстві про авторське право. У Законі України «Про авторське право і суміжні права» в редакції від 11.07.2001 р. № 2627-III [1] термін «суспільне надбання» вжи-

вається у значенні: твори і об'єкти суміжних прав, строк дії авторського права і (або) суміжних прав на які закінчився (ст. 1). Цивільний кодекс України закріплює у Книзі IV «Право інтелектуальної власності» у ст. 447 наступне: «Після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом» [2].

Разом із тим перехід у суспільне надбання передбачений і для об'єктів прав промислової власності. Так, згідно з ч. 1. ст. 467 ЦК України «у разі припинення чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок ці об'єкти можуть вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом».

По закінченні строку дії патенту на винахід, корисну модель, промисловий зразок правова охорона припиняється і такий об'єкт переходить у сферу суспільного надбання. Винахід або інший об'єкт патентування стає відкритим для комерційного використання будь-якими іншими особами.

Однак слід зазначити проблему, що існує стосовно видачі патентів на корисні моделі. Адже в Україні, на відміну від патентування винаходів, патентування корисних моделей передбачає проведення лише формальної експертизи, а патент видається під відповідальність його власника за відповідність корисної моделі умовам патентоздатності. Зрозуміло, що якщо патент видається за результатами кваліфікаційної експертизи, його якість зазвичай є значно вищою, а патент сильнішим, аніж той, що виданий за результатами формальної експертизи. Наслідком цього є щорічне зростання кількості судових спорів, пов'язаних з визнанням таких патентів недійсними.

Патентне законодавство передбачає ряд випадків, коли дія патентної охорони може бути припинена достроково. Підставами для дострокового припинення патенту є:

- 1) відмова власника патенту від нього повністю або частково;
- 2) несплата у встановлений термін збору за підтримання патенту у силі;
- 3) визнання патенту недійсним у судовому порядку повністю або частково.

У перших двох випадках дія патенту припиняється з моменту настання відповідного юридичного факту: у випадку відмови — з дати публікації про це в офіційному бюлетені; у

випадку несплати — по закінченні доданих 12 місяців до терміну сплати та з дати публікації про це в офіційному бюлетені. При визнанні патенту або його частини недійсними, вони вважаються такими, що не набрали чинності, від дати публікації відомостей про видачу патенту, про що повідомляється в офіційному бюлетені.

Зокрема, Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» в редакції від 01.06.2000 р. № 1771-III [3] закріплює право власника патенту в будь-який час відмовитись від нього повністю або частково. Така відмова відбувається шляхом подання заяви до Установи і набирає чинності від дати публікації відомостей про це в офіційному бюлетені Установи (ч. 1 ст. 32). Разом із тим не допускається повна або часткова відмова від патенту без попередження особи, якій надано право на використання винаходу за ліцензійним договором, зареєстрованим в Установі, а також у разі накладення арешту на майно, списане за борги, якщо до його складу входять права, що засвідчуються патентом.

Крім того, дія патенту припиняється у разі несплати у встановлений строк річного збору за підтримання його чинності (ч. 2 ст. 32), з першого дня року, за який збір не сплачено. Водночас річний збір за підтримання чинності патенту може бути сплачений протягом 12 місяців після закріплення встановленого строку. У цьому випадку розмір річного збору збільшується на 50 %. При сплаті збору дія патенту відновлюється. Якщо ж збір не сплачено протягом цих 12 місяців, Установа публікує у своєму офіційному бюлетені інформацію про припинення дії патенту. Така ж норма міститься і у Законі України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993 р. № 3688-XII [4].

Безоплатними є винаходи із зарубіжних країн, на які під час конвенційного періоду не подано заявку на одержання українського патенту.

Водночас національним законодавством передбачено видачу патенту на секретний винахід (секретну корисну модель). Отримання інформації стосовно патентування таких об'єктів є обмеженим. Такі обмеження встановлені Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (у нормах статей 1, 12, 16, 23, 27, 28).

До суспільного надбання в Україні можуть також відноситися об'єкти, на які не поширюється авторське право або па-

тентне право. Зокрема, авторське право не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі. Також, не охороняються як об'єкти авторського права державна символіка, грошові знаки, твори народної творчості (фольклор), прес-інформація, офіційні документи органів державної влади тощо.

У сфері патентування правова охорона за національним законодавством не поширюється на такі об'єкти технології, як біологічні в своїй основі процеси відтворення рослин та тварин, що не відносяться до небіологічних та мікробіологічних процесів, об'єкти нестійкої форми з рідких, газоподібних, сипких або подібних до них речовин тощо.

До суспільного надбання можна віднести також інформацію стосовно технологій та процесів, які не патентуються їх розробниками з якихось причин, але інформація щодо яких розкривається. Переважно така інформація має, як правило, науковий характер та часто пов'язана з інноваційними процесами, і може бути доступна як в паперовому, так і в електронному вигляді. Розкриття інформації у звуженому обсязі стосовно технологій та інновацій здійснюється на сайтах технологічних парків, створюваних в Україні, на сайтах національних вищих навчальних закладів (зокрема, політехнічних університетів Києва, Харкова, Львова та ін.), наукових установ системи НАН України та галузевих академій наук. Зазначена інформація також може бути доступною в інформаційних ресурсах бібліотек.

Не викликає сумнівів твердження, що в Україні поступово складається розуміння необхідності створення і надання профільними відомствами значної частини своїх реєстрів та банків даних у зручній для користування та роботи формі. Підвищується культура роботи з інформацією і розуміння її важливості та цінності. На законодавчому рівні вирішується питання стосовно створення масиву розгалуженої державної інформації, яка також може отримати статус суспільного надбання (водночас державна інформація не ототожнюється з патентною інформацією).

Відкриті дані використовуються громадянами та юридичними особами для суспільної користі та створення якісних інформаційних продуктів. Публічні каталоги відкритих даних, якими можуть вільно скористатися громадяни або представни-

ки бізнесу, створені значною кількістю відповідальних відомств та органами центральної влади. При цьому дотримуються правила, згідно з якими представлена на сайтах інформація розкривається у формі, що є придатною для повторного використання та машинної обробки. Документи можна не просто скачати або роздрукувати, але й проаналізувати статистичні, табличні дані тощо, та використати їх у створюваних бізнесом нових продуктах та для суспільних потреб. Прикладами можуть бути сайти з підбірками державних реєстрів, статистичних даних, баз даних нормативно-правових документів та інших матеріалів.

Слід підкреслити й те, що в Україні забезпечується вільний доступ до величезного масиву інформаційних ресурсів та патентної інформації. При цьому можливість публічно користуватися доступною інформацією, що пов'язана з патентами, її суспільне розголошення засновані як на нормах чинного законодавства про право промислової власності, так і на технічних та інформаційних ресурсах патентної системи держави та інших суб'єктів, задіяних під час створення або розповсюдження патентної інформації.

Зокрема, в Україні створені правові та організаційні механізми та інформаційні й технічні ресурси, які, по-перше, забезпечують доступ до суспільного надбання, а по-друге, дозволяють здійснити перевірку стосовно наявності відповідних прав інтелектуальної власності на певний об'єкт патентного права.

У державі створена можливість визначити чинність відповідних патентів, оскільки існують загальнодоступні бази даних, в яких визначається правовий статус патентів. Для цього в Україні ведуться, зокрема, такі реєстри: Державний реєстр патентів України на винаходи; Державний реєстр патентів України на корисні моделі; Державний реєстр патентів України на секретні винаходи; Державний реєстр патентів України на секретні корисні моделі; Державний реєстр патентів України на промислові зразки. Державна реєстрація патенту супроводжується публікацією в Офіційному бюлетені «Промислова власність» установлених національним законодавством відомостей про видачу патенту.

Забезпечення потреб громадськості України в інформації стосовно об'єктів патентного права визначено як один з найважливіших напрямів діяльності національної патентної системи і здійснюється декількома шляхами:

1. Комплектується національною та зарубіжною патентною інформацією Фонд патентної документації громадського користування (ФГК), який утворений у 1999 р. і фактично виконує функції державної патентної бібліотеки. Фонд містить патентну документацію 65 країн світу та 4-х міжнародних і регіональних організацій, що представлена на паперовому та електронному носіях. Значну частину фонду складають офіційні патентні бюлетені патентних відомств, переважно на паперових носіях. Описи до патентів на винаходи промислово розвинених країн представлені на CD-ROM та DVD-ROM з ретроспективою 10-20 років і більше. ФГК комплектується також стандартами, методичними, довідково-інформаційними та періодичними виданнями. Інформація щодо нових надходжень до ФГК подається щоквартально. Станом на 1 жовтня 2010 року загальний обсяг колекції CD-ROM та DVD у ФГК становить понад 16240 примірників.
2. Безоплатно комплектуються національною патентною документацією на паперових носіях та CD-ROM, а також міжнародними класифікаціями об'єктів промислової власності у перекладі українською мовою на паперових носіях патентні фонди органів національної системи науково-технічної інформації, зокрема, Українського інституту науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ), Державної науково-технічної бібліотеки та регіональних центрів науково-технічної і економічної інформації (ЦНТЕІ).
3. Створені та постійно актуалізуються інформаційні ресурси, доступні на безоплатній основі через Інтернет, зокрема 12 баз даних (БД) про об'єкти промислової власності та інформаційно-довідкові системи (ІДС) про стан діловодства за заявками на об'єкти промислової власності, а також про Міжнародні класифікації об'єктів промислової власності.
4. Створені та постійно актуалізуються переліки зарубіжних патентних та науково-технічних баз даних, баз даних об'єктів промислової власності, довідкових ресурсів, до яких надається безоплатний доступ в Інтернеті.

Через внутрішні бази даних, що ведуться національними органами, є доступ до документації українською мовою, у ряді випадків також російською мовою. Триває процес створення

реферативної бази англійською мовою для вітчизняної інформації. Пропонуються посилання на іноземні веб-ресурси, що містять інформацію, віднесenu до суспільного надбання, переважно англійською мовою. Ряд посилань стосується російськомовних Інтернет-ресурсів.

Обсяг непатентної літератури та інформаційних ресурсів збільшується значно швидше, аніж обсяг патентної інформації. Це викликає труднощі при проведенні патентного пошуку як фахівцями патентної системи, так і будь-якими зацікавленими особами. Стосовно експертів патентного відомства, то ними при здійсненні кваліфікаційної експертизи заявок на винаходи використовуються інформаційні ресурси Патентно-інформаційної бази експертизи (ПІБ). ПІБ комплектується національною патентною документацією та зарубіжними патентно-інформаційними продуктами, здебільшого на сучасних електронних носіях (оптичних дисках CD-ROM та DVD), патентних відомств провідних країн та міжнародних організацій інтелектуальної власності (ЄПВ, ВОІВ). Загальний обсяг колекції CD-ROM та DVD у ПІБ станом на 1 листопада 2010 року становив понад 13330 дисків.

Крім того, патентна система пропонує до розповсюдження нормативно-правові, методичні та довідкові видання з питань інтелектуальної власності, інформація стосовно яких розміщена на сайті Державного департаменту інтелектуальної власності (ДДІВ).

Разом із тим, якщо патентне відомство відіграє провідну роль у формуванні патентної інформації в Україні, що є суспільним надбанням, то внесок комерційних постачальників даних є значно нижчим, аніж це характерно для країн з розвинутими економіками.

Так, в країні немає комерційних компаній або інноваційних структур, які уже створили інформаційні продукти, що дозволяли б користувачам спостерігати за основними якостями та обсягом технічної глобалізації, у т.ч. числі із врахуванням офіційної патентної статистики. Хоча такі намагання є, зокрема, у середовищі трансферу технологій (наприклад, Об'єднаний центр трансферу технологій, який поставив завданням створити відповідний масив інформації у сфері інновацій, винаходів, трансферу технологій).

Разом із тим відсутній сайт, який містив би ранжовані списки, що дозволяють користувачам підібрати різні пошуко-

ві критерії відповідно до своїх інтересів. Водночас згідно із національним законодавством це не може бути завданням патентного відомства.

Джерелом інформації в Україні виступають також нормативно-правові, методичні та довідкові видання. Користування багатьма з них є вільним та безоплатним, зокрема базами правових актів.

Доступ до інформації щодо новин у сфері патентування (але не патентної інформації) надається завдяки засобам масової інформації, у т.ч. спеціалізованим. Зокрема, у 2010 р. на веб-сайті Українського національного інформаційного агентства новин (УНІАН) створено розділ «Інтелектуальна власність» (у рубриці «УНІАН. Права людини»). Спеціалізовані видання: науково-практичні журнали «Інтелектуальна власність», «Винахідник і раціоналізатор», «Теорія і практика інтелектуальної власності» та інші, деякі з яких згадувалися вище. Доступ до інформації науково-технічного, інноваційного характеру, розміщеної у журналах, є вільним; з 2009 року до неї є вільний доступ в електронному вигляді на веб-сайті Національної бібліотеки ім. Вернадського.

До структур, які є в Україні та створюють можливість користуватися патентною інформацією, а також інформаційними ресурсами у сфері науки, інноватики та трансферу технологій, і які можуть відноситися до суспільного надбання, можна віднести такі.

(1) Національна патентна система. Згідно з чинним законодавством національна патентна система в Україні має назву «державна система правової охорони інтелектуальної власності» і являє собою сукупність експертних, наукових, освітніх, інформаційних та інших державних закладів відповідної спеціалізації, що входять нині до сфери управління *Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України* [5].

1.1. *МОНмолодьспорт* виступає головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики з питань освіти і науки, інновацій та інформації, інтелектуальної власності, сім'ї, дітей, молоді, фізичної культури та спорту. Його завданнями є: участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики, у т.ч. у сфері інтелектуальної власності, визначення перспектив і пріоритетних напрямів розвитку у цій сфері, підготовка пропозицій щодо проведення реформ тощо [6].

До повноважень Міністерства відносяться забезпечення реалізації державної політики з визначених основними завданнями питань, у т.ч. з інтелектуальної власності; забезпечення розвитку загальнодержавної системи науково-технічної інформації, національної інноваційної системи, системи науково-технічної експертизи, організація проведення державної наукової експертизи проектів державних, міжнародних та регіональних програм; координація діяльності; координація, пов'язана з трансфером (передачею) технологій і прав на об'єкти інтелектуальної власності, що створені повністю або частково за рахунок коштів державного бюджету; забезпечення ведення та функціонування державних електронних баз даних, реєстрів та інших інформаційних систем тощо. Веб-сайт Міністерства: <http://www.mon.gov.ua/>.

Через Міністра здійснюється спрямування і координація діяльності Державної служби інтелектуальної власності України, Державної служби молоді і спорту України, Державного агентства з питань науки, інновацій та інформації України як центральних органів виконавчої влади.

1.2. До органів національної патентної системи, що беруть основну участь у створенні патентної інформації, входять: Державний департамент інтелектуальної власності (ДДІВ, Держдепартамент); створене ДДІВ Державне підприємство «Український інститут промислової власності» (Укрпатент); філія Укрпатенту «Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг».

Згідно з Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 № 1085/2010 [5] утворено *Державну службу інтелектуальної власності України* як центральний орган виконавчої влади, що є правонаступником Державного департаменту інтелектуальної власності МОН України внаслідок реорганізації останнього. Державна служба інтелектуальної власності виступатиме центральним органом виконавчої влади, робота якого спрямовується і координується кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки, молоді та спорту України.

Основними завданнями Державної служби інтелектуальної власності України виступають реалізація державної політики в сфері інтелектуальної власності; внесення пропозицій щодо формування державної політики в сфері інтелектуальної влас-

ності; організаційне забезпечення охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності [7].

1.3. *Державне підприємство «Український інститут промислової власності»* (Укрпатент) було створене згідно з наказом МОН України від 07.06.2000 р. № 175. До реорганізації [5] знаходилось у сфері управління МОН України та ДДІВ, засноване на державній власності. Укрпатент створено з метою проведення на наукових засадах експертизи заявок на об'єкти промислової власності на відповідність умовам надання правової охорони, забезпечення роботи Державних реєстрів, передбачених чинним законодавством у сфері охорони промислової власності, проведення НДР та інших робіт щодо надання правової охорони таким об'єктам.

Інститут є єдиним закладом експертизи, уповноваженим розглядати подані заявки на об'єкти промислової власності, у тому числі — на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, і проводити експертизу цих заявок. Результати експертизи, які відображаються у висновку експертизи, є підставою для прийняття рішення про видачу охоронного документа — патенту на винахід (корисну модель), промисловий зразок чи про відмову у його видачі. ДП «Український інститут промислової власності» є основним суб'єктом в Україні, що створює бази з патентної інформації, його офіційний веб-портал: <http://www.ukrpatent.org/>.

Зазначені дані кореспондуються на офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України, на якому узагальнюється інформація стосовно діяльності національної патентної системи в цілому, ведуться державні реєстри об'єктів інтелектуальної власності, розміщується патентна статистика, бази даних патентної інформації тощо. Офіційний веб-портал: <http://www.sdip.gov.ua/>. Інформаційне забезпечення функціонування державної системи правової охорони Укрпатент здійснює за двома основними напрямками: інформаційне забезпечення процесу експертизи заявок на об'єкти промислової власності та забезпечення потреб громадськості України в інформації відносно об'єктів промислової власності.

Відомством здійснюється видання публікацій на паперових та оптичних носіях, зокрема:

- а) Офіційний бюлетень «Промислова власність». Видається з 1993 року. З квітня 2007 року офіційний бюлетень вида-

ється двічі на місяць у двох книгах. Бюлетень передплачується.

- б) Описи до патентів на винаходи і корисні моделі. Містить бібліографічні дані, власне опис, формулу винаходу (корисної моделі), а також креслення, на які є посилання в описі. Опис розкриває суть винаходу корисної моделі та підтверджує обсяг правової охорони, визначений формулою винаходу (корисної моделі). Описи до патенту публікуються Держдепартаментом. Описи до патентів та деклараційних патентів на винаходи і корисні моделі на паперовому носії публікуються одночасно з їх публікацією в офіційному бюлетені «Промислова власність». Після публікації будь-яка особа має право ознайомитися з матеріалами заявки в установленому порядку, за що сплачується збір.
- с) Повні відомості про зареєстровані патенти на винаходи (корисні моделі) у структурованому вигляді та патентні документи у форматі PDF розміщено також в Спеціалізованій базі даних «Винаходи (корисні моделі) в Україні», доступ до якої надається на безоплатній основі на веб-порталі Державного департаменту інтелектуальної власності та веб-сайті Державного підприємства «Український інститут промислової власності». З 2005 року офіційний бюлетень «Промислова власність» випускається також на CD-ROM. З 2006 року електронна версія офіційного бюлетеня «Промислова власність» розміщена на веб-сайтах Державного департаменту інтелектуальної власності (з 2008 — веб-портал) та ДП «Український інститут промислової власності». З 1994 року до офіційного бюлетеня «Промислова власність» видається Річний покажчик, який містить нумераційні, систематичні та іменні покажчики об'єктів промислової власності, відомості про які були опубліковані протягом року.
- д) З 2005 р. одночасно з офіційним бюлетенем здійснюється видання національного CD-ROM «Винаходи в Україні», в якому вміщено повні відомості про зареєстровані патенти (деклараційні патенти) на винаходи (корисні моделі) у вигляді структурованої інформації: бібліографічні дані, реферат, формула та текст опису винаходу (корисної моделі). Починаючи з квітня 2009 р., як пошукова система в національному CD-ROM «Винаходи в Україні» використовується авторський інструментарій MIMOSA.

- i) Видається акумулятивний оптичний диск DVD «Промислові зразки, зареєстровані в Україні», на якому розміщені відомості про всі зареєстровані в Україні промислові зразки за період з січня 1993 року по дату завершення поточної реєстрації. Диск містить визначені відомості про зареєстровані промислові зразки, а саме: бібліографічні дані, варіанти та види зображень промислових зразків. Бібліографічні дані представлені українською мовою. На диску розміщена інформація про видачу патентів України на промислові зразки, нумераційний і систематичний покажчики та сповіщення, які стосуються патентів на промислові зразки.

Офіційний бюлетень «Промислова власність», описи до патентів на паперовому носіїві та CD-ROM надсилаються на безоплатній основі до патентних фондів національної системи науково-технічної інформації, зокрема, Державної науково-технічної бібліотеки, Державної наукової медичної бібліотеки та регіональних центрів науково-технічної та економічної інформації.

Існує вільний доступ до Регіонального патентно-інформаційного продукту країн СНД CISPATENT, що випускається з 2002 р. Технічний виконавець і координатор проекту — Роспатент. У проекті беруть участь Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Узбекистан, Україна та Євразійська патентна організація (ЄАПО). Частка України у створенні патентної інформації — 25 %. Диск CISPATENT містить: бібліографічні дані мовою оригіналу, російською та англійською; реферат мовою оригіналу, російською та англійською; повний опис винаходу з основним та додатковими кресленнями мовою оригіналу; формулу винаходу мовою оригіналу. Періодичність виходу диска — раз на місяць. Кожен випуск диска включає патенти країн-учасниць проекту, які надіслано за місяць до його виготовлення, та має програмне забезпечення пошукової системи MIMOSA.

У I кварталі 2010 року Укрпатентом було видано посібник «Патентна документація. Комплектування та можливості доступу до неї в Україні». Зазначений посібник безоплатно надіслано до державних органів та зацікавлених установ і організацій.

Слід зауважити, що патентно-інформаційне забезпечення функціонування державної системи правової охорони промислової власності та забезпечення фізичних і юридичних осіб інформацією про ОПВ є одним із головних завдань закладу

експертизи. На виконання цього завдання у попередні роки були створені такі інформаційні ресурси і продукти:

- а) інтерактивні електронні бази даних та інформаційно-довідкові системи з розміщенням на серверах, підключених до мережі Інтернет;
- б) бази даних на оптичних носіях інформації CD-ROM і DVD;
- в) технологічні та допоміжні бази даних для внутрішнього використання експертами закладу експертизи;
- г) пошуковий портал закладу експертизи і численні інформаційно-пошукові системи.

Ці інформаційні ресурси та продукти доступні в Україні для використання з 2003 р. Щорічно їх перелік поповнюється, а пропозиції користувачів зумовлюють удосконалення функціональних можливостей пошукових механізмів, інтерфейсів і структури даних. За весь період експлуатації послугами лише трьох основних баз даних (стосовно винаходів, промислових зразків та торговельних марок) скористалися понад 60 тис. клієнтів. При цьому було здійснено понад 1,2 млн пошуків інформації та переглянуто майже 2,5 млн документів.

На веб-порталі ДДІВ розміщено такі інформаційні ресурси та посилання, в яких вміщено патентну інформацію, що може відноситися до сфери суспільного надбання.

У групі «БАЗИ ДАНИХ (БД)»

За категорією Офіційний бюлетень:

• **БД «Електронна версія акумулятивного офіційного бюлетеня «Промислова власність»»**

За категорією Винаходи та корисні моделі:

• **БД «Перспективні винаходи України»**

Функціонує з 2008 року на безоплатних засадах. База даних «Перспективні винаходи України» містить інформацію щодо винаходів, які відбираються спеціально утвореною при Національній академії наук України Експертною радою з відбору перспективних винаходів.

Метою створення БД «Перспективні винаходи України» є сприяння комерційній реалізації інноваційного потенціалу українських винахідників, інженерно-технічних працівників і науковців, просуванню вітчизняних розробок на вітчизняний та зарубіжний ринки. Цей спеціалізований інформаційний ресурс, доступний як фахівцям, так і широкому загалу, сприятиме також формуванню стабільного конкурентного середовища для бізнесу.

Тематичний перегляд здійснюється за напрямками: Життєві потреби людини; Технології, транспортування; Хімія, металургія; Текстиль, папір; Будівництво, гірничо-шахтарська справа; Механіка, двигуни та насоси, освітлення, опалення; Фізика; Електрика.

• *Спеціалізована база даних (СБД) «Винаходи (корисні моделі) в Україні»*

(<http://base.ukrpatent.org/searchINV/search.php?action=viewhelp#results>)

СБД містить інформацію про патенти на винаходи (корисні моделі), зареєстровані в Україні. Забезпечує численним споживачам патентної інформації оперативний інтерактивний доступ до одного із найвагоміших інформаційних ресурсів, який відображає структуровані дані про патенти на винаходи (корисні моделі), зареєстровані в Україні.

СБД введена в експлуатацію з грудня 2002 р. Кожного місяця (відповідно до публікації) база даних поповнюється новими відомостями про видані патенти на винаходи (корисні моделі). В базі даних міститься інформація про бібліографічні дані, реферати, формули та описи до патентів. При цьому бібліографічні дані та реферати можуть бути представлені трьома мовами: українською, англійською та російською. Формули та описи винаходів подаються тільки мовами оригіналу: українською або російською (для патентів, зареєстрованих в Україні до 2000 р.). У базу даних завантажена така інформація: бібліографічні дані і формули винаходів (українською або російською мовами) до патентів, зареєстрованих з 1993 року; бібліографічні дані, формули та описи винаходів (українською або російською мовами) до патентів, зареєстрованих з 2000 року; бібліографічні дані і реферати винаходів (українською, англійською і російською мовами), формули винаходів та описи винаходів (українською або російською мовами) до патентів, зареєстрованих з 2002 року.

Враховуючи побажання користувачів Спеціалізованої бази даних (СБД) «Винаходи і корисні моделі в Україні», з 01.06.2007 було забезпечено безоплатний доступ до цієї бази. Для роботи з базою даних достатньо вибрати її зі списку баз даних, вибрати необхідні поля для пошуку та сформулювати запит до системи. Актуалізація бази даних відбувається двічі на місяць (відповідно до графіку проведення публікації) у періоди з 11 по 13 та з 26 по 28 кожного місяця.

• **БД колективного користування «Відомості про заявки на винаходи, які прийняті до розгляду»** (<http://base.ukrpatent.org/searchbul/search.php?action=viewhelp>).

• **Інтернет-БД «Винаходи зарубіжних країн» (тестова версія)** (Допомога: <http://www.ukrpatent.org/upatentais/ua/help.html>)

Запропонована форма пошукового запиту може відображатись у двох режимах формування запиту:

- a) складний пошук;
- b) експертний пошук.

Запропоновані також форма для роботи з результатами пошуку: «Результати пошуку» та форма зворотного зв'язку. Схеми були розроблені для: розширення пошукових можливостей; отримання більш релевантних документів-результатів; скорочення часу формування запиту. Експертний пошук дозволяє користувачу формувати пошуковий запит власноруч, проводити пошук за всіма параметрами та змінювати логічний зв'язок між пошуковими полями, між пошуковими даними поля, використовувати спеціальні пошукові символи.

Після оброблення пошукового запиту користувач одержить результат у вигляді переліку опублікованих патентних документів, що були виявлені у вказаних патентних джерелах.

За категорією Промислові зразки:

• **Інтерактивна база даних (ІБД) «Промислові зразки, зареєстровані в Україні»**

(<http://base.ukrpatent.org/searchBul/search.php?action=viewhelp>)

ІБД містить інформацію про промислові зразки, на які вже видані відповідні патенти про державну реєстрацію. В системі міститься інформація про бібліографічні дані та зображення промислових зразків. Бібліографічні дані надаються українською мовою.

Актуалізація бази даних відбувається двічі на місяць (відповідно до графіку проведення публікації) у періоди з 11 по 13 та з 26 по 28 кожного місяця. Під час цієї процедури база даних поповнюється новими відомостями про видані патенти на промислові зразки, зареєстровані в Україні. З вересня 2004 року БД «Промислові зразки, зареєстровані в Україні» введена в експлуатацію, підключена до мережі Інтернет (www.ukrpatent.org), що забезпечує численним споживачам інформації оперативний інтерактивний доступ до одного з найбільш вагомих інформаційних ресурсів.

З 01.06.2007 доступ до Інтерактивної бази даних «Промислові зразки, зареєстровані в Україні» надається безкоштовно. Після входу в систему користувачеві необхідно вибрати поля для пошуку та сформувавши запит. Пошук інформації в ІБД здійснюється за допомогою механізму пошукової системи, який за запитом користувача реалізує такі види пошуку: предметний (тематичний) пошук; іменний пошук; нумераційний пошук; пошук за ключовими словами. Розроблене для цієї бази даних програмне забезпечення надає можливість користувачеві сформувавши запит, здійснювати пошук за цим запитом, відображати знайдені документи на екрані комп'ютера, роздруковувати визначені користувачем документи.

• **БД «Відомості про міжнародну реєстрацію промислових зразків, які отримали правову охорону в Україні»** (<http://www.ukrpatent.org/cgi-bin/inetppbul>).

У групі «ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВІ СИСТЕМИ (ІДС)»

За категорією Винаходи та корисні моделі:

- ІДС «Стан діловодства за заявками на винаходи (корисні моделі)».
- ІДС «Міжнародна патентна класифікація. Базовий рівень (2009). Українська версія (2010.01)».
- ІДС «Відомості про патенти України на винаходи (корисні моделі), які визнані недійсними, та патенти, які втратили чинність».

За категорією Промислові зразки:

- ІДС «Відомості про стан діловодства за заявками на промислові зразки в Україні».
- ІДС «Відомості про патенти України на промислові зразки, які визнані недійсними, та патенти, які втратили чинність».
- ІДС «Міжнародна класифікація промислових зразків (Локкарнська класифікація). Дев'ята редакція».

Доступ до всіх ІДС безкоштовний. Додаткової реєстрації не потребують.

Відвідуваність веб-порталу в середньому становить понад 9 тис. користувачів щомісяця, за 2009 рік його сторінки переглянули понад 100 тис. відвідувачів. Організовано зворотне спілкування з користувачами порталу з метою удосконалення його діяльності та проведення фахових спеціалізованих форумів.

1.3. «Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг» (УкрЦІПП) є філією Державного підприємства «Український інститут промислової власності». Метою створення УкрЦІПП є забезпечення реальних механізмів сприяння винахідницькій та інноваційній діяльності. Робота центру полягає у наданні патентно-інформаційних послуг для громадськості. УкрЦІПП здійснює: пошук інформації щодо винаходів, корисних моделей, промислових зразків тощо; патентні дослідження щодо виявлення порушення прав власників чинних охороних документів; патентні дослідження для визначення тенденцій розвитку об'єктів господарської діяльності; переклади патентних документів. Із 2001 року в УкрЦІПП функціонує фонд патентної документації громадського користування (ФГК). На запит користувачів замовляє копії зарубіжної патентної документації, відсутньої у ФГК. Веб-сайт УкрЦІПП: <http://www.ip-centr.kiev.ua>. На сайті Центру успішно працює Інтернет-біржа промислової власності.

2) *Державний комітет України з науки, інновацій та інформатизації*. Згідно з Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 № 1085/2010 [6] комітет реорганізовано у Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України, яке підпорядковане Міністерству освіти і науки, молоді і спорту України.

Комітет є центральним органом виконавчої влади України з питань формування та реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування і використання національних електронних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства. Розміщує на офіційному веб-порталі (<http://dknii.gov.ua>): інформацію стосовно наукової та інноваційної діяльності, трансферу технологій, інформатизації суспільства; перелік нормативних актів і доступ до них, що регулюють створення та розвиток національних електронних інформаційних ресурсів та інформаційного суспільства тощо.

На сайті також розміщуються публікації з питань інноваційного та інформаційного розвитку, трансферу технологій. Водночас такі статті охороняються авторським правом, якщо автор не передасть свій твір до сфери суспільного надбання. Комітет надає інформацію стосовно затверджених державних

цільових науково-технічних програм та програм, що розробляються. Мова сайту — українська. Доступ — вільний.

У складі Комітету функціонує Державний фонд фундаментальних досліджень, який у 1992 році започаткував конкурсну систему грантової підтримки наукових розробок вітчизняних учених. Досвід проведення конкурсів ініціативних проєктів, результати виконання досліджень за грантами, методичні засади експертизи і визначення пріоритетних наукових напрямів розміщені на веб-сторінці Фонду.

До сфери компетенції Комітету входить ряд національних наукових центрів та науково-дослідних інститутів, Український державний центр науково-технічної та інноваційної експертизи, Державний центр інформаційних ресурсів та інші заклади, а також установи Національної системи науково-технічної інформації.

3) Національна система науково-технічної інформації та її структури.

- Український інститут науково-технічної і економічної інформації (УкрІНТЕІ) (<http://www.uintai.kiev.ua>).
- Державна науково-технічна бібліотека.
- Регіональні центри науково-технічної інформації.

Основною метою діяльності УкрІНТЕІ є інформаційне, аналітичне, консультаційне та організаційне забезпечення наукової, виробничої, економічної діяльності та ведення баз даних.

До загальних ресурсів з науково-технологічної діяльності відносяться:

• **База даних «Технології України».** БД створено на основі державного реєстру технологій. Поповнюється за рахунок інформації, що подається розробниками технологій в УкрІНТЕІ для державної реєстрації цих розробок. Бібліографічні відомості подаються українською, російською і англійською мовами. Обсяг бази даних: понад 300 записів. Режим поповнення: щоденний. Умови доступу: комерційний і некомерційний (для державних органів).

• **База даних науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій України.** БД створено на основі інформаційного фонду на паперових та магнітних носіях; містить бібліографічну інформацію про виконані НДДКР, учені ради і захищені дисертації з усіх галузей знань. На основі інформації бази даних видається друкований збірник «Бюлетень реєстрації НДДКР і ДР» та «Збірник рефератів дисертацій, НДР та ДКР».

Поповнюється за рахунок інформації, що подається виконавцями НДДКР і авторами дисертацій в УкрІНТЕІ для державної реєстрації цих робіт. Бібліографічні відомості подаються українською, російською і англійською мовами. Обсяг бази даних: більш ніж 400 тисяч бібліографічних записів. Режим поповнення: щоденний. Умови доступу: комерційний і некомерційний (для державних органів). Автоматизований публічний каталог в читальному залі УкрІНТЕІ для обслуговування абонентів. Умови розповсюдження: копії документів надаються тільки згідно офіційного листа організації, установи, ВНЗ.

• **Міжнародна база даних AGRIS/CARIS.** БД створено під егідою (ФАО) ООН в міжнародній кооперації країн-членів ФАО. Містить бібліографічні відомості про інформацію (журнальні статті, монографії, патенти, тези дисертацій і дисертації, наукові звіти тощо) з питань продовольства і агропромислового виробництва. Система AGRIS діє за принципами обміну інформацією з національними центрами країн-учасниць. Бібліографічні відомості подаються англійською мовою. Обсяг бази даних: близько 4,0 млн бібліографічних записів. Режим поповнення: щомісячний. Умови доступу: вільний доступ <http://www.fao.org/agris>, <http://www.fao.org/caris>, CD-ROM диски в УкрІНТЕІ.

• **БД «Науково-технічні заходи».** БД створено за результатами щорічної реєстрації та складання плану науково-технічних заходів (НТЗ), що проводяться в Україні міністерствами, відомствами, установами національної академії наук, іншими організаціями та фірмами починаючи з 2005 р. Інформацію систематизовано згідно з Міждержавним рубрикатором науково-технічної інформації, який включає багаторівневу систему індексації. Пошукова система дозволяє зробити пошук за тематикою, рубрикою, типом, видом НТЗ, місцем проведення тощо. Інформація подається українською та російською мовами. Обсяг бази даних: понад 6830 записів. Режим поповнення: щоденний. Умови доступу: некомерційні.

Корпоративні ресурси системи НТІ:

• **БД «Науково-технічні досягнення України».** БД містить інформацію про нові вироби, процеси і матеріали, які впроваджені у виробництво або такі, що пропонуються для впровадження і потребують інвестицій. Документальна частина БД містить короткий опис науково-технічного доробку на 1-3 сторінках в електронному вигляді. Бібліографічну інформацію систематизовано відповідно до класифікації науково-технічної

інформації з глибиною деталізації до 4-х рівнів. Відомості подаються українською мовою. Обсяг бази даних: близько 3 тисяч записів. База даних знаходиться на етапі наповнення. Режим поповнення: щоквартально. Умови доступу: інформація надається за запитом.

• **Корпоративна бібліографічна БД «Зведений електронний каталог».** БД містить бібліографічну інформацію про статті, публікації в регіональних і всеукраїнських періодичних виданнях (охоплено 20 газет, 100 журналів) та інших джерелах. Інформацію систематизовано за розділами знань згідно з рубрикаторм ДАСНТІ. Відомості подаються українською мовою. Обсяг бази даних: близько 40 тис. записів. Режим поповнення: кожні 10 днів. Умови доступу: інформація надається за запитом. Вільний доступ в Інтернет.

• **Корпоративна БД «Підприємства України: адреси і номенклатура продукції».** БД містить інформацію про підприємства України, номенклатуру продукції, робіт і послуг. Адреси підприємств систематизовано відповідно до територіального поділу. Номенклатуру продукції ситематизовано відповідно до загальноукраїнського класифікатора продукції, товарів і послуг. Глибина деталізації — до 4-х рівнів. Відомості подаються українською мовою. Обсяг бази даних: близько 25 тис. записів. Умови доступу: інформація надається за запитом.

Розроблено і введено в експлуатацію автоматизовану систему формування інтегрованих міждержавних інформаційних ресурсів (АСФІМІР), усередині якої формуються бази даних, що забезпечують інформаційний супровід процесу трансферу інноваційних технологій. Пропонуються видання, а також інформація стосовно науково-технічних заходів тощо. На веб-сайті інституту пропонується доступ до журналів «Науково-технічна інформація» та Вісник УкрІНТЕІ. УкрІНТЕІ надає можливість розмістити інформацію про свої розробки й проекти, здійснити пошук проектів на безоплатних засадах. Пошук інвесторів, експертів, партнерів здійснюється на платних засадах. Надана можливість користуватись ресурсами зали «Неопубліковані документи України».

В УкрІНТЕІ постійно здійснюється тестування та забезпечується вільний доступ до іноземних інформаційних та пошукових систем (наприклад, протягом жовтня-листопада 2010 р. — до IC Web of Science; російськомовної БД електронних видань, до російськомовних БД ІНТЕГРУМ™).

4) Бібліотечні заклади України.

- Національна бібліотека України імені Вернадського. На веб-сайті бібліотеки (<http://www.nbuv.gov.ua>), що ведеться українською, російською та англійською мовами, забезпечується вільний доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки (у т.ч. системи каталогів, реферативної бази даних, електронного фонду, тематичних зібрань, аналітичних матеріалів СІАЗ, бібліотечних новин, передбачених ресурсів, електронних наукових фахових видань, наукової періодики України. На сайті НБУ міститься перелік наукових установ України; посилання на науково-інформаційні ресурси Інтернету, у т.ч.: пошукові системи, бібліотеки України, національні бібліотеки, органи державної влади, національні університети; інформація щодо енциклопедій, словників, газет та Інтернет-видань.
- Обласні наукові бібліотеки.
- Електронні бібліотеки. Містять посилання на сайти, на яких розміщені:
 - а) бази, що містять тексти нормативно-правових актів України. Документи подаються українською мовою. Доступ вільний;
 - б) наукові публікації та просвітницькі матеріали. Посилання на світові бібліотечні он-лайн ресурси, у т.ч. arXiv.org, DOAJ — Directory of Open Access Journals International Federation of Library Associations and Institutions, Мировая цифровая библиотека;
 - в) художня література.
- Інші бібліотечні установи.

5) Наукові установи, в яких створено бібліотечні та електронні інформаційні ресурси:

- Національна академія наук України та її наукові установи (<http://www.nas.gov.ua>). На сайті розміщується інформація про державні науково-технічні програми, комплексні та цільові наукові програми, спільні конкурси наукових проектів тощо.
- Наукові установи Національної академії наук України. Наприклад, Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України (<http://www.paton.kiev.ua>).
- Національні галузеві академії наук України (їх в Україні 5). Прикладом у сфері розміщення інформації патентного характеру можуть бути ресурси Націо-

нальної академії медичних наук України (<http://www.amnu.gov.ua/>), Національної академії аграрних наук України (<http://www.uaan.gov.ua/>).

- Наукові установи галузевих академій. Прикладом є Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України (веб-сайт: <http://www.ndiiv.org.ua>). Створюючи інформаційні ресурси у сфері патентування, інноваційної діяльності, трансферу технологій, інститут реалізує мету пропагування знань з інтелектуальної власності серед широких верств населення.

6) Вищі навчальні заклади України, в яких створено бібліотечні та електронні інформаційні ресурси.

Прикладами у сфері розміщення інформації стосовно об'єктів патентування, інноваційних, інформаційних технологій тощо (але не патентної інформації) можуть бути веб-сайти провідних політехнічних університетів, зокрема, Київського національного університету «Київський політехнічний інститут» (www.ntu-kpi.kiev.ua), Харківського національного університету (www.univer.kharkov.ua); Київського національного університету імені Тараса Шевченка (www.univ.kiev.ua).

7) Наукові парки, Технопарки.

Прикладом може бути *науковий парк* «Київська політехніка», створений на базі НТУ «Київський політехнічний інститут». У роботі поєднуються інтереси основних учасників інноваційного процесу від науки, освіти, виробництва та бізнесу. На веб-сайті парку (<http://spark.kpi.ua>) розміщується інформація стосовно інноваційних проектів (ІП), їх зміст, опис технологій, що використовуються, тощо. Прикладами ІП є: «Створення освітнього сегмента національної Grid-інфраструктури для забезпечення наукових досліджень», «Створення Української науково-освітньої мережі URAN».

Технопарки — територіально-виробничі та наукові комплекси, що спираються на результати наукових і технологічних досліджень та мають розгалужені зв'язки з промисловими підприємствами, дослідницькими установами як на загальнодержавному та регіональному, так і на міжнародному рівнях. На початок 2010 року загальна чисельність технопарків в Україні становила 16, з яких зареєстровано 12, та зареєстровано 17 чинних проектів. Інформація стосовно діяльності та проектів, над якими працюють технопарки, в узагальненому вигляді міститься на

веб-порталі МОНмолодьспорту України та безпосередньо на сайтах технопарків.

7) Інші підприємства, установи, організації, центри, що розміщують інформацію стосовно інновацій, трансферу технологій тощо. Також інформацію стосовно інноваційних технологій розміщують у себе на сайтах підприємства, що входять до складу технологічних парків, до системи національної академії наук тощо.

Слід зауважити, що патентна система України розвивається відповідно до затверджених Концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009-2014 рр. та Програми розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2010-2014 рр., спрямованої на практичне здійснення положень Концепції. У Концепції окреслені шляхи та засоби реалізації завдань, які стоять перед державною системою інтелектуальної власності. Серед завдань Концепції визначено активізацію розповсюдження знань, пов'язаних з інтелектуальною власністю.

Своєю чергою, серед очікуваних результатів виконання Програми розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності України на 2010-2014 рр. є створення умов для ефективного функціонування державної системи, у т.ч.: покращення інвестиційного клімату України та підтримки підприємництва; підвищення рівня свідомості та правової культури українського суспільства у сфері інтелектуальної власності; створення умов для реалізації конституційних прав громадян на доступність освіти у сфері інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності.

Необхідно зауважити й те, що розвиток інформаційного суспільства в Україні визначений як одне з пріоритетних завдань. На законодавчому рівні прийнято Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки, оскільки створення інформованого суспільства є ключовою цінністю для представницької держави.

Формування в Україні загальнодоступної інформаційної інфраструктури засноване на засадах розвитку національної, галузевих і регіональних інформаційних систем, мереж та електронних ресурсів, інформаційно-аналітичних систем органів державної влади, місцевих органів, залучення суб'єктів господарювання до процесу створення баз даних тощо. Одним із завдань державної політики в сфері інформаційних технологій,

що успішно реалізується в останні роки, є створення в електронній формі архівних, бібліотечних, музейних фондів та інших фондів закладів культури, формування інформаційно-бібліотечних та інформаційно-пошукових систем з відповідних галузей знань.

Крім того, Україна взяла на себе виконання зобов'язань щодо міжнародного співробітництва, спрямованого на розвиток інформаційної інфраструктури та забезпечення розширення своєї участі у відповідних міжнародних ініціативах. Одним із завдань практичного характеру є забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційних ресурсів. У т.ч. шляхом створення в усіх населених пунктах України можливостей для доступу до мережі Інтернет, зокрема через розбудову мережі пунктів колективного доступу.

Серед завдань, визначених на рівні держави як пріоритетних при запровадженні загальнодоступної інформаційної інфраструктури є створення необхідної технічної і технологічної інфраструктури, електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках та музеях, науково-дослідних установах з визначенням вимоги щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності та забезпечення вільного доступу до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України. Крім того, визнано за необхідне залучення можливостей вітчизняних програмістів до розроблення і поширення програмного забезпечення із застосуванням української мови, мов національних меншин України для більш повного залучення до використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) різних верств населення.

ВНЗ України планується розробка та впровадження системи дистанційного навчання фахівців з питань інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності; створення Інтернет-порталу вищих навчальних закладів України, що здійснюють підготовку кадрів з питань інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності.

Відповідні заходи сприяють отриманню патентної інформації, що надається національною патентною системою та органами, які беруть участь у формуванні інформаційних ресурсів, пов'язаних з інноваціями, трансфером технологій тощо, та які можуть розглядатись як суспільне надбання, значно більшим колом користувачів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» в редакції Закону № 2627-III від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 43, ст. 214.

2. Цивільний кодекс України. Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356 (зі змінами).

3. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» в редакції Закону № 1771-III від 1 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, № 37, ст. 307 (зі змінами).

4. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р. № 3688-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 7, ст. 34 (зі змінами).

5. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 № 1085/2010 // Офіційний вісник України від 17.12.2010 — 2010 р., № 94.

6. Проект Указу Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України».

7. Проект Указу Президента України «Про затвердження Положення про Державну службу інтелектуальної власності України».

У статті використані дані, розміщені на сайтах: www.sdip.gov.ua, www.ukrpatent.org, www.ip-centr.kiev.ua, www.intelvlas.com.ua, www.ndiiv.org.ua та інші.

Штефан О. О.,

*завідувач відділу авторського права
і суміжних прав НДІ інтелектуальної
власності НАПрНУ, к.ю.н., доцент*

**ПОНЯТТЯ «ОХОРОНИ» І «ЗАХИСТУ»
АВТОРСЬКОГО ПРАВА
ТА КРИТЕРІЇ ЇХ РОЗМЕЖУВАННЯ**

Розвиток України та зайняття нею належного провідного місця у світі прямо залежить від широкого використання творчого інтелектуального потенціалу держави, ефективності функ-

ціонування системи охорони та захисту інтелектуальної власності, зокрема прав, що виникають з авторських правовідносин.

Термінологічна визначеність понять в юридичній науці належить до складних теоретико-методологічних та законодавчих проблем. Нормативно-правові акти, спрямовані на охорону та захист прав та законних інтересів суб'єктів суспільних відносин, які виникають у процесі створення та використання об'єктів авторського права, містять норми як матеріального, так і процесуального права. Актуальність визначення таких понять як «охорона» та «захист», а також їх розмежування матиме значення не лише для правової доктрини, а й для законодавчої та правозастосовчої практики. Це пояснюється тим, що наукові знання, в даному випадку доктринальні визначення, завжди передбачають свою реалізацію на практиці, вони рано чи пізно мають бути використаними, реалізованими у тій чи іншій сфері суспільного життя. Тому науковці співвідношення обсягу теоретичних знань і обсягу безпосередньої їх реалізації відносять до фундаментальних проблем методології права [1]. Про зв'язок доктрини та практики слушно зауважував Г. Ф. Шершеневич, що погана та юридична практика, яка не підкріплена теоретичними знаннями, як і мертва теорія, що не витікає із практики [2]. Зазначена теза була розвинута у працях Д. А. Керимова, який зазначав, що теорія не лише повинна задовольняти потребам практики, а й втілюватись у розвитку людського мислення. Тобто отримані теоретичні знання не є чимось завершеним, а є можливістю, передумовою і засобом для завершеності, що відбувається в результаті реалізації наукових ідей, концепцій, вчень [3]. Зв'язок правової доктрини із практикою досліджував і С. А. Муромцев, який зазначав, що кінцевою метою науки є задоволення життєвих потреб. При цьому завдання соціальних наук полягає у вивченні законів, які врегульовують суспільне життя [4]. Визначаючи «охорону» та «захист» прав та розмежовуючи ці поняття, спробуємо поєднати доктринальні положення з цих питань із положеннями нормативно-правових актів та правозастосовної практики. В той же час, складність даного дослідження полягає у тому, що у національному законодавстві відсутні нормативні визначення «охорона права» та «захист права».

У правовій доктрині існує значна кількість наукових розробок та підходів щодо визначень та розкриття сутності таких понять, як «охорона» та «захист» прав.

Дослідники у сфері інтелектуальної власності також робили спробу розмежувати поняття «охорона» та «захист», проте, установленого визначення цих понять у правовій доктрині не існує. Складність та актуальність термінологічного визначення «охорони» та «захисту» полягає й у тому, що ці поняття комплексно і всебічно не досліджувались. Проте визначення та дослідження понять «охорона» та «захист» науковцями-цивілістами досліджувались окремо від розробок науковців-процесуалістів з зазначених питань і не враховувались норми процесуального законодавства та правозастосовної практики, тобто комплексно ці поняття не були предметом дослідження. Як наслідок, виникає потреба висвітлити в цій монографічній роботі всебічно не розглянуті раніше науковцями питання і перше — це термінологію, тобто дефініції.

Дефініції — це судження, які розкривають зміст поняття. Завдяки виділенню головного в терміні вони дозволяють виокремити зазначений термін, відрізнити його від інших, застерігають від змішування понять, плутанини в міркуваннях [5]. Відомий цивіліст О. С. Іоффе визначає дефініцію як один з головних логічних засобів, що забезпечує зрозумілість, однозначність та визначеність понять, які використовуються в законодавстві [6].

Таким чином, кожне поняття та його визначення є результатом теоретичного пізнання, які відображають об'єктивну реалізацію певного об'єкта та/або явища у дійсності, розкривають їх сутність, відмежовують від інших об'єктів та явищ. Розроблення такого поняття та/або його визначення є складним, тривалим процесом, що інколи призводить до множини дефініцій.

Як зазначає В. М. Баранов, створені попередніми поколіннями вчених і практиків поняття та категорії не залишаються незмінними в умовах стрімкого розвитку суспільства та розширення сфери правового регулювання. Тому, щоб відповідати вимогам сьогодення, визначення понять повинні постійно оновлюватися, розвиватися та відповідати сучасному суспільному життю [7].

На процес оновлення та розвитку понятійного ряду мають вплив не лише зміни об'єктивної дійсності, а й суб'єктивне розширення знань про предмети та явища цієї дійсності, які теж знаходяться у постійному розвитку, стають більш повними та глибокими. Тому визначення, яке вважалося сучасним

за одних умов, з часом може виявитися таким, що не відповідає дійсності. Саме такий зв'язок між процесами розвитку суспільства і механізмів правового регулювання відносин є актуальним.

Звертаючи увагу на сутність та значення дефініції, не можна залашати без уваги й юридичну термінологію, оскільки на формування дефініції перш за все впливає «термін», який отримує в ній свого визначення.

У правовій доктрині прийнято розглядати кілька типів термінів, що використовуються в текстах законодавчих актів. На думку О. Ф. Скакун, терміни в текстах законів класифікуються на:

- 1) загальноновживані (терміни в загальноприйнятому значенні);
- 2) спеціально-технічні (терміни, що використовуються в галузі спеціальних знань);
- 3) спеціально-юридичні (терміни, що мають особливе юридичне значення, яким виражається своєрідність того чи іншого правового поняття) [8].

А. С. Піголкін дещо розширює цю класифікацію, поділяючи терміни на:

- 1) загальноновживані терміни;
- 2) загальноновживані терміни, які мають в законодавчому акті особливе, більш точне, спеціальне значення;
- 3) професіональні (технічні) терміни;
- 4) юридичні терміни [9].

А. В. Пчолькін та А. С. Піголкін дають такі визначення кожному типу термінів [10]:

- загальноновживані терміни — це терміни, які використовуються у загальноприйнятому значенні. Це звичайні, широко розповсюджені найменування предметів, якостей, ознак, дій, явищ, які однаковою мірою використовуються в побутовій мові, художній та науковій літературі, в ділових документах, в законодавстві та не містять в собі спеціального юридичного змісту. В законодавчих актах ці терміни використовуються в загальноприйнятому значенні;
- загальноновживані терміни, які мають в законодавчому акті особливе, більш точне, спеціальне значення — це загальноновживані терміни, що містять в собі спеціальний юридичний зміст.
- професійні (технічні) терміни — це терміни, запозичені з різних галузей знань (техніки, медицини, економіки

тощо), такі, що використовуються у вузьких сферах людської діяльності.

- юридичні терміни є за своєю суттю узагальненими найменуваннями юридичних понять. Юридичні терміни мають особливе юридичне призначення, а тому потребують точного та чіткого визначення.

Термін і його поняття, визначення, дефініція між собою нерозривно пов'язані. На такому зв'язку наголошує Р. М. Нигматдінов, звертаючи увагу на те, що інколи вчені визначаючи правову природу окремих понять, не завжди усвідомлюють, що собою представляють «правові поняття», які їх суттєві ознаки, та як воно співвідноситься із такою юридичною категорією, як «юридичний термін» [11].

«Поняття» як форма мислення є таким засобом віддзеркалення дійсності, завдяки якому предмет розкривається через сукупність його суттєвих ознак. Етимологічно слово «дефініція» означає «встановлення меж», «визначення». За допомогою дефініції формується зміст поняття, який вводиться вперше в комунікативний процес, або уточнюється значення існуючого поняття [12]. Тобто, дефініція — це виділення головних, суттєвих ознак предмета або явища.

Сьогодні базові дефініції та їх використання в правовій доктрині, а також в нормативно-правових актах не характеризуються постійністю, при цьому їх зміст не лише не завжди відповідає один одному у різних актах, а іноді навіть є суперечливим. Тому не викликає заперечень твердження Л. Н. Ракитинової, що розробка та наукове обґрунтування практичних рекомендацій, як завдань науки, пов'язані із введенням нових понять та термінів [13]. Водночас, розробляючи понятійний та термінологічний апарат, слід враховувати, що його чіткість та наукова обґрунтованість мають суттєве значення в правовій науці, оскільки результатами розвитку теорії можуть бути пропозиції щодо удосконалення законодавства та практики, а це вимагає особливої точності та зрозумілості [14]. Для того, щоб досягти зазначеної мети у розробці і формуванні понятійного та термінологічного апарату і законодавці, і дослідники теорії повинні усвідомлювати, що саме являють собою правові поняття та юридичні терміни, які використовуються у тій чи іншій галузі права як самостійні категорії. Проте однозначної відповіді не дає ані законодавство, ані доктрина — і з цією думкою можна повністю погодитись [15].

Таке поняття, як «охорона цивільних прав» у правовій доктрині розглядається у поєднанні із правами суб'єктів цивільних правовідносин. Так, цивілісти визначають «охорону прав» як сукупність правового забезпечення тих чи інших відносин, що складаються в процесі будь-якої діяльності, починаючи від їх виникнення і до припинення [16]. Наведене визначення є занадто загальним і не дає змоги визначити сутність поняття «охорона», а також залишає поза увагою специфіку суб'єктивних прав суб'єктів тих чи інших правовідносин, у тому числі й у сфері авторських правовідносин.

Більш детальне визначення «охорони прав інтелектуальної власності» спробував дати Р. Б. Шишка, визначивши їх як широкий комплекс засобів правового, організаційного й іншого характеру, що встановлюють правовий режим об'єктів права інтелектуальної власності, визначають правове становище суб'єктів, порядок набуття, реалізації та припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, способи і порядок захисту прав суб'єктів у разі їх порушення [17]. Таким чином, поняття «захист прав» є складовою поняття «охорона прав». Тобто наведене визначення збігається із традиційним поняттям «охорона цивільних прав», під яким розуміється вся сукупність засобів, існування яких спрямоване на забезпечення нормальної реалізації прав. Це поняття охоплює засоби не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, що спрямовуються на створення необхідних умов для реалізації суб'єктивних прав. При цьому до правових заходів охорони належать усі заходи, за допомогою яких забезпечується як розвиток цивільних правовідносин в їх нормальному, без порушень, стані, наприклад, закріплення цивільної право-, дієздатності суб'єктів, встановлення зобов'язань і тощо, так й поновлення порушених або оспорених прав та інтересів. Такого «класичного» визначення «охорони прав» дотримуються Я. М. Шевченко [18], З. В. Ромовська [19], при цьому О. Ф. Скакун [20] найдієвішим другим ступенем охорони прав називає саме їх захист. Згідно з цією правовою концепцією розуміння змісту терміна «охорони прав» одним з його проявів називають їх «захист» [21].

Окрім такого широкого розуміння терміна «охорона прав» у цивілістичній доктрині існує й вузьке розуміння цього терміна. Так, для «охорони прав» інтелектуальної власності характерним є позитивне застосування права, що проявляється

у правомірних діях суб'єктів правовідносин у сфері інтелектуальної власності та підтримці режиму правової охорони на об'єкти інтелектуальної власності [22]. З огляду на контекст вищевикладеного визначення «охорона прав», позитивне право розуміється як таке, що виходить від держави і суспільства, виражено в записаних нормах, міститься в нормативно-правових документах: законах, судових прецедентах, актах виконавчої влади. «Позитивне право» як система норм, що містить права та обов'язки, офіційно закріплені державою, начебто протиставляється «природному праву», яке має глибший, обґрунтованіший, вихідний у житті людей норматив поведінки, джерелом якого є сама природа людини. Джерело прав людини — вона сама, її потреби та інтереси, її спосіб існування та розвитку. Вона ж виступає їх носієм. Позитивне право в правовій доктрині також називають «юридичним правом», яке має два значення:

- об'єктивне юридичне право — система діючих у державі правових норм і принципів. Вони встановлені (або визнані) державою як регулятор суспільних відносин, забезпечені нею. Термін «об'єктивне» означає, що вони одержали об'єктивацію в офіційних державних актах і тому є незалежними від індивідуального інтересу (волі) та свідомості суб'єкта права (крім «автора» цих норм). Суб'єкт, вступаючи в громадське життя, уже стикається з «готовими» юридичними нормами, які виникли до нього і незалежно від нього;
- суб'єктивне юридичне право — правові норми і принципи як певні юридично визнані можливості (свободи) суб'єкта права задовольняти власний інтерес (приміром, можливість задовольнити інтерес особи, яка має пільги щодо податків, полягає в одержанні цих пільг). Термін «суб'єктивне» означає, що наданими можливостями (правами і свободами) суб'єкт на свій розсуд може скористатися або не скористатися, усе залежить від його волі (інтересу) та свідомості. Суб'єктивне юридичне право є похідним від об'єктивного, виникає на його підґрунті та у його межах [23].

Запропоноване М. К. Галянтичем визначення «охорона прав» дається з точки зору саме суб'єктивного юридичного права. Між двома значеннями терміна «право», об'єктивного і суб'єктивного, існує тісний взаємозв'язок. Доки норма права є загальною і поширюється на усі випадки конкретної сфери життя та діяль-

ності людини, вона є об'єктивною. Коли норма права стосується певної ситуації і здійснюється щодо конкретної поведінки суб'єкта, вона є суб'єктивною [24].

Слід зазначити, що незважаючи на те, що Р. Б. Шишка у своєму монографічному дослідженні дотримується широкого розуміння «охорони прав», проте, він зазначає, що «охорона прав» спрямовується на попередження чи унеможливлення правопорушень та здійснюється постійно [25].

Так, ці два поняття за своїм змістом розмежовують В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко, при цьому під «охороною прав» вони розуміють встановлення всієї системи правових норм, спрямованих на дотримання прав авторів та їхніх правонаступників, тоді як «захист прав» — це сукупність заходів, метою яких є відновлення і визнання цих прав у разі їх правопорушення [26].

Вузьке розуміння терміна «охорона прав» більшою мірою відповідає як сутності цього поняття, так й положенням чинного національного законодавства. На жаль, дослідники цього питання виходили лише із положень матеріального законодавства та залишали поза увагою норми процесуального права. Згідно із чинним цивільним процесуальним законодавством суб'єкти цивільних процесуальних відносин наділяються комплексом прав. Проте в цивільно-процесуальній доктрині питання щодо «охорони прав» суб'єктів цивільно-процесуальних відносин не було предметом дослідження на тому рівні, як цей термін та його зміст досліджувався в цивілістичній доктрині. Зміст терміна «охорона прав» суб'єктів цивільно-процесуальних відносин частково досліджувався при розгляді, наприклад, норм цивільно-процесуального права, цивільно-процесуальних відносин, цивільно-процесуальних прав окремих суб'єктів зазначених правовідносин, цивільної процесуальної право- та дієздатності тощо. Необхідно зазначити, що у цивільно-процесуальній доктрині, з одного боку, провадиться класифікація прав окремих суб'єктів, наприклад, позивача [27], а з другого — «охорона прав» використовується у розумінні терміна «захист прав» через «цивільну-процесуальну відповідальність», яку несуть суб'єкти цивільного процесу в разі недодержання або порушення встановлених правил поведінки у цивільному процесі [28]. М. Й. Штефан, досліджуючи питання цивільної процесуальної право- та дієздатності, аналізує такі поняття, як «правосуб'єктність», «суб'єктивне право»

та «права суб'єктів». Так, М. Й. Штефан зауважує, що поняття «правосуб'єктність» не можна визначати через права та обов'язки, оскільки у разі такого підходу, зазначене поняття починає збігатись із поняттям «суб'єктивні права», в той час як «правосуб'єктність» є передумовою для виникнення «суб'єктивних прав». Можливість набуття цивільних прав та обов'язків і здійснення їх (цивільна правосуб'єктність) перебуває у реальному забезпеченні визнаної за громадянами та організаціями, що нею наділені, цивільної процесуальної правосуб'єктності, наявність якої є процесуальною гарантією охорони, а не захисту першої. Охорона — це загроза вжиття заходів (тобто стати учасником процесу), порушення у суді справи. Захист виникає з порушенням цивільної правосуб'єктності і виявляється у реалізації процесуальної правосуб'єктності на порушення у суді справи [29].

Як бачимо, існуюче у цивільно-процесуальній доктрині розуміння понять «охорона» та «захист» збігається із широким розумінням термінів «охорона прав» та «захист прав», що існує в цивілістичній доктрині. Окрім цього, у наведеному трактуванні «охорони» та «захисту» була зроблена спроба поєднати розуміння зазначених термінів у матеріально-правовому сенсі із цивільно-процесуальним. Цивільно-процесуальне законодавство, так само, як і цивільне, за суб'єктами врегульованих відносин закріплює низку прав. Водночас цивільне процесуальне законодавство на осіб, які беруть участь у справі, покладає обов'язок добросовісно здійснювати свої права і виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27 ЦПК України). Тобто така категорія суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, як особи, які беруть участь у справі в імперативному порядку, має користуватись наданими законом правами. В той же час, суб'єкти цивільних правовідносин, у тому числі й тих, що виникають у сфері авторського права, користуються наданими законом правами на основі добровільності та принципу диспозитивності. При цьому законодавець, зобов'язуючи осіб, які беруть участь у справі, добросовісно здійснювати свої права одночасно й гарантує охорону цих прав.

Визначаючи зміст «охорони цивільно-процесуальних прав», слід враховувати й складність та багаторівневість правовідносин, що виникають між суб'єктами у цивільному процесі. У цивільно-процесуальній доктрині суб'єктів цивільно-процесуальних відносин прийнято класифікувати на: основні,

що виникають між судом і сторонами; додаткові, які виникають між судом та особами, які не беруть участь у кожній справі, наприклад, третіми особами, прокурором; службово-допоміжні, що виникають між судом та особами, які виконують у процесі службово-допоміжні функції, наприклад, виступають свідками, експертами та ін. [30]. Також, у цивільно-процесуальній доктрині деякі дослідники додержуються й інших міркувань щодо класифікації цивільно-процесуальних відносин [31]. Концепція одного комплексного правовідношення неспроможна пояснити характер правових зв'язків численних цивільних процесуальних прав і обов'язків багатьох суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин. Однією із характерних ознак цивільно-процесуальних відносин є те, що норми цивільно-процесуального права юридично закріплюють норми щодо взаємної поведінки суб'єктів через їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки, реалізація яких забезпечується заходами правового впливу (санкціями цивільного процесуального, кримінального, адміністративного і трудового права).

Для цивільно-процесуальних прав є характерним й те, що деякі суб'єктивні права одночасно можуть виступати як охоронювані права і як засоби захисту матеріально-правових інтересів суб'єктів. Наприклад, право відповідача подавати зустрічний позов (ст. 123 ЦПК України). З одного боку це охоронюване законом право на вчинення відповідної процесуальної дії, а з другого — це спосіб активного захисту (шляхом вчинення процесуальної дії) відповідача на пред'явлені позивачем до нього матеріально-правові вимоги.

Враховуючи вищезазначені особливості цивільно-процесуальних відносин, охорону прав суб'єктів цивільного процесу можна визначити як комплекс засобів правового характеру, що встановлюють правовий статус суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, визначають їх правове становище, порядок набуття, реалізації та припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, реалізація яких забезпечується заходами правового впливу.

Якщо формулювати визначення терміна «охорона прав» у широкому загальному, універсальному значенні, можна дійти висновку щодо можливості використати існуючий у цивілістичній доктрині підхід до визначення «охорони прав» у широкому розумінні, оскільки у такому визначенні є галузеві

особливості виникаючих правовідносин та наголошується на правовому режимі об'єктів інтелектуальної власності, права на які набуваються, передаються або відчужуються суб'єктами інтелектуальної власності. Тому універсальне визначення «охорони прав» доречно дати із суб'єктивної точки зору, поклавши в основу суб'єктивні права. Так, «охорону прав» можна визначити як: широкий комплекс засобів правового, організаційного й іншого характеру, що визначають правове становище суб'єктів, порядок набуття, реалізації і припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків та гарантуються встановленими законом способами і порядком захисту прав суб'єктів у разі їх порушення.

Захист цивільних прав є однією з найважливіших категорій доктрини цивільного та цивільно-процесуального права, є першим кроком до розуміння характеру та особливостей способів захисту, цивільно-правових та цивільно-процесуальних санкцій, механізму їх реалізації та інших питань, які виникають у разі порушення цивільних прав.

У цивілістичній доктрині висловлювалась думка про те, що «захист прав» та «правовий захист» є змістовно наближені поняття, але вони не тотожні.

«Захист прав» акцентує увагу на об'єктах захисту, а правовий захист — на процесі захисту, що здійснюється правовими засобами [32]. З цією точкою зору не можна погодитись з таких підстав:

— по-перше, захист об'єкта не може відбуватись відсторонено від суб'єкта, якому належать права на зазначений об'єкт. Враховуючи специфіку авторського права, порушенням може бути об'єкт захисту, наприклад, у твір можуть бути внесені такі зміни, які порушують його цілісність, проте, згідно із п. «4» ч. 1 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права», ст. 439 ЦК України одним із особистих немайнових прав автора законодавець називає право автора вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора. Тобто посягання на об'єкт призводять до порушення права автора.

Звідси логічно випливає такий аргумент:

— по-друге, захищаються порушені права або оспорені інтереси на об'єкти, а не об'єкти самі по собі. Права у суб'єктів

авторського права виникають з приводу створених об'єктів авторського права та виникаючі правовідносини пов'язані саме із реалізацією прав щодо використання цих об'єктів.

Цілком зрозуміло, що дослідники, розмежовуючи поняття «захист прав» та «правовий захист», намагались показати специфіку об'єктів інтелектуальної власності, через яку виникають, змінюються та припиняються правовідносини у зазначеній сфері, та специфіку прав суб'єктів авторських правовідносин. Дійсно, навіть у законодавстві, містяться норми права у розділі «Об'єкти авторського права» (ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжних прав», ст. 433 ЦК України), в яких встановлюється невиключний перелік творів, що визнаються об'єктами авторського права та вимоги їх охороноздатності. Проте у правовій доктрині існують такі поняття, як «правовий режим» та «правовий статус».

Правовий режим в широкому розумінні визначається як особливий порядок законодавчого врегулювання діяльності, дій або поведінки фізичних і юридичних осіб у різних сферах суспільних відносин або щодо певних об'єктів, що включає у собі механізм забезпечення фактичної реалізації системи дозволів, стимулів, нормативів, гарантій, заборон, обмежень, зобов'язань, а також їх компетентне додержання і застосування мір примусу та притягнення винних до відповідальності. Правовий режим у вузькому розумінні — це закріплене в нормах права особливе поєднання юридичного інструментарію (юридичних засобів), що характеризується наявністю певних умов, визначеністю суспільних відносин, щодо певного об'єкта та визначаючий корисну для суспільства та держави мету [33].

Під правовим статусом зазвичай розуміється встановлене нормами права становище його суб'єктів, сукупність їх прав і обов'язків. Правовий статус характеризується правосуб'єктністю (яка, своєю чергою, включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність суб'єктів) та встановленими законом правами і обов'язками [34].

Тому для того, щоб наголосити на специфіці об'єкта правової охорони та суб'єктів правовідносин, здається зайвим штучно проводити змістовне розмежування словосполучень «захист прав» та «правовий захист», а достатньо використати загальноновизнану термінологію правової доктрини. Показати специфіку об'єкта охорони та захисту можна, розкриваючи його правовий режим охорони, а специфіку суб'єктів — можна ви-

значити через розкриття їх правового статусу. Виходячи із наведених аргументів словосполучення «захист прав» та «правовий захист» за своїм змістом є тотожними, так само як й поняття «охорона прав» та «правова охорона».

Термін «захист прав» має відношення до усіх галузей права, проте, це не виключає надання самостійних ознак та властивостей, у разі використання зазначеного терміна в тій чи іншій галузі права. Особливих якостей поняття «захист прав» набуває у цивільному та цивільному процесуальному праві. У цивілістичній та цивільно-процесуальній доктринах «захист прав» був предметом численних досліджень, проте, дослідники висловлювали різні точки зору і остаточного визначення поняття «захист прав» та його сутності у доктринах зазначених галузей права нема донині.

За радянських часів С. С. Алексєєвим висловлювалась думка про розуміння правового захисту як державно-примусової діяльності, спрямованої на відновлення порушених чи оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів [35]. Подібної думки додержуються й сучасні дослідники «правового захисту», так, З. В. Ромовська визначає «правовий захист» як державно-примусову діяльність щодо забезпечення виконання юридичного обов'язку відновлення порушеного права [36]. М. С. Малєїн під правовим захистом розуміє систему юридичних норм, які спрямовані на запобігання правопорушенням та ліквідацію їх наслідків [37].

У цивілістичній доктрині обґрунтовують думку, що «правовий захист» може мати місце лише в результаті реалізації особою права на захист (О. І. Антонюк [38] та Р. Б. Шишка [39]).

Також під захистом прав розуміють передбачену законодавством можливість уповноваженої особи самостійно застосовувати дозволені або санкціоновані законом юридичні засоби впливу на порушника або звернутись до відповідного юрисдикційного органу з вимогою спонукати порушника до певної поведінки [40].

З. В. Ромовська правовий захист розглядає в двох аспектах:

- по-перше, як акт, що вже відбувся; сутність правового захисту полягає в тому, що він є реалізацією обраної правозастосувальним органом міри державного примусу;
- по-друге, у динаміці, як процес захисту, що має свій початок і завершення. Так, на її думку, правовий захист почи-

нається від моменту пред'явлення позову (заяви, скарги), а завершується — виконанням рішення [41].

Наведених думок дотримуються фахівці, які розглядають «захист прав» у площині юрисдикційної форми захисту прав, але їм заперечують інші дослідники, які розглядають «захист прав» у широкому розумінні цього терміна. Тобто, визначаючи зміст «правового захисту», слід враховувати й неюрисдикційні форми захисту прав. Безумовно, даючи визначення такій правовій категорії, як «правовий захист», необхідно враховувати усі закріплені законом форми захисту: юрисдикційні та неюрисдикційні.

Згідно із сталою правовою доктриною виділяють дві основні форми захисту авторських і суміжних прав:

- а) юрисдикційну, тобто забезпечену за допомогою державних органів, у тому числі судів (остання поділяється на, відповідно, сферу кримінального та цивільного судочинства й провадження по справах про адміністративні правопорушення в сфері авторських і суміжних прав).
- б) неюрисдикційну, що охоплює собою дії громадян і організацій із захисту авторських і суміжних прав, здійснювані ними самостійно, без звертання до державних або інших компетентних органів (наприклад, пред'явлення досудової вимоги про припинення порушення авторського права).

Враховуючи широке розуміння терміна «захист», цивілісти пропонують визначати захист прав як сукупність дозволених законом певних дій, прийомів, способів, що використовуються особою, право якої порушене або може бути порушене чи оспорується, з метою відновлення порушеного (оспорюваного) права, припинення правопорушення чи запобігання вчиненню правопорушення та відшкодування спричиненої шкоди [42].

Загалом, із запропонованим визначенням «захисту прав» можна погодитись.

Більш загальне визначення «правового захисту» запропонував Г. П. Ареф'єв, а саме — як діяльність, спрямовану на відновлення порушених прав. Зміст захисту він визначає як діяльність державних, громадських, змішаних організацій і організацій суб'єктів, права яких порушено, щодо відновлення цих прав та охоронюваних законом інтересів, усунення спірності у відносинах між суб'єктами права, застосування державно-правового примусу у визначених законом формах і передбачених ним способах [43].

О. А. Підпригора, О. О. Підпригора [44], О. П. Сергеев [45], В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко [46] вважають, що це передбачені законом заходи щодо визнання, поновлення прав, попередження порушень прав, застосування заходів відповідальності до порушників, а також механізм практичної реалізації цих заходів.

У цивільно-процесуальній доктрині також не існує єдиної точки зору щодо визначення поняття «захисту прав». Деякі думки процесуалістів співпадають із думками цивілістів, проте, процесуалісти здебільшого концентрують увагу не на «захисті прав», а на «захисті цивільних прав» та, даючи визначення «захисту», наводять дещо інші аргументи, обґрунтовуючи свої підходи.

Так само, як й дослідники-цивілісти, деякі процесуалісти не розмежовують «охорону» та «захист» і взагалі вважають, що «захист» — це найбільш дієва охорона прав, друга її ступінь. Тобто «захист» виступає специфічною гарантією «охорони», є своєрідним поновлювачем репутації «охорони», її авторитета та підтвердженням сили [47]. Такий висновок Л. В. Малько обґрунтовує сутністю правового регулювання, яке він вбачає у стимулюванні та гальмуванні. При цьому стимулювання розглядається як позитивний вплив на суб'єктів шляхом сприяння задоволенню їх інтересів, надання їм певних можливостей та створення сприятливих умов для реалізації їх прав. Правові стимули реалізуються у таких формах реалізації права, як використання та застосування. Стимулюючі елементи, головним чином, містяться у нормах права матеріальних галузей права, в тому числі й цивільного права. Гальмування, навпаки, базується на стримуванні негативної активності. Юридичними засобами гальмування виступають заборони, обов'язки, обмеження, призупинення, засоби захисту, покарання і тощо. Правове гальмування реалізується у таких формах реалізації права, як виконання (додержання) і застосування. До галузей, які характеризуються гальмівними елементами, належить й цивільне процесуальне право [48].

З наведеною точкою зору Л. В. Малько повністю не можна погодитись, оскільки це однобічне розуміння і цивільно-правових, і цивільно-процесуальних відносин. Так, законодавство у сфері авторського права не лише «створює умови» для реалізації суб'єктами їх прав, а й встановлює обов'язки та обмеження, наприклад, у випадках вільного використання твору (ст. 21 Закону

України «Про авторське право і суміжні права»), містить норми-заборони, наприклад, про те, що особисті (немайнові) права автора не можуть бути передані іншим особам (ч. 2 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права»), містять перелік способів захисту та відповідальності (ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Цивільне процесуальне законодавство закріплює за суб'єктами цивільно-процесуальних відносин не лише обов'язки, а й права, наприклад, права осіб, які беруть участь у справі (ст. 27 ЦПК України), а також надає суб'єктам цивільно-процесуальних відносин певні можливості та створює сприятливі умови для реалізації їх прав, наприклад, сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості, а суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи (ст. 10 ЦПК України).

Тому можна зробити висновок, що і для цивільних правовідносин, і для цивільно-процесуальних правовідносин є характерним одночасне діалектичне поєднання елементів стимулювання та гальмування. Цивільні правовідносини і цивільно-процесуальні відносини на підставі норм відповідних галузей права виникають, розвиваються та завершуються. Поділ галузей права на стимулюючі та гальмуючі є помилковим та однобічним розумінням відповідних правовідносин. Інше питання, що дії суб'єкта пов'язані із порушенням або оспоренням прав в матеріально-правовій площині можуть призупинятись на час розгляду цих спірних правовідносин у суді, проте, саме порушення або оспорення прав носитиме тривалий характер, доки суд не винесе постанову у справі і вона не буде виконана.

У цивільно-процесуальній доктрині існує розуміння «захисту прав», яке збігається із розумінням цього терміна цивілістами, які визначають «захист прав» у його вузькому розумінні: що захист можливий лише, коли виникає у ньому потреба, тобто коли має місце порушення або оспорення прав і реалізується він у вигляді правозастосовної діяльності юрисдикційних органів [49]. Також у цивільно-процесуальній доктрині можна зустріти визначення «захисту прав» (з точки зору юрисдикційної форми захисту) як діяльність уповноважених осіб щодо застосування способів або засобів, спрямованих на поновлення порушеного права, покарання порушника та попередження порушень прав [50].

Інші науковці вважають, що захист цивільних прав досягається, перш за все, шляхом правового регулювання поведінки суб'єктів конкретного правовідношення. Згідно з цією точкою зору захист прав не лише здійснюється юрисдикційними органами, коли є правопорушення чи права оспорується, а й виступає елементом правового регулювання відносин. Тобто захист цивільних прав здійснюється й у відносинах, в яких правові норми врегульовують позитивні дії суб'єктів цивільних правовідносин [51].

Таким чином, одні дослідники вважають, що будь-яка норма права виконує одночасно регулятивну і правоохоронну функції, при цьому охоронювальне призначення правових норм неможливе без врегулювання суспільних відносин [52]. Інші дослідники-процесуалісти регулятивному призначенню норм права, протиставляючи охоронювальні норми права та виникаючі, на їх підставі правовідносини, стверджують, що в регулятивних правовідносинах захист спрямований на реальну реалізацію обов'язків, у охоронювальних правовідносинах захист має на меті безпосереднє поновлення порушеного суб'єктивного права або припинення дій, які порушують загальноправові заборони, і поновлення правопорядку [53].

Як і цивілісти, деякі дослідники-процесуалісти додержуються широкого розуміння терміна «захист», зазначаючи, що окрім правозастосовної діяльності юрисдикційних органів, захист суб'єктивних цивільних прав може здійснюватись й за допомогою самозахисту [54], засобів оперативного впливу [55], претензійного порядку ліквідації цивільно-правових спорів [56], правотворчої діяльності [57], засобів організаційно-технічного характеру [58].

Наведені неюрисдикційні форми захисту є досить дискусійними, проте, їх аналіз не є метою даного монографічного дослідження.

Слід зазначити, що здебільшого у процесуальній доктрині термін «захист» найчастіше розглядається у контексті «права на захист» та «права на судовий захист» як складової «права на пред'явлення позову», а відтак «захист прав» розглядається як правова гарантія суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів [59].

Розуміння судового захисту не може обмежуватись лише отриманням певного правового блага (у матеріально-правовому розумінні). Судовий захист також не зводиться до резуль-

татів процесу. Отримати судовий захист — це не лише можливість особи отримати позитивне судове рішення; це, перш за все, означає «отримання» самого процесу, певної процесуальної діяльності (суду та власної), спрямованої на захист права. Навіть якщо процес «програний», судовий захист відбувся. В цьому розумінні поняття судового захисту співвідноситься із поняттям правосуддя як особливою соціальною діяльністю, проте перше ширше останнього, оскільки включає також й процесуальну діяльність заінтересованих осіб [60].

На підставі наведених визначень «охорони прав» та «захисту прав» можна зробити висновок, що цивільне законодавство, а саме — у сфері авторського права, так само, як й цивільно-процесуальне, містить норми, спрямовані як на охорону, так і на захист суб'єктивних прав суб'єктів тих чи інших правовідносин, а відтак, говорити про те, що «охорона прав» є притаманною лише матеріальним правовідносинам, а «захист прав» — процесуальним правовідносинам — не можна. Поняття «захист прав» суб'єктів як цивільних, так і цивільно-процесуальних відносин включає, з одного боку, можливість уповноваженим суб'єктом вчинити певні дії, а з іншого — вимагати певної поведінки від іншого суб'єкта. При цьому вчинення певних дій включає дії, спрямовані на реалізацію форм захисту права, а право вимоги вчинення певних дій — засоби впливу на порушника. Проте різниця у розумінні поняття «захист прав» у цивілістичній доктрині та цивільно-процесуальній доктрині існує і має бути. Оскільки визначення будь-якого терміна повинне містити найбільш характерні його ознаки, то визначення «захист прав» у цивільно-правовому розумінні має включати ознаки як юрисдикційної форми захисту прав, так і неюрисдикційної. Визначаючи «захист прав» у цивільно-процесуальному розумінні, слід враховувати лише ознаки юрисдикційної форми захисту. Таке розмежування підходів у визначенні одного правового поняття виникає внаслідок застосування різних галузей права і полягає в основних принципах цивільного права та цивільно-процесуального права, а також у тому, що цивільне право — це матеріальна галузь права, а цивільне процесуальне право — це публічне право. Відтак, на відміну від поняття «охорона прав» запропонувати універсальне визначення «захисту прав», яке відповідало б положенням як цивільного законодавства, так і цивільно-процесуальному законодавству не можна. Загальне визначення поняття «за-

хист прав» без врахування основних його ознак вбачається од-нобічним та зайвим. Захист прав є складовим елементом суб'єктивного права особи, своєю чергою, особа може бути суб'єктом різних правовідносин (цивільно-правових, цивільно-процесуальних), залежно від того, суб'єктом яких саме право-відносин вона виступає, формується комплекс, зміст її суб'єк-тивних прав та обов'язків. Право на захист у суб'єктів цивіль-них правовідносин виникає лише, якщо воно порушується або оспорюється і реалізується у межах виникаючих охорону-вальних цивільних правовідносин. Захист прав у цивільно-процесуальних відносинах виникає не лише в момент пору-шення суб'єктивних прав, наприклад сторін у цивільному процесі, а й може виникнути в разі порушень встановлених у суді правил або перешкоджання здійсненню правосуддя, тобто коли порушення буде спрямоване на виконання функцій орга-ном державної влади — судом. Це пояснюється складністю та багаторівневістю зв'язків між усіма суб'єктами цивільних процесуальних відносин. Тому, відповідно до положень ци-вільно-процесуального законодавства, під «захистом прав» можна розуміти сукупність дозволених законом певних дій, прийомів, способів, що використовуються суб'єктом цивільно-процесуальних відносин, права яких порушуються або діяль-ність яких перешкоджається, з метою відновлення порушено-го права, припинення правопорушення чи запобігання вчинен-ню правопорушення та застосування цивільно-процесуальних санкцій до правопорушника. Запропоноване визначення є за-гальним, а також відповідає основним положенням ЦПК України, якими встановлюються права та обов'язки суб'єктів цивільно-процесуальних відносин та положенням гл. 9 ЦПК України, в якій закріплені підстави та порядок застосування заходів процесуального примусу, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправ-но перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

Відповідаючи на питання щодо співвідношення понять «охорона прав» та «захист прав» можна дійти наступних вис-новків:

- основа розмежувань понять «захист прав» та «охорона права» у сфері інтелектуальної власності, у тому числі й ав-торського права, закладені у національному законодавстві. Так, Конституція України у ст. 54 закріплює гарантію на свободу художньої, наукової і технічної творчості та захист

інтелектуальної власності, авторського права, моральних і матеріальних інтересів творців, що пов'язані з різними видами творчої інтелектуальної діяльності, також у ст. 55 гарантується право громадян на захист судом їх прав і свобод. Слід брати до уваги й те, що відповідно до ч.1 ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

• у правовій доктрині проводиться класифікація галузей права на матеріальні та процесуальні. Окрім цього, у цивілістичній доктрині «охорона прав» розглядається у двох розуміннях: як правове регулювання цивільних відносин; та встановлення юридичних засобів, спрямованих на реалізацію суб'єктивного цивільного права та запобігання його порушення. Своєю чергою, у цивільно-процесуальній доктрині «право на захист», у теорії — «право на позов» розглядається у матеріальному розумінні та у цивільно-процесуальному. Також, відповідно до положень правової доктрини, можна стверджувати, що виникають різні правовідносини. Правовідносини щодо охорони прав, які характеризуються відмінним від правовідносин щодо правового захисту, суб'єктивним складом, об'єктом, предметом, комплексом прав та обов'язків, юридичними фактами. Охорона цивільних, у тому числі й авторських, прав та інтересів має місце на етапі до їх порушення, а цивільно-правовий захист виникає після їх порушення.

Таким чином, поняття «охорона прав» та «право на захист» не є тотожними, при цьому останнє виступає гарантією реалізації цивільних прав суб'єктами зазначених правовідносин.

Розкриваючи зміст понять «охорона» та «захист», неможна оминати увагою й таке поняття, як «інтерес» та обмежитись визначенням лише понять «охорона прав» та «захист прав».

Конституція України гарантує громадянам свободу художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторського права, моральних і матеріальних інтересів творців, що пов'язані із різними видами творчої інтелектуальної діяльності (ст. 54).

Конституційна гарантія захисту моральних і матеріальних інтересів творців має продовження у нормах цивільного процесуального законодавства. Об'єктом цивільно-процесуального «захисту» є не лише суб'єктивне цивільне право, а й інтереси

суб'єктів правовідносин (ч. 2 ст. 15 ЦК України, ст.ст. 1, 3, 4 ЦПК України). Слід брати до уваги й той факт, що законодавець окремо в ч. 1 ст. 15 ЦК України надав особі право захищати свої цивільні права в разі їх порушення, невизнання чи оспорювання, а ч. 2 ст. 15 ЦК України безпосередньо присвятив праву особи на захист її цивільних інтересів, які не суперечать загальним засадам цивільного законодавства. Тобто законодавець розрізняє поняття «право», «свобода», «інтерес».

Вперше категорію інтересу в юриспруденцію ввів німецький правознавець Рудольф фон Ієрінг у XIX столітті, визначивши його у двох площинах: одна, пов'язана із минулим — спочатку людина усвідомлює потребу, а потім діє, тобто суб'єкт діє «тому, що» йому це необхідно; друга, звернена в майбутнє — спочатку у особи формується уявлення про певне благо як мету, а потім вона діє, тобто суб'єкт діє «для того», щоб досягнути мети [61]. До появи та розробки вчення про інтерес існувала вольова теорія, яка була створена на противагу природно-правовій доктрині, котра пропагувала природність та невідчужуваність прав особистості. Вольова теорія визначала суб'єктивне право як своєрідний наказ, який визначається об'єктивним правопорядком та надається конкретній особистості у розпорядження (як надану державою владу та панування) свободу або волевиявлення в межах, встановлених законом [62]. Проте ми не будемо вдаватися до аналізу соціально-філософських підходів представників вольової теорії, зазначимо лише те, що «воля» та «інтерес» є взаємопов'язаними категоріями. Можна повністю погодитися із точкою зору С. В. Михайлова, відповідно до якої інтерес є об'єктивною категорією, необхідним елементом, що наповнює волю певним змістом [63], тобто воля рухає інтерес, без волі особа не може задовольнити інтерес, а відтак й досягти певної мети, при цьому дії особи, продиктовані її волею та інтересом, не повинні порушувати закон. Вольова теорія та теорія інтересу, своєю чергою, стали базисом для теорії влади, торії влади та інтересу, волі та інтересу, теорії блага тощо.

Вчення про «інтерес» було і є предметом дослідження не лише у правовій доктрині, а й у філософській та соціологічній доктринах. Так, щодо природи інтересу в соціологічній доктрині існує дві основні точки зору. Одні дослідники вважають, що інтерес як соціологічна категорія є об'єктивним [64], інші дослідники, не заперечуючи об'єктивного змісту інтересу,

його соціальної обумовленості, вважають, що інтерес нерозривно пов'язаний зі свідомістю і позасвідомістю, і окремо існувати не може [65].

Ю. С. Зав'ялов розглядав інтерес у двох аспектах: по-перше, інтерес як передумову, фактор впливу на волю законодавця; по-друге, інтерес як мета, до досягнення якої прагне суб'єкт права за допомогою використання правових норм [66].

Розглядаючи матеріально-правове значення інтересу в об'єктивному праві, слід враховувати роль соціально-економічних факторів (фактичних) інтересів для правотворчості. Практично вся свідомо діяльність суб'єктів суспільних відносин спрямована на реалізацію тих чи інших інтересів, проте, об'єктивно обумовлена неможливість задоволення інтересів усіх суб'єктів суспільства. Тому суспільне життя характеризується наявністю в ньому конфлікту інтересів [67]. Тому, основне завдання права й полягає у розмежуванні різноманітних, протилежних людських інтересів [68]. В основу регулювання колізій інтересів закладена ідея правового регулювання суспільних відносин. Її сутність полягає у встановленні визнаних та додержуваних усіма суб'єктами суспільства, в тому числі й державою об'єктивних правових норм, за допомогою яких і вирішуються конфлікти між суб'єктами права [69], а на думку Г. Ф. Шершеневича, взагалі, право існує тому, що існує боротьба інтересів [70]. Виходячи із своїх інтересів, особи вступають у відносини один із одним, тому саме із формування та усвідомлення суб'єктами своїх інтересів виникає необхідність у правовому врегулюванні таких відносин [71].

Тому можна повністю погодитись із думкою С. В. Михайлова, що існування права в об'єктивному розумінні є необхідною умовою сучасного суспільного життя. Об'єктивне право має забезпечувати реалізацію інтересів суб'єктів суспільних відносин за допомогою правових норм. Завдяки правовій регламентації суспільних відносин їх учасникам надається механізм вирішення колізій та конфліктів, а відповідно, й задоволення їх інтересів [72]. В той же час, не можна не погодитись і з В. А. Тарховим, що право в об'єктивному розумінні також є суб'єктивним, оскільки воно створюється людьми, незважаючи на те, що їх воля об'єктивно обумовлена [73]. Тобто правова регламентація суспільних відносин полягає у тому, що законодавець, визначаючи пріоритет реалізації того чи іншого інтересу, тим самим закріплює, охороняє та стимулює вольову

поведінку суб'єктів у конкретних суспільних відносинах. Та навпаки, правові заборони означають обмеження реалізації відповідних інтересів [74].

Саме з цих підстав не можна погодитись із твердженням С. В. Михайлова, що поняття «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» є різними категоріями та різними об'єктами правового захисту [75]. І в першому, і в другому випадках «інтерес» іде у зв'язці із «законом», тобто йдеться про ті інтереси суб'єктів суспільних відносин, які отримали свого правового врегулювання у нормі закону. Таким чином, можна підтримати думку науковців, які вважають, що «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» є ідентичними поняттями [76].

У правовій доктрині деякі дослідники об'єднали думки щодо об'єктивного та суб'єктивного розуміння інтересу і розглядають інтерес як певний тривалий процес. Інтерес, будучи об'єктивно існуючою потребою, визначається місцем особи у суспільстві та не залежить від свідомості його носія. Той момент, коли інтерес усвідомлюється особою і перетворюється на стимул до дії, визначається заінтересованістю [77]. Безпосереднє усвідомлення особою інтересу — це момент його реалізації, перетворення об'єктивного у суб'єктивне. Заінтересованість, так само як й інтерес, є об'єктивним станом, що є похідним від соціального місця особи в суспільстві. Своєю чергою, усвідомлена заінтересованість у правовій доктрині визначається як «суб'єктивна заінтересованість» [78].

У філософській доктрині проводиться класифікація інтересу за різними ознаками. Залежно від того, хто є носієм інтересу, його класифікують на: індивідуальний (особистий), носієм якого є окремий індивід, особистість; груповий, носієм якого є будь-які групи або суспільні прошарки; суспільний, інтерес розвитку всього суспільства [79].

Також за часом їх дії інтереси класифікують на: корінні та приватні; тривалі та тимчасові; віддаленні та наближені [80].

За сферою дії інтереси можуть бути класифіковані на матеріальні (економічні), політичні та духовні. Матеріальні — це інтереси виробництва, обміну, розподілу. Політичні — інтереси державної влади. Духовні пов'язані з духовними цінностями, продуктами духовної творчості. Це інтереси науки, мистецтва, моралі [81].

У правовій доктрині окремо виділяють правовий інтерес, який не може бути охоплений політичним інтересом. Правові

інтереси задовольняються правовими засобами, при цьому численні матеріальні, духовні та інші інтереси опосередковані правовим інтересом. Одним із способів задоволення суспільних та особистих інтересів є їх правова охорона [82]. Також у правовій доктрині проводиться класифікація законного інтересу залежно від його змісту на процесуальний та матеріально-правовий [83].

Інститут «законного інтересу» був достатньо ґрунтовно досліджений у національній [84] та іноземній [85] правовій доктрині, проте, усі дослідники висловлюють однакову думку про те, що не всі сторони цього предмета дослідження повністю розкриті.

Правовідносини, будучи важливою формою реалізації норм права, являють собою певний зв'язок між особами, в силу якого одна особа наділена суб'єктивними правами, а інша — обов'язками. Суб'єктивні права дають можливість їх володарю здійснити в межах закону певні дії, користуватись певними соціальними благами, вимагати відповідної поведінки від інших осіб та звертатися у разі необхідності за захистом до державних органів [86].

Суб'єктивне право гарантує створення певних необхідних соціальних (правових) умов для задоволення інтересу уповноваженої особи. Тобто суб'єктивне право охороняє інтерес, а інтерес, який охороняється суб'єктивним правом, є охоронюваним законом інтересом [87]. Будь-яке суб'єктивне право охороняє не лише особисті, а й суспільні інтереси, оскільки у будь-якому суб'єктивному праві та на будь-якій стадії його реалізації виражаються поєднання суспільних та особистих інтересів [88].

У правовій доктрині існує кілька різних підходів щодо зв'язку суб'єктивного права та інтересу (законного, охоронюваного законом). Так, згідно із однією позицією, суб'єктивне право не можна пов'язувати із будь-яким конкретним інтересом, оскільки воно, відповідно до своєї природи, здатне задовольнити різноманітні інтереси уповноваженої особи [89]. Тобто інтерес — це потреби людини у будь-чому, саме потреба і складає зміст інтересу. Форма, в якій ця потреба реалізується у дії, в поведінці людини, може бути різною, але вона завжди буде виражати певну цілеспрямованість її дій [90]. Слід зазначити, що аналогічної точки зору додержується й С. В. Михайлов, вказуючи на те, що інтерес як потреба суб'єкта, яка має суспільний характер

і проявляється у діях із усвідомлення та реалізації мети у суспільних відносинах [91]. На противагу вищевикладеній думці А. Т. Ханіпов, з однієї сторони, підтверджує, що потреба як спонукання до діяльності виступає одним із джерел інтересу та є його складовою частиною, проте, такі поняття, як «потреба» та «інтерес», не можна ототожнювати. Наявність у будь-якого соціального суб'єкта діяльної позиції, що полягає у його вибіркового відношенні до об'єктивних можливостей, тенденцій суспільного розвитку — саме це і є інтересом [92]. Тобто А. Т. Ханіпов інтерес розуміє як певні суспільні відносини. Треті дослідники при визначенні інтересу виходять із розуміння інтересу як «залежності» суб'єктів від предметів та відносин, з якими він пов'язує очікувану користь або шкоду [93]. Тобто М. В. Першин розвинув позицію Р. Ієренга, який розумів суб'єктивний інтерес як відчуття залежності у житті [94]. При цьому І. В. Першин, визначаючи інтерес, акцентує увагу саме на суб'єктивному розумінні цієї категорії, зазначаючи, що інтерес є характеристикою відношення суб'єкта до умов його існування, в конкретних життєвих обставинах, у яких і завдяки яким суб'єкт отримує те, що може задовольнити відповідну його інтересам потребу [95].

Без детального аналізу наведених концепцій лише зазначимо, що усі дослідники, визначаючи інтерес, вказують на наявність спрямованості суб'єкта на досягнення або збереження тих чи інших благ, а основна відмінність їх поглядів полягає у більшому або меншому акцентуванні уваги на суб'єктивному або об'єктивному характері цієї спрямованості. Тому із цього загального розуміння інтересу і будемо виходити у подальшому дослідженні цього питання.

Під час спілкування у соціальних групах і окремих особистостей виникають специфічні потреби. Відповідно, них виникають певні інтереси, спрямовані на задоволення певних потреб [96].

Соціально значимі інтереси отримують правове врегулювання з боку держави і стають юридичними (законними) інтересами. Незважаючи на те, чи згадується «інтерес» у тексті нормативно-правового акта чи ні, інтерес отримує вираження в усіх нормах права [97]. Законодавець, приймаючи ту чи іншу норму права, завжди має на меті охорону певних інтересів [98].

В юридичній літературі висловлювались різні підходи до розуміння юридичного (законного) інтересу. Одні дослідники трактують інтерес у вузькому розумінні, пов'язуючи його або

із суб'єктивними правами, або із правовими явищами, що не охоплюються суб'єктивними правами.

Так, наприклад, Н. В. Вітрук вказує, що законний інтерес, як і позитивне право, є можливістю особистості користуватись соціальними благами, що полягають у правомочностях носія законного інтересу певним чином діяти, вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, органів та установ, звертатися за захистом до компетентних державних або громадських установ [99]. Таким чином, законний інтерес, у розумінні Н. В. Вітрука, повністю збігається із суб'єктивним правом.

Водночас, нерозривний зв'язок суб'єктивного права та інтересу не свідчить про те, що інтерес (особистий чи суспільний) входить до змісту суб'єктивного права [100]. Такий висновок дослідники роблять не тому, що законодавець не вимагає для реалізації та захисту суб'єктивного права доводити не лише наявність права, а й інтересу [101]. Наявність інтересу може презюмуватися лише у випадках оспорювання, що підлягає доказуванню. Інтерес не входить до змісту права тому, що не є правовою категорією. Інтерес — це соціальне явище, охороні якого слугує суб'єктивне право, яке являє собою специфічну форму реалізації інтересу [102].

У сучасній правовій доктрині висловлюється дещо інша думка. Так, за наявності охорони тих чи інших суб'єктивних прав наявність інтересу у суб'єктів права презюмується, а відтак, доводити наявність інтересу не потрібно. Лише у виключних випадках, таких як втрата інтересу суб'єктом права, коли така втрата є очевидною, тягне за собою негативні наслідки для інших учасників обороту (наприклад, відмова власника від речі), саме за таких умов втрата інтересу тягне за собою припинення суб'єктивного права. Проте, втрата інтересу тягне за собою припинення суб'єктивних прав не автоматично, а лише за наявності закріплення суб'єктивних прав за іншими учасниками правовідносин. Тобто суб'єктивне право розглядається як юридична надбудова інтересу. У тих випадках, коли такої надбудови немає, мова йтиме про охоронюваний законом інтерес, тому при здійсненні його захисту необхідно доводити його наявність. Отже, при зверненні до суду, в одних випадках, необхідне доведення наявності права, а в інших — наявність інтересу [103]. Також М. А. Рожкова стверджує, що термін «законний інтерес» використовується законодавцем для позначення в цивільному процесуальному законодавстві або господарському

процесуальному законодавстві об'єктів судового захисту у тих випадках, коли особі, яка звертається за судовим захистом, не належать суб'єктивні права (право вимоги). Разом з тим існуючі інтереси, які не пов'язані із суб'єктивним правом та які особа хоче захистити у судовому порядку, визнаються та підтримуються законом (об'єктивним правом) і саме тому вони позначаються терміном «законний інтерес» [104].

При цьому, як вірно зазначає А. В. Малько, суб'єктивне право та законний інтерес є різними формами правового опосередкування інтересів. Суб'єктивне право — більш високий рівень і досконаліша форма такого опосередкування. Воно займає вищий ступінь, аніж законний інтерес, оскільки ця форма має юридично більшу змістовну насиченість [105]. На думку Н. С. Малєїна, охоронюваний законом інтерес характеризується як юридично передбачене прагнення суб'єкта у досягненні тих благ, отримання яких дозволене державою та забезпечене правовими можливостями певного виду [106].

У правовій доктрині також висловлювалась думка про те, що інтерес не входить до змісту суб'єктивного права. Так, наприклад, С. Н. Братусь [107] та Д. М. Чечот [108] виключають зі змісту суб'єктивного права інтерес, розглядаючи його як передумову та мету права. Зазначену думку розвиває А. В. Власова, яка вказує на те, що інтерес існує за межами суб'єктивного права та, як правило, є передумовою цього права і метою, для досягнення якої уповноважена особа вчиняє ті чи інші дії. Інтерес, який задовольняється суб'єктивним правом, не може бути складовим елементом цього права [109].

Можна також погодитись із висловленою думкою про те, що суб'єктивне право і законний інтерес є різними підспособами правового регулювання. Перший є посиленням у юридичному значенні, другий, без сумнівів, є менш забезпеченим, проте, інколи, не менш важливим, оскільки виступає більш широким та глибоким підспособом правового регулювання, що враховує специфіку індивідуальних життєвих ситуацій та відносин, які розвиваються та модифікуються, радикально змінюються, при цьому законодавець не встигає закріпити в об'єктивних нормах права суб'єктивні правомочності, на відміну від суб'єктивного права, яке має певні межі [110].

Наведена думка була розвинута у дослідженні Д. Н. Горшунова, який зазначає, що законні інтереси, не маючи у своєму змісті правомочності вимоги відповідної поведінки від зо-

бов'язаних осіб, а лише розраховуючи на власну поведінку і можливість юрисдикційного їх захисту, мають не спрямований на інших суб'єктів характер. Окрім цього, у зв'язку із тим, що законні інтереси не мають правових меж, визначених в об'єктивному праві, а випливають із розуміння і змісту непротиправності фактичного інтересу, що знаходиться у правовому полі, то інтерес може мати соціальний характер і персональну значимість, які є наближеними до інтересу, закладеному у суб'єктивне право, а також тому, що може виникнути потреба у правових засобах їх захисту. У зв'язку з цим та з урахуванням природи законного інтересу, на стадії правотворчості (правового оформлення юридично значимих інтересів) є неможливою їх однозначна регламентація, яка має межі правового виразу і є характерною для змісту суб'єктивного права: усі необхідні правомочності суб'єкта, визначення відносної або абсолютної кореспонденції, вказівка на об'єкт [111].

У той же час, у правовій доктрині висловлювалась спірна думка про необхідність поділу інтересів на правові та охоронювані законом. Так, наприклад, Р. Е. Гукасян стверджував, що правові та охоронювані законом інтереси — це різні соціальні явища і правові категорії, оскільки правова охорона тих чи інших інтересів не перетворює їх на правові за змістом, вони лише стають охоронювані законом. Ототожнення правових інтересів і охоронюваних законом інтересів призводить до заперечення самостійності правових інтересів як соціального явища, що існують одночасно із іншими інтересами і мають свої засоби реалізації [112].

Проте більш обґрунтованою видається точка зору, висловлена Ф. О. Богатирьовим: оскільки той чи інший інтерес знаходить підтримку у нормах права, охороняється законом у широкому розумінні (на основі правоздатності (компетенції) засобами суб'єктивного права або стає інтересом, що охороняється законом), то такий інтерес стає правовим. Поняття «правового інтересу» є ширшим, аніж поняття «охоронюваний законом інтерес» (якщо останній трактується у вузькому розумінні, тобто як засіб захисту благ, що знаходиться за межами суб'єктивного права). Юридично значимий інтерес охоплюється або суб'єктивним правом, або виступає як охоронюваний законом інтерес [113].

Беручи до уваги пануючі доктринальні положення щодо співвідношення суб'єктивного права та законного інтересу,

Конституційний Суд України, у своєму рішенні від 1 грудня 2004 року у справі № 1-10/2004, дав офіційне тлумачення поняттю «охоронюваний законом інтерес», вказавши, що охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним. Також Конституційний Суд України дав своє офіційне тлумачення терміна «охоронюваний законом інтерес» як прагнення до користування конкретними матеріальними та/або нематеріальними благами, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і неопосередкований у суб'єктивному праві легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам і справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально правовим засадам [114].

Тому, зважаючи на офіційне тлумачення Конституційним Судом України терміна «інтерес», було б доцільно внести відповідні зміни до ст.ст. 1, 3, 4 ЦПК України і вказати на можливість судового захисту не просто «інтересу» як соціологічної (філософської) категорії, а саме «охоронюваного законом інтересу», як це мало місце у ст. 4 ЦПК України 1963 р.

Окрім цього, законодавець у ч. 2 ст. 15 зазначив, що інтерес, який захищається, не повинен суперечити загальним засобам цивільного законодавства. Так, законодавець закріпив одну із ознак законного інтересу — його непротиправність. Як слушно зазначає О. І. Чепис, непротиправність інтересу полягає в тому, що в разі реалізації інтересу не повинні порушуватись норми права, які виражають інтереси суспільства, колективів й окремих громадян. Сфера непротиправних інтересів не є однорідною. Частина таких інтересів закріплена нормами права, досить велика їх частина, не закріплена. Виникає необхідність застосування терміна «законний інтерес» у вузькому розумінні, який позначає частину законних інтересів, не закріплених у нормах права, але таких, що відповідають принципам і духу права, і тому підлягають охороні державою [115].

Законодавча та судова практика Європейського Союзу під час захисту інтересу також базується на загально правових принципах. Так, Директива Європейського Союзу «Про захист прав інтелектуальної власності» від 29 квітня 2004 року закріп-

лює право вимагати застосування способів захисту будь-якою особою, яка має прямий інтерес чи юридичні відносини [116].

Враховуючи все вищезазначене, видається помилковим та утопічним твердження деяких національних дослідників щодо сутності «законного інтересу». Так, висловлювалась думка, що «необхідність захисту інтересів особи пояснюється їх різноманітністю, яку неможливо охопити законодавчо, і прогалинами права та законодавства, що поступово заповнюються шляхом закріплення найбільш значимих інтересів у суб'єктивні права» [117].

Не можна обґрунтовувати необхідність правового захисту будь-якого об'єкта з підстави його «різноманітності». Тому виникає запитання, а якщо б інтереси не характеризувались різноманітністю, то їх не треба охороняти?

Інше запитання щодо наведеного твердження пов'язане із тим, як можна інтерес чи взагалі будь-що охороняти тим, чого немає — «прогалинами права та законодавства»? Прогалинами в праві слід вважати відсутність в діючій системі права і законодавства нормативних приписів стосовно обставин, які знаходяться в сфері правового регулювання і вимагають юридичного впливу [118]. Можна припустити, що дослідники мали на увазі аналогію права. Під час розвитку суспільних відносин виникають такі відносини, що не врегульовані нормами права, виникають соціально значимі інтереси, охорона яких нормами права не передбачена і для забезпечення яких заінтересована особа не наділена відповідним суб'єктивним правом [119]. У таких випадках здійснюється охорона та захист на основі загальних засад цивільного законодавства. Застосовуючи право за аналогією, здійснюють охорону та захист інтересу, який не опосередкований суб'єктивним правом [120].

Також викликають заперечення й твердження про те, що «відсутність у чинному законодавстві самостійного права творця на оприлюднення та на відкликання твору призводить у ряді випадків до незахищеності інтересів автора» [121].

До виключних майнових прав автора твору (чи іншої особи, яка має авторське право) законодавчо закріплений дозвіл використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом. При цьому виключне право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти відтворення творів (ч. 2, 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і су-

міжні права»). Безпосередньо у ч. 1 ст. 441 ЦК України як спосіб використання твору законодавець вказує його опублікування (випуск у світ). Тому перша частина пропозиції щодо закріплення «у чинному законодавстві самостійного права творця на оприлюднення твору» повністю втрачає свій сенс.

Щодо другої пропозиції про закріплення «у чинному законодавстві самостійного права творця на відкликання твору» [122], то вона також не є необхідною. Питання відкликання твору перебуває у площині договірних відносин. Законодавець не забороняє автору твору, наприклад у видавничому договорі, закріпити за собою право на відзив твору із видавництва для його доопрацювання у зв'язку із змінами певних поглядів, викладених у творі.

У деяких сферах суспільного життя, які врегульовані цивільним правом, існує й безпосередня охорона та захист інтересу, а інколи закон містить й пряму вказівку на це [123]. Так, наприклад у п. 4 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплено, що автор має право вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора. В даному разі законодавець має на увазі захист інтересів, а не суб'єктивних прав. Суб'єктивне право передбачає переданий йому обов'язок інших осіб. Оскільки захист твору знаходиться у прямій залежності від честі і репутації автора, а відтак, доки честь та репутація автора не будуть порушені, він не має права здійснити будь-які дії або вимагати здійснення їх від інших осіб [124].

Можна погодитись із точкою зору, що саме охорона інтересу, а не захист суб'єктивного матеріального права здійснюється судом, коли подається позов про захист честі та репутації особи, яка померла [125]. Саме у цьому випадку йдеться про захист інтересів особи, яка подала позов, оскільки зі смертю особи припиняється його правоздатність, у такому разі не може відбутися захист суб'єктивного права померлої особи, оскільки інтереси є соціальними потребами, а у померлого будь-яких потреби немає. Незважаючи на те, що у ч. 2 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплена пряма заборона автору твору здійснювати будь-які дії щодо передачі (відчуження) немайнових авторських прав, до складу яких належить й право на недоторканість твору та захист

честі та репутації автора, у ч. 2 ст. 29 Закону України «Про авторське право і суміжні права» із цього правила зроблено виняток. Так, відповідно до зазначеної норми закону, спадкоємці мають право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора, а, отже, ця категорія немайнових авторських прав може спадкуватися.

У випадках, коли спадкоємці захищають цілісність твору вони не вимагають захисту свого права на недоторканість твору та захисту честі та репутації автора. Спадкоємці мають право на звернення до суду, що є однією із форм охорони законом інтересів, неопосередкованих суб'єктивними матеріальними правами. Предметом судового захисту виступає особистий інтерес заявника. Тобто предметом судового захисту виступають інтереси позивача у тих випадках, коли ними поданий позов з метою поновлення справедливості, перешкодження перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації померлого автора [126].

Досліджуючи питання інтересу, не можна не звернути уваги на те, що дослідники-правознавці здебільшого висвітлюють інтерес лише з огляду на матеріальне право та його захист. Водночас, «інтерес» має місце й у цивільно-процесуальних відносинах. Безумовно, якщо проводити розмежування інтересу за значимістю, на першому місці буде саме матеріально-правовий, а потім вже процесуальний, але ж він також має бути. Так, наприклад, інтерес позивача може полягати у тому, щоб суд прийняв до розгляду його позовну заяву, визнав допустимими надані ним докази, задовольнив його позовні вимоги і тощо. Інтерес відповідача, наприклад, може полягати у тому, щоб суд відмовив у прийнятті позовної заяви та/або задоволенні позовних вимог. Отже, сторони мають у переданій на розгляд судовій справі особистий юридичний інтерес, який буде протилежним за матеріальним і процесуальним характером. Матеріально-правовий інтерес визначається спірними цивільними, трудовими та іншими матеріальними правовідносинами сторін. Процесуально-правовий — наслідками розв'язання матеріально-правового спору, одержання певного за змістом рішення суду [127]. Таким чином, процесуальний інтерес заінтересованими у справі особами досягається шляхом

використання процесуальних засобів і способів захисту та реалізації процесуальних прав і обов'язків.

Виходячи із наведених доктринальних точок зору національних та іноземних дослідників щодо проблем «законного інтересу», а також із зазначеної законодавчої та судової практики, можна зробити такі висновки:

- по-перше, законні інтереси відрізняються від суб'єктивних прав. При реалізації людиною свого права передбачаються активні дії правозобов'язаних суб'єктів щодо забезпечення цього права. На відміну від прав, законні інтереси припускають не активні дії правозобов'язаних суб'єктів, а дії самої особи з використанням можливостей, наданих існуючою законодавчою ситуацією;
- по-друге, законні інтереси близькі до свобод. Держава лише гарантує, що реалізація неправопорядкових (законних) інтересів публічно визнаються правомірними, суспільно корисними і навіть підлягають захисту, якщо будь-які суб'єкти будуть перешкоджатимуть у тій чи іншій формі їх здійсненню;
- по-третє, законодавець може перетворити законний інтерес суб'єкта в його право, сформулювавши його саме як право на «...». Від того моменту, як законодавець шляхом видання відповідного нормативно-правового акта дає гарантію, що з реалізації даного інтересу зобов'язані активно діяти конкретні особи (тобто з'являються правозобов'язані суб'єкти), законний інтерес перетворюється на суб'єктивне право;
- по-четверте, законний інтерес виступає як попередник конкретного права, як об'єкт, що захищається державою, але ще не забезпечується його гарантіями у формі активних дій правозобов'язаних суб'єктів;
- по-п'яте, законні інтереси виступають засобом продовження дії права за межами суб'єктивних прав, забезпечуючи можливість дії суб'єктів та реалізацію цих дій з боку держави;
- по-шосте, категорія «законний інтерес» є певним засобом правової компенсації при регулюванні суспільних відносин, зміст яких не дозволяє встановити конкретні межі правової поведінки шляхом надання їм суб'єктивних прав.

Список використаних джерел:

1. Керимов Д. А. Методология права : предмет, функции, проблемы философии права. — 4-е изд. — М. : Изд-во СГУ, 2008. — С. 303.
2. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Вып. 1. — М. : Издание Бр. Башмаковых, 1910. — С. 16.
3. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. — 4-е изд. — М. : Изд-во СГУ, 2008. — С. 303.
4. Муромцев С. А. Определение и разделение права / С. А. Муромцев; Вступ. ст., коммент. Ю. И. Гревцова. — СПб. : Издательский Дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2004. — С. 8-15.
5. Кирилов В. И. Логика : [учеб. для юрид. вузов] / В. И. Кирилов, А. А. Старченко. — М. : Юристъ, 2001. — С. 47, 48.
6. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. — М. : Государственное издательство «Юридическая литература», 1961. — С. 169.
7. Баранов В. М. Законодательная дефиниция как общеправовой феномен / В. М. Баранов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 года). — Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. — С. 31, 32.
8. Скакун О. Ф. Теория государства и права : [учебник] / О. Ф. Скакун. — Харьков : Консум, 2006. — С. 511.
9. Язык закона / [под ред. А. С. Пиголкина]. — М. : Юридическая литература, 1990. — С. 70;
10. Пчелкин А. В. Терминология закона в условиях научно-технического прогресса / А. В. Пчелкин // Законодательная дефиниция : логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 года). — Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. — С. 536-538. Язык закона / [под ред. А. С. Пиголкина]. — М. : Юридическая литература, 1990. — С. 60-63, 65, 67, 70.

11. Нигматдинов Р. М. Проблема правовых понятий и оценочных категорий в гражданском процессуальном праве : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 2004. — С. 3.
12. Конверський А. Є. Логіка : [підруч. для студентів юрид. факультетів] / А. Є. Конверський. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — С. 128, 163, 165.
13. Ракитина Л. Н. Участие специалистов в гражданском судопроизводстве. — М., 1985. — С. 41.
14. Халфина Р. О. Критерий истинности в правовой науке // Советское государство и право, 1974. № 9. — С. 27.
15. Вукот М. А. О юридической терминологии в гражданском процессуальном праве // Актуальные проблемы гражданского права и процесса : Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Вып. 1 / Отв. ред. Д. Х. Валуев, М. Ю. Чельшев. — М. : «Статут», 2006. — С. 267.
16. Підпригора О., Кравченко С., Теленик С. Реалізація захисту права інтелектуальної власності в Україні. // Інтелектуальна власність. — 2003. — № 8. — С. 3;
17. Шишка Р. Б. Охорона прав інтелектуальної власності : авторсько-правовий аспект : Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. — С. 295.
18. Шевченко Я. М. Совершенствование законодательства о семье. — К. : Вища школа, 1986. — С. 130.
19. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. — Львов : Изд-во при Львовском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1985. — С. 48; Ромовська Зорислава. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс. Підручник. — К. : Атака, 2005. — С. 482.
20. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. — Харків : Консул, 2001. — С. 190.
21. Шишка Р. Б. Охорона прав інтелектуальної власності : авторсько-правовий аспект : Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. — С. 300.
22. Галянтич М. К. Промислова власність : правові засоби охорони та захисту. Монографія. — К. : НДІ приватного права і підприємництва, 2003. — С. 22.
23. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. — Харків : Консул, 2001. — С. 209-210.

24. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Les grands systemes de droit contemporains / Пер. с фр. В. А. Туманова. — М. : Международные отношения. — С. 280.

25. Шишка Р. Б. Охорона прав інтелектуальної власності : авторсько-правовий аспект : Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. — С. 292, 322-324.

26. Дроб'язко В. С., Дроб'язко Р. В. Право інтелектуальної власності : навч. посібник. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — С. 253.

27. Цивільний процес України : академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С. Я. Фурси]. — К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. — С. 172-178; Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 102-104.

28. Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. — Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1987. — С. 74.

29. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 93-94.

30. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 80.

31. Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С. Я. Фурси]. — К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. — С. 134-135.

32. Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців : монографія /За заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — С. 185.

33. Шамсумова Э. Ф. Правовые режимы :теоретический аспект : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. — Екатеринбург, 2001. — С. 4.

34. Материал из Википедии — свободной энциклопедии. [http://ru.wikipedia.org/wiki/Статус_\(в_праве\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Статус_(в_праве)).

35. Алексеев С. С. Общая теория права. В 2-х т. — М. : Юридическая литература, 1981. — Т. 1. — С. 180.
36. Ромовська Зорислава. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс. Підручник. — К. : Атіка, 2005. — С. 480.
37. Малєин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР. — М. : Юрид. лит., 1981. — С.192.
38. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. — Харків, 2004. — С. 3;
39. Шишка Р. Б. Охорона прав інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект : Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. — С. 360.
40. Чернадчук Т. Щодо захисту цивільних прав: деякі аспекти // Підприємництво, господарство та право. — 2001. — № 12. — С. 27;
41. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. — Львов : Изд-во при Львовском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1985. — С. 9; Ромовська Зорислава. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс. Підручник. — К. : Атака, 2005. — С. 481.
42. Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців : монографія /За заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — С. 185, 187;
43. Арефьев Г. П. Определение понятия защиты субъективных прав и охраняемых законом интересов // Цивилистические проблемы правового статуса личности в социалистическом обществе: тематический сборник / Редкол. : Викут М. А., Демьяненко В. Н., Зайцев И. М., Калмыков Ю. Х., Тархов В. А. (Отв. ред.) — Саратов, Изд-во Саратовского ун-та, 1982. — С. 137-140.
44. Підпригора О. А., Підпригора О. О. Право інтелектуальної власності України : навч. пос. для студ. юрид. вузів і фак. ун-тів. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — С. 58.
45. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ТК Велби, 2004. — С. 542.
46. Дроб'язко В. С., Дроб'язко Р. В. Право інтелектуальної власності : навч. посібник. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — С. 253.

47. Малько Л. В. Охрана и защита как функция процессуально-правового торможения.//Теория и практика права на судебную защиту и ее реализация в гражданском процессе./Редактор М. П. Ларина. — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1991. — С. 21.

48. Малько Л. В. Охрана и защита как функция процессуально-правового торможения.//Теория и практика права на судебную защиту и ее реализация в гражданском процессе./Редактор М. П. Ларина. — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1991. — С. 18-19.

49. Воробьев М. К. Право на судебную защиту по судебным делам. — В сб. : Проблемы правоведения (материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы Новосибирского факультета)// Редкол. : Воробьев М. К., Гальперин Л. Б., Горшенев В. М., Козицин Я. М. (отв. за вып.) — Новосибирск, 1967. — С. 88-114.

50. Гражданский процесс: учебник / Н. М. Коршунов, Ю. Л. Мареєв. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Эксмо, 2007. — С. 18.

51. Шохин А. А. Хозяйственно-правовая охрана имущества производственных объединений в промышленности СССР. Учебное пособие. — Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1977. — С. 58.

52. Избранные труды по гражданскому процессу / Чечот Д. М.; Сост. : Новиков Е. Ю.; Сост., предисл. и комментарий: Ференс-Сороцкий А. А. — С.-Пб. : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. — С. 8.

53. Стоянкин Г. Я. Меры защиты в советском гражданском праве. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1973. — С. 18.

54 Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых способов. — Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1974. — С. 7-8.

55. Советское гражданское право. Учебник. Т. 1./ Белякова А. М., Бессмертный В. К., Быков А. Г., Гендзехадзе Е. Н., и др.; Отв. ред. : Грибанов В. П., Корнеев С. М. — М. : Юрид. лит., 1979. — С. 273.

56. Абова Т. Е. Охрана хозяйственных прав предприятий. — М. : Юрид. лит., 1975. — С. 107.

57. Стоянкин Г. Я. Понятие защиты гражданских прав / Г. Я. Стоянкин // Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав : ученые труды Свердлов-

ского юридического института. Вып. 27. / Редкол. : Десятков В. М., Козлов А. Ф., Комиссаров К. И., Кофман В. И., Красавчиков О. А., Осипов Ю. К.; Отв. за вып. : Семенов В. М. — Свердловск : Издательство Свердловского юридического института, 1973. — С. 31; Семчик В. И. Правовая охрана колхозной собственности. — К. : Наукова думка, 1978. — С. 8.

58. Кошоев З. К., Левитин Л. И. Правовая охрана колхозной собственности. — М., 1974. — С. 29.

59. Вихут М. А. Природа права на судебную защиту и гражданское судопроизводство. // Теория и практика права на судебную защиту и ее реализация в гражданском процессе. / Редактор М. П. Ларина. — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1991. — С. 3-7; Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 332-333.

60. Сахнова Т. В. Гражданское процессуальное право России: перспективы развития. // Государство и право, 1999, № 12. — С. 32.

61. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. — М. : «Статут», 2002. — С. 16.

62. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». 2-е изд., испр. — М. : «Статут», 2003. — С. 555.

63. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. — М. : «Статут», 2002. — С. 36.

64. Гак Г. М. Общественные и личные интересы и их сочетание при социализме // Вопросы философии. 1965. № 4. — С. 19; Гак Г. М. Учение об общественном сознании в свете теории познания. — М. : Изд. Госполитиздат, 1960. — С. 64; Четев Д. М. Субъективное право и формы его защиты. — Л. : Издательство ЛГУ, 1968. — С. 29; Философский словарь. Под ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдина (Изд. 2-е, испр. и доп.). — М. : Изд-во Политической литературы, 1968. — С. 133 и др.

65. Здравомыслов А. Г. Проблемы интереса в социологической теории. — Л. : Издательство Ленинградского Университета, 1964. — С. 31; Кон И. С. Социология личности. — М. : Политиздат, 1967. — С. 27; Кузнецов А. В. Уголовно-правовая охрана интересов личности. — М. : Юридическая литература, 1969. — С. 20 и др.

66. Завьялов Ю. С. Проблемы интереса в марксистской теории социалистического права : Дисс. ... канд... юрид. наук. — М., 1968. — С. 153.
67. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. — М. : «Статут», 2002. — С. 29.
68. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. Изд. 8-е. — СПб : «Тип. Н. Н. Клобуков», 1908. — С. 7.
69. Сабикенов С. Право и социальные интересы в период социализма./ Отв. ред. : Баймаханов М. Т. — Алма-Ата : Наука КазССР, 1986. — С. 106.
70. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права: лекции профессора Московского университета Г. Ф. Шершеневича, читанные в Московском Коммерческом институте в 1909/10 гг. — М., 1911. — С. 83.
71. Степанян В. В. Выражение интереса общества в социалистическом праве. (Механизм: структура, функционирование). — Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1983. — С. 47.
72. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. — М. : «Статут», 2002. — С. 31.
73. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций. — Чебоксары : Чув. кн. изд-во, 1997. — С. 31.
74. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. — М. : «Статут», 2002. — С. 32.
75. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. — М. : «Статут», 2002. — С. 38.
76. Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы//Советское государство и право. № 7, 1973. — С. 105; Сиренко В. Ф. Обеспечение приоритета общегосударственных интересов (организационно-правовые вопросы). — К. : Наук, думка, 1987. — С. 48.
77. Лавриненко В. Н. Интерес как категория исторического материализма//Вестник Московского университета. Серия VIII. Экономика, философия, № 1, 1964 — С. 65.
78. Мальцев Г. В. Соотношение субъективных прав, обязанностей и интересов советских граждан.//Советское государство и право, № 10, 1965. — С. 20.
79. Здравомыслов А. Г. Проблемы интереса в социологической теории. — Л. : Издательство Ленинградского университета, 1964. — С. 31.
80. Глезерман Г. Интерес как социологическая категория.//Вопросы философии. № 10, 1966. — С. 20.

81. Здравомыслов А. Г. Проблемы интереса в социологической теории. — Л. : Издательство Ленинградского университета, 1964. — С. 32-35.

82. Гукасян Р. Е. Избранные труды по гражданскому процессу. — М. : Проспект, 2009. — С. 19, 22.

83. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. — М. : «Наука», 1979. — С. 33.

84. Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців: монографія /За заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — С. 193-194; Ромовська Зорислава. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс. Підручник. — К. : Атіка, 2005. — С. 21; Орлов М. Правове забезпечення реалізації екологічних інтересів — основа належної охорони довкілля і розвитку економіки України //Право України. № 1. 2001. — С. 69-72; Чепис О. І. Законний інтерес як категорія цивільного права / О. І. Чепис // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 551-559; Ткач Г. Адміністративно-правовий захист: окремі питання прав, свобод та законних інтересів громадян //Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2001. — Випуск 36. — С. 240-244 та ін.

85. Теория государства и права /Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2001. — С. 204; Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. — М. : ЮЦ Пресс, 2004. — 359 с.; Алексеев С. С. Общая теория права. Курс: в 2-х т. — Т. 2. — М. — : «Юридическая литература», 1982. — С. 115-116; Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве //Советское государство и право. № 1, 1967. — С. 49-56; Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес//Советское государство и право. 1980. № 1. — С. 27-34; Фаткуллин Ф. Н. Проблемы государства и права: курс лекций. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1987. — С. 294; Алексеев С. С., Матузов Н. И., Фарбер И. Е., Явич Л. С. Общая теория права. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. — С. 186; Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. — Саратов: Приволжское книжное изд., 1970. — С. 38; P.J. Kelly. Privacy and the Public Interest: A Communitarian View/Law and the public interest: Proceedings of the 1992 ALSP conference/Ed. by Roger Brownsword. Stuttgart: Steiner, 1993. — P. 53-66; Bernd Ruthers. Rechtstheorie: Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. 2 Auflage.

Munchen : Verlag C.H. Beck, 2005. — S. 48-52, 355-370; Kurt Seelmann. *Rechtaphilosophie*. 3 Auflage. Munchen: Verlag C.H. Beck, 2004. — S. 66 и др.

86. Матузов Н. И. Субъективные права граждан СССР/ под общ. ред.: Фарбер И. Е. — Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1966. — С. 46.

87. Алексеев С. С. Социальная ценность социалистического права как регулятора общественных отношений // Советское государство и право. № 3, 1968. — С. 17.

88. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Советское государство и право. № 1, 1967. — С. 54.

89. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Советское государство и право. № 1, 1967. — С. 55.

90. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Осуществление и защита интереса. Изд. 2-е, стереотип. — М. : «Статут», 2001. — С. 239.

91. Михайлов С.В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права // Государство и право. — М. : Наука, — 1999. № 7. — С. 88.

92. Ханипов А. Т. Интерес как форма общественных отношений. — Новосибирск : Наука, 1987. — С. 80-81.

93. Першин М. В. Частноправовой интерес (понятие правообразования, реализация) : Дис. ... канд. юрид. наук., 12.00.01. — Н.Новгород, 2004. — РГБ ОД, 61:04-12/1560. — С. 23.

94. Иеринг Р., пер.: Борзенко А. : Интерес в праве. — Ярославль : Тип. Губ. зем. управы, 1880. — С. 83.

95. Першин М. В. Частноправовой интерес (понятие правообразование, реализация): Дис. ... канд. юрид. наук., 12.00.01. — Н.Новгород, 2004. — РГБ ОД, 61:04-12/1560. — С. 131.

96. Козлов М. А. Субъективное право и охраняемый законом интерес как предмет судебной защиты // Журнал российского права., № 3. — М. : Норма, 2008. — С. 71.

97. Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес // Советское государство и право. — М. : Наука, 1980, № 1. — С. 29.

98. Кабалкин А.Ю. Гражданско-правовая охрана интересов личности. — М. : Наука, 1969. — С. 23.

99. Витрук Н. В. Система прав личности // Права личности в социалистическом обществе. — М. : Наука, 1981. — С. 109.

100. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность./ Отв. ред. В. К. Райхекр. — М. : Изд-во АН СССР, 1948. — С. 38.

101. Таранов В. А. Некоторые вопросы охраны имущественных прав трудящихся по советскому гражданскому законодательству // Ученые труды Саратовского юридического института им. Д. И. Курского. Вып. II. / Отв. ред. : Манохин В. М. — Саратов : Коммунист, 1965. — С. 87.

102. Гукасян Р. Е. Избранные труды по гражданскому процессу. — М. : Проспект, 2009. — С. 23-24.

103. Козлов М. А. Субъективное право и охраняемый законом интерес как предмет судебной защиты // Журнал российского права. — М., №3, 2008. — С. 76.

104. Рожкова М. А. Судебный акт и динамика обязательства. — М. : Статут, 2003. — С. 22.

105. Малько А. В. Субъективное право и законный интерес. // Правоведение. 2000. № 3. — С. 44.

106. Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес. // Советское государство и право. 1980. № 1. — С. 29-30.

107. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. — М. : Госюриздат, 1950. — С. 20.

108. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. — С. 35.

109. Власова А.В. Структура субъективного гражданского права: Дис... канд. юрид. наук. : 12.00.03. — Ярославль, 1998. — С. 21.

110. Малько А. В. Основы теории законных интересов. // Журнал российского права. 1999. № 5/6. — С. 71.

111. Горшунов Д.Н. Некоторые частноправовые аспекты соотношения категорий «субъективное право» и «законный интерес». // Актуальные проблемы гражданского права и процесса: Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Вып. 1/Отв. ред. Д. Х. Валеев, М. Ю. Челышев. — М. : «Статут», 2009. — С. 19-20.

112. Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы // Советское государство и право. 1973. № 5. — С. 115.

113. Богатырев Ф. О. Обязательства с нематериальным интересом : Дис... канд. юрид наук : 12.00.03. — М., 2003. — С. 27.

114. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) Справа № 1-10/2004 від 1

грудня 2004 року № 18-рп//Комп'ютерно-правова база «Нормативні акти України».

115. Чепис О. І. Законний інтерес як категорія цивільного права / О. І. Чепис // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 556.

116. Феліцина С., Антіпіна І. Директива Європейського Союзу про захист прав інтелектуальної власності.//Інтелектуальна власність. № 5. 2006. — С. 46-53.

117. Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців: монографія /За заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — С. 193-194.

118. Алексеев С. С. Проблемы теории права: курс лекций: в 2 т. / С. С. Алексеев; М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР, Свердловский юридический ин-т. — Свердловск: Свердловский юридический ин-т, 1973. — Т. 2 : нормативные юридические акты; применение права; юридическая наука (правоведение). — Б.м. : Б.и., 1973. — С. 261.

119. Комиссаров К. И. Судебное усмотрение в советском гражданском процессе.//Советское государство и право. 1969. № 4. — С. 55.

120. Гукасян Р. Е. Избранные труды по гражданскому процессу. — М. : Проспект, 2009. — С. 26.

121. Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців : монографія /За заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — С. 194.

122. Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців: монографія /За заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — С. 194.

123. Гукасян Р. Е. Избранные труды по гражданскому процессу. — М. : Проспект, 2009. — С. 24.

124. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. — С. 41-42.

125. Мальцев Г. В. Соотношение субъективных прав, обязанностей и интересов советских граждан //Советское государство и право. 1965. № 10. — С. 26.

126. Гукасян Р. Е. Избранные труды по гражданскому процессу. — М. : Проспект, 2009. — С. 26.

127. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 101.

Дроб'язко В. С.,
завудувач сектору суміжних прав НДІ
інтелектуальної власності НАПрНУ, к.ф.н.

ІНТЕРНЕТ-ДОГОВОРИ ВСЕСВІТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1. Вступ до цифрового авторського права

Охорона авторського права і суміжних прав охоплює широку сферу людської творчості. Більша частина творчого змісту, яка живить електронну комерцію, є предметом такої охорони. Відповідно до найважливішої міжнародної конвенції в галузі авторського права — Бернської конвенції, охорона авторського права поширюється на всі «літературні та художні твори». Цей термін включає в себе різні форми творчості, такі як: літературні твори (белетристичні та публіцистичні, включаючи наукові та технічні тексти і комп'ютерні програми); бази даних, що є оригінальними за відбором або за компонованням свого вмісту; музичні твори, аудіовізуальні твори, твори образотворчого мистецтва, включаючи рисунки і картини; фотографії. Суміжні права охороняють доробок тих, хто вносить додаткову цінність представленням літературних або художніх творів широкій публіці: виконавців, таких як актори, танцюристи, співаки і музиканти; виробники фонограм, включаючи CD; організації мовлення.

Цифрові технології забезпечують передачу і використання всього охоронного матеріалу в цифровій формі через інтерактивні мережі. Процес «оцифрування» дозволяє перевести такий матеріал у бінарну форму, яка може передаватися по Інтернету і потім повторно розповсюджуватись, копіюватись і зберігатись в точній цифровій формі. В той час як передача тексту, звуку, зображень і комп'ютерних програм по Інтернету є вже загальнорозповсюдженою, стає також реальністю і передача аудіовізуальних творів, таких як художні фільми, паралельно з тим, як починають зникати технічні обмеження, викликані невеликою пропускнуою здатністю каналів. Матеріали, що охороняються авторським правом і суміжними правами, проникаючи у сферу інформації та розважальних продуктів, становлять значну частину вартості об'єкта електронної комерції.

Використовуючи можливості і особливості цифрових мережевих технологій, електронна комерція мала і має великий

вплив на систему авторського права і суміжних прав, а обсяг авторського права і суміжних прав, своєю чергою, вплинув на розвиток електронної комерції. Для забезпечення того, щоб цифрові технології не підривали основних принципів авторського права і суміжних прав, суттєвим є те, щоб юридичні норми встановлювались і застосовувались відповідним чином. При обговоренні однієї із сторін проблеми Інтернет був названий найбільшою копіювальною машиною у світі. Хоча більш ранні технології, такі як фотокопіювання і машинопис, уже надавали можливість механічного копіювання індивідуальному споживачеві, вони дозволяли робити це в обмежених кількостях, бо вимагали певного часу, в результаті чого одержували копії гіршої якості. Переважно фізичні копії знаходились в тому ж місці, що й особа, яка робила копію. Навпаки, через Інтернет можна зробити необмежену кількість копій, фактично миттєво, без суттєвих втрат якості. І ці копії можуть передаватися в різні куточки світу протягом кількох хвилин. Результатом може бути руйнування традиційних ринків продажу копій програм, художніх творів, книг і кінофільмів. У музичній індустрії, наприклад, поява заснованих на Інтернеті служб обміну файлами, таких як Napster та інших, описаних нижче, зробило можливим крупномасштабне використання музики і записів без санкції правоволодільців. Це використання ще більше ускладнилося у зв'язку з одночасною широкою комерціалізацією CD-програмакторів (що записують CD-диски) і портативних плеєрів MP3, адаптованих до найбільш широко використовуваних форматів файлів.

Ці проблеми постали перед індустрією, пов'язаною з авторським правом, у той час, коли частка авторського права в національній економіці стала досягати безпрецедентного рівня. За даними Міжнародного союзу інтелектуальної власності (ІПРА), тільки у США економічна вартість індустрії, пов'язаної з авторським правом, оцінюється в \$ 91,2 млрд. (кінофільми, музика і телебачення). Частка індустрії, пов'язаної з авторським правом, нині становить 5,24% загального валового продукту США і зростає більш ніж удвічі швидше, ніж решта сфер економіки. Це зростання зумовлене переважно сильними законами у галузі авторського права та ефективними механізмами їх реалізації. Аналогічно, вивчення індустрії, пов'язаної з авторським правом, у країнах MERCOSUR засвідчило, що частка діяльності, захищеної авторським правом доходу Уруг-

ваю в 1997 р. складала 6%, Бразилії в 1998 р. складала 6,7% і складає в останній 1,3 млн робот. Усе це надає значення пошукам пов'язаної з авторським правом індустрією технічних і юридичних рішень для захисту авторського права від цифрового піратства.

Тому необхідно пристосовувати правову систему до ефективного і належного реагування на нові технологічні досягнення, і робити це швидко та постійно, бо технології та ринки розвиваються все стрімкіше. Це забезпечить постійний розвиток фундаментальних основоположних принципів авторського права і суміжних прав, які лишаються незмінними незалежно від того, яка може бути технологія нинішнього дня: спонукати творців виробляти і розповсюджувати новий творчий матеріал; визнавати значення їх вкладу, забезпечуючи розумний контроль за використанням цих матеріалів і дозволяючи їм одержувати від цього прибуток; забезпечувати відповідний баланс суспільних інтересів, особливо в галузі освіти, досліджень і доступу до інформації; і таким чином, безумовно, діяти на користь суспільства, сприяючи розвитку культури, науки та економіки.

Найважливіші питання у галузі авторського права досліджувались протягом ряду років у різних громадських і приватних процесах, у ВОІВ та інших міжнародних організаціях, на національних і регіональних рівнях. Очевидним прогресом є досягнення міжнародного консенсусу з окремих питань у даній галузі. У 1996 році шляхом консенсусу понад 100 країн у ВОІВ були прийняті два договори: Договір ВОІВ про авторське право (ДАП) і Договір ВОІВ про виконання і фонограми (ДВФ) — (звичай згадувані як «Інтернет-договори»). Обидва договори, кожний з яких досяг 30-ї ратифікації або приєднання, набули чинності: ДАП 6 березня 2002 р., ДВФ 20 травня 2002 р.

Інтернет-договори ВОІВ розроблені для актуалізації та доповнення існуючих міжнародних договорів з авторського права і суміжних прав, а саме — Бернської конвенції та Римської конвенції. Вони відповідають на виклик, поставлений цифровими технологіями, зокрема, щодо розповсюдження охоронного матеріалу через глобальні мережі, однією з яких є Інтернет. Зміст Інтернет-договорів можна поділити на три частини:

- 1) включення певних положень Угоди TRIPS, раніше не включених чітко до договорів ВОІВ (а саме — охорона

- комп'ютерних програм і оригінальних баз даних як художніх творів відповідно до закону про авторське право);
- 2) актуалізація, що не є специфічною для цифрових технологій (а саме — узагальнене право доведення сповіщень до широкої публіки); і
 - 3) положення, безпосередньо присвячені впливу цифрових технологій.

Наступні параграфи присвячені:

- a) обсягу прав, що охороняються відповідно до Інтернет-договорів, підкреслюючи нові положення, як відповідь на розвиток цифрових технологій;
- b) питанням, що відносяться до здійснення і управління правами; і
- c) стану застосування Інтернет-договорів на міжнародному рівні.

2. Обсяг прав

Визначення прав, яке відображає їх обсяг, є ключовим питанням, тобто інтелектуальна власність становить собою ні більше, ні менше, ніж суму прав, надаваних законом. Відповідно до існуючих договорів і національних законодавств володільцям авторського права і суміжних прав надається ряд прав для контролю або одержання винагороди за різні види використання їх власності. Для обох груп правоволодільців ці права включають права на відтворення і певні акти доведення до відома широкій публіці, такі як публічний виступ або ефірне мовлення. Розвиток цифрових технологій, який робить можливим передачу творів мережами, поставив питання про те, як ці права можуть застосовуватись в новому середовищі. Зокрема, коли під час переміщення твору мережею відбувається його багаторазове копіювання, чи поширюється право на відтворення на кожну копію? Чи є доведенням до відома широкої публіки ситуація, коли твір не транслюється, а просто стає доступним кожному окремому члену суспільства, якщо він бажає бачити або слухати його? Чи має місце публічне виконання, коли твір дивляться у різний час приватні особи на моніторах своїх персональних комп'ютерів або інших цифрових пристроїв?

Напевне, найголовнішим правом, надаваним як авторським правом, так і суміжними правами, є право на відтворення, яке відповідно до Бернської конвенції охоплює відтворення «у будь-якому вигляді або формі». Це право покладене

в основу електронної комерції, оскільки будь-яка передача твору або об'єкта суміжних прав передбачає завантаження цього твору або об'єкта у пам'ять комп'ютера чи іншого цифрового пристрою. Крім того, під час передачі твору або об'єкта мережами відбувається багаторазове копіювання у пам'ять мережових комп'ютерів у різних точках. Тому необхідно визначити, як застосовується право на відтворення до таких копій.

У 1982 році на нараді урядових експертів, скликаній спільно ВОІВ і ЮНЕСКО, було досягнуто повного розуміння стосовно того, що завантаження у комп'ютерну пам'ять повинно розглядатися як акт відтворення. Це розуміння було ще раз підтверджено в 1996 році в узгоджених положеннях ДАП і ДВФ, в яких встановлювалось:

«Право на відтворення... і допустимі цією статтею винятки повністю застосовуються в цифровому середовищі, і зокрема відносно використання творів у цифровій формі. вбачається, що збереження охоронного твору в цифровій формі є відтворенням у розумінні [відповідного права, визначеного договором]».

Відповідне застосування права на відтворення у разі тимчасових копій в оперативній пам'яті комп'ютера (RAM) продовжує залишатися предметом дебатів на національному і міжнародному рівнях. Ключовим є питання про те, чи завжди для того, щоб уникнути порушення прав вимагається згода правоволодільця на виготовлення таких копій. Детально вивірені винятки для виготовлення таких копій за певних обставин введені, наприклад, у США в Акті про авторське право у сфері цифрових технологій (ДМСА); прийняті Європейським Співтовариством у його Директиві про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві (Директива ЄС з авторського права).

ДАП (Стаття 8), ДВФ (Стаття 14) також уточнюють обсяг контролю з боку правоволодільця у разі, коли твори, виконання і фонограми стають доступними публіці для вивантаження або доступу за допомогою Інтернету. Наприклад, Стаття 14 ДВФ передбачає:

«Виробники фонограм користуються виключним правом дозволяти доведення до загального відома своїх фонограм по проводах або засобами безпроводового зв'язку таким чином, щоб представники публіки могли здійснювати доступ до них з будь-якого місця за їх власним вибором».

Цей тип передачі відрізняється від мовлення під час якого матеріал не зазнає відбору і передається активним передавальним органом, таким як організація мовлення, групі пасивних одержувачів інформації. Навпаки, він передається інтерактивним способом, тобто за запитом індивідуальних користувачів, у часі і місці за їх власним вибором. Договори вимагають, щоб надавалося виключне право контролю над такими актами «здійснення доступу», залишаючи на розсуд індивідуальних країн вирішення питання про те, як категоризувати це право відповідно до національного законодавства.

Питання відносно немайнового права також набувають важливого значення у цифровому середовищі, оскільки нові технології пропонують користувачам безпрецедентні засоби для маніпуляції або «перетворення» творів авторського права, створюючи похідні від них твори і, можливо, порушуючи немайнові права вихідного автора на цілісність. ДВФ (Стаття 5(1)) визнає немайнові права на авторство і цілісність таким чином:

«Незалежно від майнових прав виконавця, і навіть після передачі цих прав, виконавець відносно своїх незаписаних усних виконань або виконань, записаних на фонограми, має право вимагати бути визнаним як виконавець своїх виконань, за винятком тих випадків, коли ненадання такого права продиктовано характером використання його виконання, і заперечувати проти будь-якого спотворення, перекручення або іншої зміни своїх виконань, здатного завдати шкоди його репутації».

3. Здійснення прав і управління правами

Питання здійснення прав і управління правами не є новими, але набувають додаткового значення, коли твори використовуються у цифрових мережах. Як відзначалося вище, технології роблять серйозний практичний виклик. Для того, щоб правова охорона не втратила свого сенсу, правоволодільці повинні бути здатними виявити і зупинити розповсюдження не санкціонованих цифрових копій, що відбувається з такими швидкістю, точністю і в таких обсягах, які в минулому неможливо було навіть уявити. І для того, щоб електронна комерція повністю розкрила свій потенціал, повинні бути введені працездатні системи он-лайнного ліцензування, надійності яких могли б довіряти користувачі. Значною мірою відповідь на цей виклик є у самій технології.

ДАП і ДВФ також відкривають нове поле для визнання тієї важливої ролі, яку повинні відігравати технічні засоби захисту, а також системи онлайнного управління і ліцензування. Вони вимагають, щоб держави-члени забезпечили два типи технічних доповнень до охорони авторського права і суміжних прав для того, щоб Інтернет зміг стати безпечним місцем для розповсюдження і ліцензування охоронюваного матеріалу.

Перше технічне доповнення зазвичай називається «анти-обхідне» положення, і згадується у ДАП (Стаття 11) і ДВФ (Стаття 18). Наприклад, Стаття 11 ДАП передбачає:

«Договірні Сторони передбачають відповідну правову охорону та ефективні засоби правового захисту від обходу відповідних технічних засобів, використовуваних авторами у зв'язку зі здійсненням їх прав за цим Договором або за Бернською конвенцією, і які обмежують дії щодо їхніх творів, які не дозволені авторами або не допускаються законом».

Такі положення відносяться до необхідності автора покладатися на технічні засоби захисту своїх творів від порушення їх прав в Інтернеті. Якою винахідливою не була б технологія, використовувана для захисту творів проти неманкціонованого використання, такі ж винахідливі способи можуть бути розроблені для її обходу. В результаті ступінь незахищеності може перешкоджати тому, щоб правоволодільці розповсюджували свої цінні твори через Інтернет. Розуміючи неможливість досягнення повної безпеки, реалістичним підходом є спроба зробити технологію досить розвиненою для того, щоб відрізнити звичайного споживача від того, який намагається знайти обхідні шляхи, одночасно гарантуючи правовий захист від тих, хто становить найбільшу небезпеку — хакерів і тих, хто зробив своїм бізнесом обхід легальних процедур. У цій частині договори вимагають від держав-членів забезпечення відповідної правової охорони і ефективних засобів захисту проти обходу ефективних технологічних способів, що використовуються правоволодільцями для обмеження незаконних і несанкціонованих дій. Мова договорів є досить загальною для того, щоб надати необхідну гнучкість національним урядам у визначенні деталей відповідного застосування.

Як друге технічне доповнення договори охороняють інформацію з управління правами, забезпечуючи юридичну підтримку системам управління правами відповідно до ДАП (Стаття 12) і ДВФ (Стаття 19). Наприклад, Стаття 12 ДАП передбачає:

- «1) Договірні Сторони передбачають відповідні та ефективні засоби правового захисту відносно будь-якої особи, що навмисне здійснює будь-яку з наступних дій, знаючи або, у зв'язку із застосуванням цивільно-правових засобів захисту, маючи достатні підстави знати, що така дія спонукатиме порушення будь-якого права, передбаченого цим Договором або Бернською конвенцією:
- (i) усунення або зміна будь-якої електронної інформації про управління правами без дозволу;
 - (ii) розповсюдження, імпорт з метою розповсюдження, передачу в ефір або сповіщення для загального відома без дозволу творів або примірників творів, знаючи, що в них без дозволу була усунена або змінена електронна інформація про управління правами.
- 2) «Інформація про управління правами» в розумінні цієї Статті означає інформацію, яка ідентифікує твір, автора твору, володільця будь-якого права на твір або інформацію про умови використання твору, і будь-які цифри або коди, в яких подана така інформація, коли будь-який із цих елементів інформації доданий до примірника твору або з'являється у зв'язку зі сповіщенням твору для загального відома».

Системи управління правами працюють на основі електронних даних, доданих до творів або об'єктів суміжних прав. Дані можуть ідентифікувати автора або виконавця, або сам твір чи об'єкт, і можуть також описувати строк та умови його використання. Відповідно до договорів держави-члени повинні надавати відповідні та ефективні засоби захисту проти навмисного вилучення або зміни такої інформації і проти розповсюдження творів, виконань або фонограм, у яких така інформація була вилучена або змінена, якщо здійснювані дії принаймні дають підстави вважати, що це потягне за собою, зробить реальними, сприятиме можливості правоволодільців реалізовувати свою власність в Інтернеті та дозволить споживачам розраховувати на точність інформації, яку вони одержують, так що вони зможуть відчувати безпеку транзакцій в он-лайні.

Національне законодавство, відповідно до договорів, вводить положення, спрямовані проти обходу технологій, розроблених для захисту творів авторського права. І Директива ЄС про авторське право, і Акт про авторське право у сфері цифрових технологій США (ДМСА) вимагають охорони цифрових

систем управління правами, які захищають авторське право у цифровій формі. Директива з авторського права ЄС вимагає, щоб держави — члени ЄС надавали юридичний захист проти «виробництва, імпорту, розповсюдження, продажу, оренди, реклами продажу або здавання в оренду, або володіння з комерційною метою пристроями, продуктами чи компонентами надання послуг» з метою обходу технічних засобів, включаючи шифрування, кодування, або інших механізмів контролю копіювання. Розділ I ДМСА передбачає цивільну і кримінальну відповідальність за обхід технічних засобів захисту авторського права і за свідоме надання неправдивої інформації щодо управління авторським правом або навмисне вилучення її, будучи технічним доповненням до прав, встановлених законом про авторське право.

Перед обличчям загрози піратства, що посилилась з використанням цифрових технологій, правоволодільці все більше звертаються до технічних засобів для захисту своєї інтелектуальної власності. Як зазначено вище, цей підхід підтримується юридичними засобами, спрямованими на боротьбу з обходом таких технічних засобів в Інтернет-договорах ВОІВ. Технічні системи захисту включають: протикопіювальні пристрої, контроль доступу, електронні конверти, оригінальне програмне забезпечення перегляду, шифрування, паролі, водяні знаки, відбитки пальців (аутентифікація користувача), вимір і моніторинг використання та системи оплати послуг. Протягом останніх років зроблено кілька технічних спроб у різних галузях промисловості зі встановлення стандартів, хоча у жодній з них поки не вдалося встановити єдиних стандартів на технічні засоби захисту.

Музична індустрія, наприклад, розробила технологію захищених від копіювання компакт-дисків (CD) для запобігання програвання CD на дисководів комп'ютерів. Захист від копіювання використовує різну технологію, або включаючи помилки в дані, закодовані на CD, які дозволяють програвати диск на звичайних CD-плейєрах, але не на CD-дисководах, або маскуючи аудіофайли під файли даних таким чином, щоб CD-ROM дисководи не можуть розпізнавати музику. Проте визнається, що всі ці методи можна обійти. Урядом США підтримувались різні спроби, щоб провести законодавство стосовно захисту від копіювання, яке запобігало б продажу будь-якого споживчого «цифрового медіа-простору» (зазвичай визначава-

ного як будь-який апаратний засіб або програмне забезпечення, яке відтворює, показує або зчитує, чи надає доступ до будь-якого твору авторського права), що не відповідає федеральним урядовим **стандартам** захисту від копіювання. Одночасно Уряд вивчає ініціативи щодо обов'язкового введення пристроїв захисту від копіювання для цифрового телевізійного мовлення.

У справі, порушеній відповідно до ДМСА, **Universel City Studios. Inc v. Reimerdes**, відповідач був визнаний винним у порушенні авторського права за вміщення оголошення про DeCSS, дешифрувальника Системи шифрування змісту (CSS), використовуваної для кодування кінофільмів на DVD, який дозволяє дивитись їх у Linux. Суд відхилив аргумент відповідача про те, що припис суду перешкоджатиме добросовісному використанню дешифрованого матеріалу. Друга справа, **United States of America v. Elcom Ltd. a/k/a/ ElcomSoft Co.Ltd.and Dmitry Sklarov**, пов'язана з кримінальною відповідальністю відповідно до ДМСА за обхід захисту авторського права у програмному забезпеченні електронної книги, проданої Адоб Системс Інк., в якому програма обходу є легальною відповідно до російського права, але забороненою згідно з анти-обхідними заходами ДМСА. Ця справа розглядалася як тест на конституційність ДМСА і на обхід охорони, який він надає нецифровому матеріалу, у зв'язку з ризиком обмеження особистих прав на вільне використання.

4. Статус Інтернет договорів ВОІВ

Як зазначалось вище, ДАП набрав чинності 6 березня 2002 р. і ДВФ — 20 травня 2002 р. Від моменту їх прийняття у 1996 р., договори були застосовані у ряді важливих юридичних інструментів, включаючи Директиву про авторське право ЄС і Акт про авторське право у цифрову еру США (ДМСА).

Для більшості країн, особливо тих, законодавства яких відповідає існуючим договорам, введення Інтернет-договорів не вимагає ні значної зміни законів про авторське право і суміжні права, ні будь-яких фундаментальних змін у політиці та структурі своїх правових систем. Зазвичай, країна потребує уточнення обсягу існуючих прав і доповнення у вигляді права «надання доступу» за запитом. Оскільки обсяг суміжних прав традиційно є більш обмеженим, може вимагатись введення додаткових прав, таких як немайнові права для захисту вико-

навців або виробників записів. Хоча договори і не вимагають цього, у законодавство країни можуть бути внесені корективи в обмеження і винятки стосовно правил, які надаються. І на-решті, кожна країна повинна забезпечити відповідні та ефек-тивні правові заходи проти обходу технічних засобів захисту і навмисного усунення або зміни інформації про управління пра-вами, тобто ці положення подані в договорах у загальному виг-ляді для того, щоб надати національним законодавцям гнуч-кість у їх застосуванні.

Хоча Інтернет-договори нині набули чинності, але для того, щоб вони стали по-справжньому ефективними у цифровому се-редовищі, вони повинні бути поширені на всі країни світу, а їх положення — включені до національних законодавств. На-ціональне застосування Інтернет-договорів сприяє розвитку електронної комерції як на національному, так і на міжнарод-ному рівнях, і заохочує прямі зарубіжні інвестиції, надаючи бізнесу більшої впевненості у тому, що їх власність надійно охоронятиметься в інших країнах. Тому ВОІВ вкладає значні кошти у надання допомоги урядам, які знаходяться у процесі приєднання до договорів і введення їх положень до національ-них законодавств. Ця допомога включає надання юридичних порад, консультацій з національними урядами і організацію національних та регіональних нарад.

Список використаних джерел:

1. Интеллектуальная собственность в Интернете: обзор про-блем. — WIPO/INT/02, 2002.
2. Договор ВОИС по авторскому праву и Согласованные за-явления в отношении Договора ВОИС по авторскому праву. — Женева : ВОИС, 2000.
3. Договор ВОИС по исполнению и фонограммам и Согла-сованные заявления в отношении Договора ВОИС по исполне-ниям и фонограммам. — Женева : ВОИС, 2000.
4. Луцкер А. П. Авторское право в цифровых технологиях и СМИ. — М. : КУДИЦ-ОБРАЗ, 2005.
5. Пастухов О. М. Авторське право в Інтернеті. — К. : Вид-во «Школа», 2004.

Прахов Б. Г.,
*заведующий отделом промышленной
собственности НИИ интеллектуальной
собственности НАПрНУ, к.ю.н.*

МАРКЕТИНГ ПАТЕНТНЫХ УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Маркетинг — система прямых и обратных связей разработчика (производителя) с рынком, призванная обеспечить максимально возможную увязку научно-производственной деятельности с рыночной ситуацией и уменьшить неопределенность при товарном сбыте продукции. Современная концепция маркетинга включает три основных элемента, соблюдение которых считается залогом успешной реализации продукции: ориентация на потребителя (его нужды, запросы, вкусы и т.д.); подход к маркетингу как к общефирменному делу, успех которого зависит от всех функциональных подразделений и требует их структурной и организационной кооперации; ориентация на прибыль, как конечный результат всей производственной деятельности, определяющей конкретную тактику продаж.

Маркетинг патентных услуг — это всестороннее изучение потребностей в патентных услугах и создание необходимых условий для превращения этих потребностей в реальный покупательский спрос с целью его удовлетворения. Маркетинг включает:

- анализ потребностей в патентных услугах и подготовку предложений по их усовершенствованию;
- организацию мероприятий, направленных на создание и внедрение новых или усовершенствование существующих патентных услуг, отвечающих выявленному спросу;
- обеспечение сбыта услуг на основе прогноза рыночной конъюнктуры, определения организаций-конкурентов и покупательской способности основных категорий потребителей; анализ и корректировка цен;
- рекламу патентных услуг, включая подготовку проспектов, сообщений через средства массовой информации и выставочных стендов, участие в конференциях и симпозиумах, проведение учебно-консультационной работы и т.п.;

- сфера деятельности предоставления на коммерческой основе разных инженерно-консультационных услуг (маркетинг), а также конъюнктурные исследования по реализации продукции на товарном рынке.

В Украинском центре инноватики и патентно-информационных услуг (г.Киев) представители по делам интеллектуальной собственности (патентные поверенные) оказывают организациям, предприятиям и отдельным авторам следующие виды услуг: оформление заявочных материалов на предлагаемые изобретения; проведение патентного поиска; проведение экспертизы на патентную чистоту объектов техники, промышленных образцов и товарных знаков; оформление заявочных материалов на объекты промышленной собственности для зарубежного патентования; определение мер обеспечения высокого технического уровня; определение мотивированного возражения на отказное решение Укрпатента; подготовка процедуры ТЭО и отбора конкурентоспособной научно-технической тематики; предоставление гражданам, организациям их объединениям, т.е. доверителям помощь и услуги, связанные с охраной прав на интеллектуальную собственность. Услугами с целью их продажи все шире занимаются также компании и организации сферы материального производства. Примером могут быть производители ЭВМ, программного обеспечения и вычислительных услуг.

1. Заявка на выдачу охранного документа (патента — на изобретение, полезную модель, промышленный образец, сорт растений; свидетельства на товарный знак и другие правоохранительные документы). Заявка международная — это заявка на изобретение, поданная в соответствии с договором о патентной кооперации (РСТ) или заявка на товарный знак, поданная в соответствии с договором о регистрации товарных знаков (ТРТ). Международная заявка должна подаваться в национальное Патентное ведомство или международную организацию, правомочную ее принять в силу Положения Договора и инструкции по применению Договора о патентной кооперации (получающее ведомство). Международная заявка, для которой получающее ведомство установило дату международной подачи, имеет такое же действие в стране, как и национальная заявка на патент, поданная в тот же день.

2. Проведение патентного поиска — процедура нахождения в фонде патентной документации охраняемых документов (за-

явок, свидетельств, патентов) с целью установления уровня правовой охраны технических решений, границ прав патентовладельцев и условий реализации этих прав. Патентный поиск является составной частью патентных исследований, под которым понимается: определение уровня и тенденций развития объектов техники путем проведения сопоставительного анализа создаваемого объекта с лучшими отечественными и зарубежными образцами; установление патентоспособности технических решений и патентной чистоты выпускаемой продукции.

3. Проведение экспертизы на патентную чистоту объектов техники, промышленных образцов и товарных знаков осуществляется при проведении патентных исследований на стадиях обобщения и оценки результатов научных исследований разработки проектной документации на объект техники, разработки рабочей документации и испытания опытных образцов, а также при сертификации, экспорта и экспонирования продукции, продажи лицензии. Патентная чистота — это оценка объекта (под объектом здесь понимаются объекты комплексных поставок, экспонаты, а также вновь разрабатываемые и совершенствованные машины, приборы, оборудование, материалы и технологические процессы), не подпадает ли он под действия патентов на изобретения, патентов на промышленные образцы, выданные ведомствами страны и обеспечивающие их владельцам исключительные в данной стране права на использование зарегистрированного изобретения или промышленного образца. Патентная чистота определяется относительно конкретной страны, т.к. патенты имеют сугубо территориальный характер, а предметы изобретения в разных странах различные. Объекты экспорта не должны также подпадать под действие зарегистрированных в данной стране товарных знаков. Определение патентной чистоты осуществляется на основе тщательного изучения действующих патентов.

4. Оформление заявочных материалов на объекты промышленной собственности для заграничного патентования начинается с подачи заявки на изобретение в зарубежное патентное ведомство с целью получения правовой охраны для этого изобретения на территории соответствующего зарубежного государства или подачи заявки на изобретение в соответствии с Международным договором о кооперации (РСТ), Европейской патентной конвенцией и Европейской патентной конвенции в порядке, определенном этими договорами. Заявитель освобож-

дается от лишних расходов на подготовку заявок на одно и то же изобретение в разных странах, поскольку по системе РСТ он имеет право подать одну заявку, оформленную в соответствии с едиными требованиями, на одном языке, с истребованием по ней патента во всех или несколько странах-участниках договора.

Следует отметить преимущества патентования с целью защиты экспорта, которое исключает возможность безвозмездного копирования образцов; предотвращает возможную конкуренцию; повышает конкурентоспособность отечественных товаров; дает возможность продавать запатентованные изделия по более высоким ценам. К преимуществу патентирования относится возможность успешной реализации патентных лицензий. Фактором повышающим стоимость лицензий, является наличие в объекте лицензий запатентованных изобретений, существенно улучшается ТЭО продукции по лицензии по сравнению с продукцией, выпускаемой покупателем. Наличие ценного ноу-хау, особенно производственного характера, также повышает стоимость лицензий.

5. Определение мер обеспечения высокого технического уровня. Основные меры обеспечения высокого технического уровня — это изучение мирового уровня техники путем патентования поиска, предшествующего непосредственной работе по созданию патентоспособного решения, проводимого разработчиками при методической помощи работников патентного подразделения; нахождением обходных решений в случае, когда основанием для разработки является уже известный аналог (прототип), но при обязательном условии, что обходное решение делает разработку превосходящей (по основным параметрам) аналог, принятый в качестве прототипа; использование комплектующих изделий, отвечающих требованиям современности, которые имеют нужные технические параметры и обладают патентной чистотой в ведущих странах в данной отрасли техники или странах их реализации; проверка технического решения и его элементов на патентную чистоту как в ходе разработки, так и по его завершении; осуществление (применение, внедрение, использование) прежде всего отечественных технических решений, защищенных патентами; защита патентами в нашей стране и за рубежом решений, выполненных на уровне изобретений или отвечающих требованиям полезной модели.

6. Определение мотивированного вознаграждения на отказное решение Укрпатента. Изучая содержание отказного решения, авторы проводят совместно с патентоведами следующую работу: сверяют выходные данные решения и заявки; проверяют правильность классификации экспертом заявленного предложения; уточняют, все ли существенные признаки заявленного объекта отражены экспертом в первом пункте решения; изучают источники информации, на которые ссылается эксперт; изучают результаты проведенного экспертом сопоставительного анализа заявленного объекта и противопоставленного решения; проводят сопоставительный анализ признаков заявленного и противопоставленного объектов с целью контроля за возможностью исключения экспертом из рассмотрения существенных отличий. Возражения готовятся по схеме, которая включает: краткое изложение причин отказа в выдаче охранного документа и сути аргументов экспертизы; собственное решение по поводу причин отказного решения экспертизы; собственное решение по поводу причин отказного решения экспертизы и его аргументации; краткое изложение сущности заявленного изобретения с указанием его отличительных признаков, недостаточно раскрытых в заявочных материалах или не принятых во внимание экспертизой; краткую характеристику прототипа, противопоставленного экспертизой; отличия заявленного объекта от противопоставленного, составляющие сущность предполагаемого изобретения и характеризующие его новизну; преимущества заявленного объекта по сравнению с противопоставленным; уточнение формулы предполагаемого изобретения с учетом признаков противопоставленного прототипа и замечаний экспертизы; составление ходатайства о рассмотрении решения экспертизы по заявке.

7. Процедура технико-экономического обоснования и отбора конкурентоспособной научно-технической тематики предполагает осуществление работ по следующим этапам: выявление перспективной потребности (народнохозяйственной или внешнеторговой) в новой продукции; определение объемов научно-технических и опытно-конструкторских работ, необходимых для реализации выявленной потребности; сопоставление потребности в НИР и ОКР с имеющимся и необходимым научно-техническим потенциалом; сравнение с мировым уровнем и определение возможностей международного научно-технического обмена; определение спроса и возможных объемов

продаж на внешнем товарном рынке; установление приоритетности научно-технической тематики по значимости и очередности; осуществление общепринятой процедуры планирования НИР и ОКР (на 5 лет, на год, по темам).

8. Подготовка патентования изобретения по процедуре РСТ.

Международное разделение труда по подбору и обработке документации между поисковыми органами, органами предварительной экспертизы и «получающим ведомством» облегчает и ускоряет проведение проверки заявок, как по формальным требованиям, так и по существу.

- Заявитель освобождается от лишних расходов на подготовку заявок на одно и то же изобретение в разные патентные ведомства, поскольку по системе РСТ он имеет право подать заявку одну заявку, оформленную в соответствии с едиными требованиями, на одном языке, с истребованием по ней патентной охраны во всех или нескольких странах-участницах договора.
- Заявитель имеет больше времени для коммерческой проработки изобретения и выявления целесообразности получения патента в данной стране. В случае, если получение патента в данной стране нецелесообразно, у него есть возможность отозвать заявку и этим сэкономить довольно значительные средства, избежав уплаты национальных пошлин и расходов на перевод материалов заявки с одного языка на другой.
- Применяя процедуру договора, заявитель получает больше времени для решения вопроса о патентовании изобретения в указанных государствах, с учетом отчета о международном поиске, который готовится органами, имеющими в своем распоряжении весь установленный минимум патентной документации;
- Положительные результаты отчета о международном поиске укрепляют позицию заявителя в национальных патентных ведомствах.
- Международный поиск позволяет до перевода заявки на национальную фазу отказываться от патентования, тем самым избежать ненужных затрат, изменить притязания или подать дополнительную заявку, что обеспечивает более «сильную» охрану изобретения.
- Заключение международной предварительной экспертизы также увеличивает вероятность получения правовой охра-

ны на изобретение в странах патентования, а в странах с явочной системой патентования позволяет получить более надежный патент.

- Публикация международной заявки с отчетом о международном поиске способствует привлечению фирм к этим изобретениям и обеспечивает заявителю рекламу.
- Некоторые патентные ведомства, при наличии отчета о международном поиске и заключении международной патентной экспертизы, учитывая сокращения трудозатрат на экспертизу по международным заявкам, ввели определение льгот по пошлинам, взимаемым по международным заявкам, что уменьшает для заявителя размеры национальных патентных пошлин.

9. О возможности реализации продукции на товарном рынке — как источнике конъюнктурной информации в процессе выполнения научно-исследовательских работ. Конъюнктурные исследования играют значительную роль в тактике внешнеторговых отношений. Основными источниками конъюнктурной информации являются общеэкономическая и отраслевая статистики; общеэкономические и отраслевые технико-экономические публикации; фирменные публикации; каталоги, реклама, выставки, ярмарки, заграникомандировки, научные симпозиумы, сведения, получаемые от сети сбыта, технического обслуживания, от спроса потребителей, услуг фирм-консультантов; экономическая разведка.

Конъюнктурные исследования включают анализ спроса и предложения на рынке, позволяют дать определенные рекомендации по оптимизации структуры экспорта и импорта. Особенность конъюнктурных исследований состоит в том, что прогноз всегда является краткосрочным (до 1-1,5 лет). Составление более длительных прогнозов выходит за рамки конъюнктурных исследований и относится к сфере прогнозирования долгосрочных тенденций развития рынка и экономики.

10. Программное обеспечение и вычислительные услуги по ЭВМ и базам данных. Программа для ЭВМ — это объективная форма представления совокупности данных и команд, предназначенных для функционирования электронных вычислительных машин и других компьютерных устройств с целью получения определенного результата. Иначе говоря, это совокупность инструкций, при исполнении которых электронное устройство должно достичь заданного результата.

База данных — это объективная форма представления и организации совокупности данных (например, статей, расчетов), систематизированных таким образом, чтобы эти данные могли быть найдены и обработаны с помощью ЭМВ.

Автору программы для ЭВМ или базы данных или иному правообладателю принадлежит исключительное право осуществлять и/или разрешать осуществление следующих действий:

- выпуск в свет программы для ЭВМ или базы данных;
- воспроизведение программы для ЭВМ или базы данных в любой форме, любыми способами;
- распространение программы для ЭВМ или базы данных;
- модификация программы для ЭВМ или базы данных, в том числе перевод с одного языка на другой;
- иное использование программы для ЭВМ или базы данных.

Правовая охрана программы для ЭВМ и базы данных устанавливается официальной регистрацией в форме свидетельства. Порядок выплаты и размер вознаграждения устанавливается договором между автором и работодателем.

11. Представители по делам интеллектуальной собственности (патентные поверенные) — это физические или юридические лица, которые предоставляют гражданам и предприятиям, их объединениям, учреждениям и организациям, т.е. доверителям, помощь и услуги, связанные с охраной прав на интеллектуальную собственность, представляют их интересы в Патентном ведомстве, судебных органах, в отношениях с другими юридическими и физическими лицами (с третьими лицами). Патентный поверенный имеет личную печать со своей фамилией и адресом. Его отношения с доверителем регулируются договором. В договоре определяются права и обязанности сторон, а именно: объем работы и срок ее выполнения; условия оплаты выполненной работы; ответственность сторон в случае досрочного расторжения договора, неисполнения или ненадлежащего исполнения его условий; условия сохранения конфиденциальности сведений, а также приостановления действия договора в случае отпусков или болезни патентного поверенного.

Ведомство не отвечает по обязательствам патентного поверенного. Патентный поверенный во время выполнения своих профессиональных обязанностей имеет право: подписывать заявления, ходатайства, описания, формулы изобретения и др.; представлять и получать необходимые материалы, которые

касаются охраны документов; выполнять платежные операции, вносить в описание изобретений и чертежей необходимые исправления; отзываться заявки на объекты интеллектуальной собственности; представлять дополнения, объяснения, жалобы, возражения; осуществлять мероприятия для поддержания действия охранных документов и др.

Патентный поверенный реализует права иностранных лиц, проживающих или имеющих постоянное место нахождения за пределами Украины, в отношении с Ведомством, если их права не вытекают из международных договоров Украины или на основе принципа взаимности. В разных странах функции патентного поверенного, как правило, выполняют адвокатские конторы.

Выводы:

1. Маркетинг является комплексной системой функционирования предприятия, цель которого — удовлетворение потребностей (покупателей, пользователей).
2. Все элементы маркетинга равно важны для достижения максимальной эффективности коммерческой работы.
3. Для успеха маркетинговой деятельности необходимо, чтобы весь персонал предприятия понимал свою роль в завоевании рыночных позиций и создании образа надежного предприятия в глазах покупателей.
4. Особенно важна нацеленность предприятия на производство и сбыт товаров новых на рынке.
5. Высокая напряженность конкуренции на современном международном рынке побуждает начинающих искать для коммерческой работы защищенные от атак участки рынка (рынков) данного товара. Особое значение следует придавать разработке и применению наиболее эффективных средств ФОССТИС (Формирование Спроса и Стимулирование Сбыта), чтобы максимально изменять поведение покупателей в пользу своей фирмы.
6. Поиск информации об объектах промышленной собственности проводится, как правило, для решения одной из следующих задач: прогнозирование тенденций развития техники; определение условия развития техники, новизны технических решений, заявляемых в качестве изобретений, патентной чистоты объектов техники в отношении изобретений.

Список использованной литературы:

1. Адаптация западных теорий управления бизнесом к условиям рынков с высокими показателями экономических рисков. Маркетинговые исследования SIREX Marketing Service®. /Ел. доступ. http://www.4p.net.ua/marketing_research.html/
2. Седьмая международная научно-практическая конференция «Маркетинговые исследования: инструменты и технологии». Новый этап развития зрелого проекта /16.09.2010. ел. доступ. <http://uam.in.ua/>
3. Жучков В. В., Ремизов В. С., Поляков В. В. Методы коллективной экспертной оценки прогнозирования мирового рынка. БИКИ, 1989 г.
4. Калятин В. С. Интеллектуальная собственность (исключительные права). Учебник для вузов. Изд. «Норма», М. 2000.
5. Основы внешнеэкономических знаний. Международные отношения, М. 1990.
6. Прахов Б. Г. Интеллектуальная собственность, К. «Вища школа», 1999 г.
7. Скорняков Э. П. Маркетинговые исследования на основе патентной информации. М. ВИПСИ, 1995.

Бутнік-Сіверський С. О.,
*молодший науковий співробітник лабораторії
правового забезпечення розвитку науки та технології
НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ*

**ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПАДКУВАННЯ
ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Основним нормативно-правовим актом, який врегулює спадкові правовідносини, є Цивільний кодекс України [1] (далі — ЦК України). Книга 6 ЦК України, яка має назву «Спадкове право», містить загальні положення про спадкування; визначає порядок спадкування за заповітом та за законом; розкриває питання здійснення права на спадкування, виконання заповіту, оформлення права на спадщину; та врегулює відносини, що стосуються спадкового договору. Приділяється тут також увага і особливим об'єктам спадкування, таким як

право на: земельну ділянку, вклад у банку (фінансовій установі), одержання страхових виплат (страхового відшкодування) тощо. Але ЦК України не встановлює специфіку спадкування такого особливого об'єкта, як права інтелектуальної власності. Лише в ст. 1219 зазначається, що особисті немайнові права в спадщину не переходять, до яких належать, зокрема і особисті немайнові права авторів та винахідників.

Нормативні акти спадкового законодавства, законодавства про нотаріат, а також законодавства у сфері інтелектуальної власності також, на жаль, не містять чіткої детальної регламентації спадкування прав інтелектуальної власності, що створює та створюватиме в майбутньому неабиякі труднощі як для державних та приватних нотаріусів, так і для адвокатів, патентних повірених та суддів, а також призводитиме до виникнення колізій на практиці та неоднозначного правозастосування.

Тому питання спадкування прав інтелектуальної власності потребує наукового дослідження, а законодавство, що регулює зазначені відносини, — внесення відповідних змін та доповнень.

Метою цієї статті є здійснення аналізу законодавства, що регулює спадкування прав інтелектуальної власності, та визначення його стану.

Особливістю правового регулювання відносин у сфері спадкування прав інтелектуальної власності є те, що вони врегульовуються як загальними нормами спадкового права та права про нотаріат, так і нормами права інтелектуальної власності.

Звідси нормативно-правові акти, які врегульовують відносини у сфері спадкування прав інтелектуальної власності можна поділити на дві групи:

- 1) загальні акти законодавства про спадкування;
- 2) спеціальні акти законодавства у сфері інтелектуальної власності.

До загальних актів законодавства про спадкування передусім належить ЦК України, який є основним при регулюванні спадкових відносин взагалі. Саме книга 6 ЦК України, яка має назву «Спадкове право», містить чітко структуровану систему правових норм, що й формує «ядро» спадкового права.

Окрім ЦК України, спадкові відносини також врегульовуються й нормативними актами про нотаріат, до яких зокрема належать: Закон України «Про нотаріат» [2], Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [3], Порядок посвідчення заповітів і доручень, при-

рівнюваних до нотаріально посвідчених [4], Положення про державний нотаріальний архів [5].

Суттєвого значення для правильного застосування нотаріусами України нормативних актів про нотаріат мають Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя [6]. До того ж, у цих Методичних рекомендаціях міститься розділ 3, який має назву «Видача свідоцтв про право на спадщину на окремі види спадкового майна», і в ньому, зокрема, розкриваються особливості спадкування прав інтелектуальної власності. На жаль, ці Методичні рекомендації є чи не єдиним актом законодавства про нотаріат, в якому хоч якось розкривається це питання.

Актами тлумачення норм спадкового права є постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» [7] та «Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні» [8]. Вони мають важливе значення при вирішенні судових спорів, пов'язаних зі спадкуванням, а також оскарженням нотаріальних дій.

Спеціальні акти законодавства у сфері інтелектуальної власності встановлюють особливості спадкування прав на окремі об'єкти інтелектуальної власності. До них, зокрема, належать Закони України «Про авторське право і суміжні права» [9], «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [10], «Про охорону прав на промислові зразки» [11], «Про охорону прав на сорти рослин» [12] та деякі інші нормативно-правові акти. Проблема полягає в тому, що ці особливості містяться лише в декількох нормах спеціальних законів, і такий стан законодавчого забезпечення переходу прав інтелектуальної власності в порядку спадкового правонаступництва не можна назвати достатнім.

Спробуємо послідовно розглянути норми, які прямо чи опосередковано регулюють відносини спадкування прав інтелектуальної власності як особливого об'єкта. Вони містяться в міжнародно-правових актах, законах та підзаконних нормативно-правових актах України.

Основним міжнародно-правовим актом в системі **авторського права** є Бернська конвенція про охорону літературних і ху-

дожних творів [13]. Стосовно спадкування вона встановлює загальний підхід щодо охорони особистих немайнових прав автора після його смерті, строки охорони майнових прав, а також передбачає так зване право слідування.

У ст. 6 *bis* Бернської конвенції визначено, що незалежно від майнових прав автора і навіть після відступлення цих прав він має право вимагати визнання свого авторства на твір і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні цього твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, здатному завдати шкоди честі або репутації автора. Ці права, визнані за автором, зберігають силу після його смерті принаймні до припинення майнових прав і здійснюються особами або установами, уповноваженими на це законодавством країни, в якій вистребується охорона.

Цим Бернська конвенція встановлює невідчужуваність особистих немайнових прав автора та їх дію, навіть після його смерті. Хоча треба зазначити, що така їх дія є й досить дискусійною в юридичній літературі, оскільки порушує загальний підхід щодо неможливості існування суб'єктивного права без самого суб'єкта, якому воно належить.

Окрім дії особистих немайнових прав автора у часі, в Бернській конвенції є також положення щодо строків дії майнових авторських прав. Так, у ст. 7 Конвенції встановлені мінімальні строки охорони авторського права. Загальний строк становить увесь час життя автора і 50 років після його смерті. Тут також визначені й спеціальні строки охорони стосовно творів, випущених анонімно або під псевдонімом. Причому кожна країна має право встановлювати строк охорони, що перевищує строки, передбачені в Конвенції. Стосовно творів, створених у співавторстві, то в ст. 7 *bis* Бернської конвенції визначено, що строки, які визначаються від часу смерті автора, вираховуються від часу смерті останнього автора, який пережив інших співавторів.

Праву слідування присвячена ст. 14 *ter* Бернської конвенції, в якій визначено наступне: «Щодо оригіналів творів мистецтва й оригіналів рукописів письменників і композиторів автор, а після його смерті особи або установи, уповноважені національним законодавством, користуються невідчужуваним правом часткової участі в кожному продажі твору, що здійснюється за першим його відступленням, здійсненим автором твору».

Звертаючись до національного законодавства про авторське право, треба зазначити, що норми Закону України «Про авторське право і суміжні права» про спадкування в цілому відповідають підходу, який закладено в Бернській конвенції. В ст. 29 цього Закону встановлюється, що в спадщину переходять майнові права авторів та інших осіб, які мають виключне авторське право, а особисті немайнові права у спадщину не переходять. Спадкоємці мають право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора.

Передбачений цим Законом строк охорони майнових авторських прав перевищує мінімальний строк, встановлений Бернською конвенцією. Згідно із ч. 2 ст. 28 зазначеного Закону авторське право діє протягом усього життя автора і 70 років після його смерті, крім випадків, передбачених цією статтею.

З приводу спадкування суміжних прав, то ч. 5 ст. 44 Закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлює, що до спадкоємців виконавців і правонаступників виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення переходить право дозволяти чи забороняти використання виконань, фонограм, відеограм, публічні сповіщення, а також право на одержання винагороди у межах установленого цією статтею строку. У ч. 1 цієї статті Закону встановлено, що майнові права виконавців охороняються протягом 50 років від дати першого запису виконання. А ч. 2 вказаної статті передбачає, що права виробників фонограм і відеограм охороняються протягом 50 років від дати першого опублікування фонограми (відеограми) або їх першого звукозапису (відеозапису), якщо фонограма (відеограма) не була опублікована протягом зазначеного часу.

У цьому законі містяться положення також стосовно права слідування, якому присвячена ст. 27. Крім того, право слідування передбачається і в ст. 448 ЦК України, яке законодавець уже називає правом автора на частку від суми продажу оригіналу твору. Тут зазначається, що це право переходить до спадкоємців автора твору та спадкоємців цих спадкоємців і діє до спливу строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір.

Порядок державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, затверджений Поста-

новою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1756 [14], містить норми, які стосуються особливостей реєстрації авторського права, у разі якщо заявку подає спадкоємець. Так, у п.6 зазначеного Порядку йдеться про те, що заявка на реєстрацію авторського права на твір обов'язково повинна містити документ, що засвідчує перехід у спадщину майнового права автора, якщо заявка подається спадкоємцем автора.

Що стосується законодавчого забезпечення спадкування **прав промислової власності**, то воно має ще менший обсяг.

Паризька конвенція про охорону промислової власності [15] в ст. 4 встановлює, що будь-яка особа, яка належним чином подала заявку на патент на винахід, корисну модель, промисловий зразок в одній із країн Союзу по охороні промислової власності, чи правонаступник цієї особи користуються правом пріоритету для подання заявки в інших країнах. Тобто ця стаття передбачає перехід в порядку правонаступництва (в тому числі в порядку спадкування) права на конвенційний пріоритет.

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) [16] в ч. 2 ст. 28 встановлює, що власники патенту повинні мати право передавати патент у спадщину. Тобто однією із вимог Світової організації торгівлі до кожного її члена є закріплення в національному законодавстві можливості передачі патенту в порядку спадкування.

Якщо ж звернутися до національного законодавства у сфері промислової власності, зокрема до спеціальних законів, то вони також містять деякі норми, що стосуються спадкування.

Так, Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» в ст. 10 встановлює, що право на одержання патенту має правонаступник винахідника, а ним, як відомо, може бути і спадкоємець.

Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» в ст. 7 передбачає, що право на одержання патенту має автор або його спадкоємець, якщо інше не передбачено цим законом.

Закон України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» [17] у ст. 6 визначає, що право на реєстрацію топографії ІМС має автор або його правонаступник. Ст. 24 встановлює, що автор топографії ІМС чи його правонаступник, роботодавець автора чи його правонаступник мають право на реєстрацію топографії ІМС в зарубіжних державах.

У ст. 18 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» передбачається, що право на подання заявки на сорт рослин має, відповідно, правонаступник автора або роботодавця. Ст. 40 встановлює, що володілець патенту має право заповісти свої майнові права на сорт у спадщину.

Ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [18] встановлює, що право на одержання свідоцтва у порядку, встановленому цим законом, має будь-яка особа, об'єднання осіб або їх правонаступники.

У підзаконних нормативно-правових актах у сфері промислової власності є також деякі норми, що стосуються спадкування.

Так, у додатку 1 до пункту 5.1 Правил складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України від 22.01.2001 № 22 [19] визначено, що підставами щодо виникнення права на подання заявки й одержання патенту, якщо винахідник не є заявником, є: документ про передачу прав винахідником або роботодавцем правонаступнику або документ про право спадкування.

У Правилах розгляду заявки на винахід і заявки на корисну модель, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України від 15.03.2002 № 197 [20], є декілька норм, що стосуються встановлення пріоритету за попередньою заявкою, в яких визначається, що заявка, щодо якої заявник бажає скористатися правом пріоритету, має бути подана тим самим заявником, що й попередня заявка, або його правонаступником. А правонаступником, як відомо, може бути й спадкоємець заявника. Щодо правонаступництва, то в пункті 6.2.3 цих Правил також є норма, в якій зазначається, що клопотання про проведення кваліфікаційної експертизи може бути подано власником деклараційного патенту на винахід або його правонаступником з метою заміни деклараційного патенту на винахід на патент на винахід.

У додатку до пункту 6.1 Правил складання та подання заявки на промисловий зразок, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України від 18.02.2002 № 110 [21], встановлено, що підставами щодо виникнення права на подання заявки й одержання патенту, якщо заявником не є автор, є: документ про передачу прав автором або роботодавцем правонаступнику або документ про право спадкування.

У додатку до пункту 2.2.1.1 Правил складання, подання та розгляду заявки на реєстрацію топографії інтегральної мікросхеми, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України від 18.04.2002 №260 [22], визначається, що підставами щодо виникнення права на подання заявки й одержання свідоцтва на топографію ІМС, якщо заявник не є автором, є: документ про передачу прав автором або роботодавцем правонаступнику або документ про право спадкування.

Правила складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва на знак для товарів і послуг, затверджені Наказом Держпатенту України від 28.07.1995 № 116 [23], передбачають ряд норм, що врегульовують відносини, пов'язані із заміною заявника на правонаступника.

Висновок

Законодавство України про інтелектуальну власність як в законах, так і в підзаконних нормативно-правових актах, містить чимало норм, які прямо чи опосередковано врегульовують відносини правонаступництва, в тому числі і спадкового як до одержання охоронного документа, так і після цього. Однак необхідно зауважити, що системний характер всієї цієї сукупності правових норм є слабо вираженим. Як можна помітити, певні правові акти визначають одні аспекти правонаступництва у сфері інтелектуальної власності, а деякі — передбачають вже інші аспекти, яких немає в попередніх, незважаючи на те, що процедура реєстрації усіх об'єктів права інтелектуальної власності є багато в чому схожою та має чітко виражені загальні риси, особливо це стосується об'єктів патентного права. Крім того, в одних правових актах використовується лише термін правонаступник, в других — спадкоємець, а в третіх — ні той, ні інший. Такий стан законодавчого забезпечення спадкового правонаступництва у сфері інтелектуальної власності, як нам здається, викликаний просто відсутністю достатнього зосередження на цих аспектах та порівняльного аналізу відповідних правових норм при розробці тих чи інших нормативно-правових актів.

Тому, враховуючи зазначене доходимо висновку що, закони та підзаконні нормативно-правові акти у сфері інтелектуальної власності потребують відповідного узгодження між собою та розширення в напрямку забезпечення належного та достатнього правового регулювання спадкування прав інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
2. Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.
3. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України / Затв. Наказом Міністерства юстиції України від 03 березня 2004 р. № 20/5 // Офіційний вісник України. — 2004. — №10. — Ст. 639.
4. Порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених / Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419.
5. Положення про державний нотаріальний архів / Затв. Наказом Міністерства юстиції України від 18 травня 2009 р. № 870/5.
6. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя / Схвалені рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29 січня 2009 р.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 р. № 7// Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 6. — С. 17.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні» від 31 січня 1992 р. № 2.
9. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р.// Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 13. — Ст. 64.
10. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — №7. — Ст. 32.
11. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — №7. — Ст. 34.
12. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 21. — Ст. 218.
13. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 09 вересня 1886 р.

14. Порядок державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір / Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1756 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 52. — Ст. 2369.

15. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р.

16. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) від 15 квітня 1994 р.

17. Закон України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» від 5 листопада 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 8. — Ст. 28.

18. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 36.

19. Правила складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель / Затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 22 січня 2001 р. № 22 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 9. — Ст. 386.

20. Правила розгляду заявки на винахід і заявки на корисну модель / Затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 15 березня 2002 № 197 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 16. — Ст. 887.

21. Правила складання та подання заявки на промисловий зразок / Затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 18 лютого 2002 р. № 110 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 11. — Ст. 531.

22. Правила складання, подання та розгляду заявки на реєстрацію топографії інтегральної мікросхеми / Затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 18 квітня 2002 р. № 260 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 19. — Ст. 966.

23. Правила складання і подання заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг / Затв. Наказом Держпатенту України від 28 липня 1995 р. № 116.

Васьковська Т. А.,
старший науковий співробітник
НДІ інтелектуальної власності
НАПрНУ, судовий експерт

УПАКОВКА ЯК ОБ'ЄКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Сучасний розвиток економіки диктує нові умови реалізації товарів. Такий слоган, як «Не упакуєш — не реалізуєш!» є доречним саме для упаковки товарів як харчової, так і не харчової промисловості. В даній статті автором викладена історія виникнення упаковки, за матеріалами Гани Петросової [1], а також дається оцінка правової охорони зовнішнього вигляду упаковки як об'єкта інтелектуальної власності за чинним законодавством України.

Звідки ж походить сучасна упаковка? З давніх часів товар загортали або складали в мішечки та в інші клаптики тканини. Але, сучасна упаковка з'явилася пізніше, приблизно в кінці XVII століття, в Лондоні. Англійські аптекарі пакували ліки-еліксири, бальзами та мазі. Ліки і косметика — це перші види товарів, продаж яких став неможливий без розфасовки їх по пляшках, баночках, коробочках, мішечках або пакетах. Носити в жмені приворотне зілля або отруту було доволі не зручно та не респектабельно. Саме пакувальний бум припав на останню третину XIX століття, і як показує дійсність, триває і донині. У США виникла ідея розфасовки не лише косметичних і медичних, а й інших товарів. Зараз важко повірити, що в більшості лавок середини минулого століття борошно, цукор-пісок важили покупцям у випадковому тару з величезних мішків, а мило розвозили по фермах в напіврідкому вигляді в бочках. Нині ще існує подібна форма торговельного обслуговування сипкими товарами в деяких країнах.

Вже на початку XX століття в Америці розфасовка витіснила інші види продажу роздрібного товару. Так, винахідливий Роберт Гейр в 1879 р. у Брукліні налагодив масове виробництво картонних коробок. Через сім років після винаходу Гейра компанія Quaker oats почала пакувати свій продукт в складену коробку, і виявила, що продаж товару в невеликих акуратних упаковках сильно збільшує попит на нього. Ще через де-

сять років вже всі товари фабричного виробництва продавалися в таких коробках.

Поступово всі бокові поверхні пакувальних коробок заповнюються текстами, кольоровими зображеннями, логотипами і відбитками фірмової символіки. Більш того, форма упаковки, її дизайн стають основою, на якій розгортаються драматичні колізії конкуруючих фірм — виробників. Кожен виробник стурбований тим, щоб його товари виглядали своєрідно, не зливалися в сприйнятті споживача з продукцією конкурента.

Одна з процвітаючих у ХІХ столітті виробників патентованих засобів — місіс Пінкхем, яка сповідувала феміністські переконання, — друкувала деякі аргументи на користь жіночої емансипації на пакувальних коробках. Зрозуміло, що такі коробки більш охоче купували саме пані.

До речі, компанія Quaker oats, яка торгує вівсянкою з середини минулого століття аж до нашого часу, зуміла добути зі своєрідності спроектованої упаковки максимум можливого. Головною маркою цієї фірми стала фігура досить огрядного квакера зі слоганом: *«Без домішок»*. Напис на упаковці був скромним, але переконливим: *«Ми особливо хочемо звернути вашу увагу на чистоту, швидкість приготування і той факт, що смак і аромат в результаті не страждають»*. Глава фірми Генрі Кроуелл всіма доступними засобами намагався розширити популярність емблеми, і для цього напружував свою фантазію. Він пропонував призи тим, хто вирізуватиме зображення квакера з упаковки і надішле його поштою в офіс підприємства. Квакерів малювали на стінах будівель, вагонах трамваїв, рекламних щитах. Протягом декількох років вівсянка Quaker oats рекламувалася настільки широко, як жоден продукт в країні. Окрім образотворчої (друкованої) реклами, використовувалися всілякі акції, пов'язані з поширенням товару. Наприклад, була організована тотальна дегустація нового продукту. Фірма замовила невеликі коробочки — зразки з вівсянкою, які перевозили на поїзді від станції до станції. На зупинках, де були школи, учні за невелику плату розносили ці коробочки кожному домогосподарю безкоштовно. У великих містах для подібної мети вербували студентів економічних коледжів, які влаштовували «похідні кухні», де варили вівсяну кашу і давали її спробувати всім бажаючим. Пізніше за розпорядженням власника фірми були обладнані рейсові вагончики. Клерки у фірмових костюмах, що обслуго-

ували їх, виходячи на станціях, організовували шоу і зазивали всіх бажаючих до безкоштовної дегустації.

Винахідницький потенціал менеджерів і рекламистів цієї фірми не вичерпався і до нашого часу. У 1986 р. фірма отримала нагороду від Національної асоціації по стимулюванню збуту за успіх чергової рекламної кампанії «Знайди капітана», що також використовувала можливості упаковки. «Капітан Кранч» — це вівсяні пластівці для дітей.

Усім відома фірмова пляшка Соса-Сола зайняла в історії рекламної упаковки особливе місце. Напій винайшов фармацевт Пембертон з Атланти. У 1886 році винахід продавався в аптеці як тонізуючий препарат по 5 центів за склянку. Спадкоємець Пембертона — Гапдлер — розповсюдив тисячі купонів з пропозицією безкоштовної склянки Соса-Сола, після чого популярність напою різко зросла. Розливати напій в пляшки почали в 1899 році, і негайно з'явилась занепокоєність підприємця захистом свого дітища від підробок. В основному це вдалося завдяки оригінальній тарі, нині відомій у всьому світі. У 1916 році пляшка специфічної форми була зареєстрована як товарний знак Патентним бюро США.

Серед європейських країн у ХІХ столітті лідерство щодо винахідливості і витонченості упаковок займала Франція. На відміну від північноамериканської спрямованості на кількість та масовість, французькі виробництва орієнтувалися на вишуканість і унікальність не лише в самих товарах, але і в їх зовнішньому «одязі» — упаковці. Наприклад, для оформлення пакетів і коробок, в яких відправляли замовникам вбрання з Будинків високої моди, залучали професійних художників. Жінки в приватних бесідах про моду хвалилися упаковкою не менше, ніж самим одягом.

З наведеного вище зрозуміло, що відношення до упаковки у споживача складалося історично і досить поступово: від необхідності в зручному пакуванні і до естетичних властивостей зовнішнього вигляду товарів. Сьогодні покупцю пропонується велике різноманіття товарів, упаковка яких не тільки індивідуалізує свого виробника, а й є гарантом властивостей товару, а також репутації самого виробника. Що ж може загрожувати товару, який пакується в красиву та своєрідну обгортку? Для наочності наведемо приклад.

Компанія А, що є виробником якісного печива, розробила за допомогою дизайнерів оригінальну упаковку, і вийшла на

споживчий ринок після вдалої рекламної акції. Об'єми продажів зростають і все здається добре. Але одного дня керівництво отримує відомості про те, що в схожих коробках продається печиво не самої кращої якості. Споживачі, спробувавши вироби конкурентів, більше не довіряють цьому виробникові. Об'єми продажів падають, бізнес під загрозою. Можливо, вже нічого не можна зробити. А причина в тому, що упаковка не виконувала свою захисну функцію.

Захисна функція упаковки полягає у виключенні недобросовісної конкуренції у вигляді законного її використання іншими виробниками для позначення товарів низької якості. Ця функція працює у тому випадку, коли упаковка для товару належить лише одному виробникові, а іншому її використання забороняється. З наведеного прикладу, зрозуміло, що завоювання споживчого ринку можливе за наявності якісного зовнішнього вигляду пакувального матеріалу та захисту репутації виробника.

Так, надалі, відсутність захисту може мати непередбачені наслідки, аж до відмови від своєї упаковки. І це пов'язано якраз з її напрацьованою популярністю. Ця здобута популярність може використовуватись іншою особою в тому випадку, якщо упаковка не є власністю виробника, а також коли інші виробники просто «паразитують» на популярності якісного товару. Тому необхідно дуже уважно відноситися до захисту своїх прав на даний об'єкт.

У статті 4 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [2] зазначено, що неправомірним є використання без дозволу уповноваженої на те особи знаків для товарів і послуг, інших позначень, упаковки товарів, що може призвести до змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця), який має пріоритет на їх використання.

Які ж об'єкти правової охорони містить саме упаковка?

По-перше, зовнішній вигляд упаковки, містить художньо-конструкторське рішення і захищається згідно з Законом України «Про охорону прав на промислові зразки». Відповідно до пункту 2 статті 5 зазначеного Закону об'єктом промислового зразка може бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб [3].

По-друге, на упаковках розміщені позначення, які можна захистити як знаки для товарів та послуг, згідно з Законом

України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг». Об'єктом знака може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень. Такими позначеннями можуть бути, зокрема слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та комбінації кольорів, а також будь-яка комбінація таких позначень [4]. Також, оригінальна упаковка може бути захищена, як об'єкт авторського права, що містить в оформленні зовнішнього вигляду саме об'єкти авторського права. Згідно зі статтею 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» до таких об'єктів відносяться твори образотворчого мистецтва та фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії [5]. В деяких випадках упаковка може бути однаковою мірою визнана як промисловий зразок і як об'ємний товарний знак. Вибір форми охорони належить заявникові. Не виключена і одночасна охорона об'єкта і як промислового зразка, і як товарного знака. Слід лише враховувати, що вказані об'єкти виконують різні функції. Промисловий зразок, хоча і є об'єктом виключних прав, але тільки частково індивідуалізує продукцію. І якщо на упаковці, зареєстрованій як об'ємний товарний знак, всі позначення задовольняють ознакам товарного знака і будуть об'єктами самостійної правової охорони, то промисловий зразок охороняється тільки в цілому як художньо-конструкторське вирішення виробу.

Виникає ситуація, коли підприємці ставлять запитання: навіщо реєструвати права, якщо у мене і так все добре? При цьому не враховується те, що в умовах конкуренції, гра на прорахунках конкурентів в галузі промислової власності стає зброєю. Слід також зважати на те, що рекламна функція тісно пов'язана із правовою — захисною. Без захисту рекламна функція може здійснюватися, але принаймні, не довго, оскільки результати зусиль щодо розробки якісної упаковки, що стала відомою на ринку, обов'язково будуть об'єктом посягань конкурентів.

Отже, щоб заробляти ім'я і розвивати свій бізнес підприємцю необхідно не тільки створювати оригінальні та зручні упаковки продукції, а й дбати про правовий захист інтелектуальної власності. За процедурою захисту необхідна реєстрація упаковки як об'єкта промислової власності в Українському інституті промислової власності.

Список використаних джерел:

1. Pakkograff: Во Франции упаковкой занимались имени-тые художники [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.pakkograff.ru/reader/articles/design/250.php>
2. Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР «Про захист від недобросовісної конкуренції» зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. — К. : CD-вид-во «Інфодиск», 2007. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор.; 12 см. — (Законодавство України, 2007). — Систем. вимоги : ПК не нижче 3-233, ОЗУ-23Мб з ліцензійною ОС Windows 95OSR2/98/NT SP6/2000/XP. — Назва з титул. екрану.
3. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки», № 3770-XII. В редакції від 22.05.2003. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3688-12&p=1218034688041545>
4. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 р. № 3689-XII зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. — К. : CD-вид-во «Інфодиск», 2007. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. — (Законодавство України, 2007). — Систем. вимоги : ПК не нижче 3-233, ОЗУ-23Мб з ліцензійною ОС Windows 95OSR2/98/NT SP6/2000/XP. — Назва з титул. екрану.
5. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993р. №3792 (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 850-IV (850-15) від 22.05.2003) [електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.copyright.com.ua/show_law.php?id=207.

Прахов Б. Г.,

*заведующий отделом промышленной
собственности НИИ интеллектуальной
собственности НАПрНУ, к.ю.н.*

**ОПЦИОННЫЙ ДОГОВОР — ПРАВО ВЫБОРА
В ЛИЦЕНЗИОННЫХ ОТНОШЕНИЯХ**

Международное сотрудничество в области охраны интеллектуальной собственности включает большое разнообразие правовых форм реализации научно-технических разработок за рубежом.

Одной из важных форм является опционное соглашение — предварительное лицензионное соглашение, в соответствии с которым потенциальный лицензиат получает право более детального ознакомления с интересующим его объектом техники или технологии (обычно в процессе апробации предмета лицензии в собственном производстве).

Обычно опционное соглашение заключается при соглашении о передаче ноу-хау, когда лицензиар до заключения соглашения не желает раскрывать сущность ноу-хау, а лицензиат ведет себя осторожно и не желает приобретать лицензию на научно-технические достижения, сущность которых ему не известна.

1. Понятие, роль и значение опционных соглашений

Расширяющееся с каждым годом экономическое и научно-техническое сотрудничество Украины с зарубежными странами требует постоянного совершенствования сложившихся методов правового регулирования этих отношений и поиска новых форм, способствующих развитию взаимовыгодных экономических связей.

К таким сравнительно новым формам, получившим развитие в практике лицензионной торговли нашей страны, можно отнести опционные соглашения (слово «опцион» в переводе с английского означает «право выбора, свободу выбора»). Эта форма соглашений вошла в лицензионную практику из внешнеторговой деятельности, где право опциона используется довольно широко для предоставления продавцу или покупателю определенных льгот, связанных с выполнением ими своих обязательств, вытекающих из торговых контрактов. Такой льготой является, например, предоставление опциона в пользу продавца относительно количества товара, подлежащего поставке покупателю.

При проведении переговоров о передаче технической и коммерческой информации, которая не запатентована и сохраняется в тайне (то, что называется ноу-хау), партнеры ведут себя крайне осторожно. Владелец ноу-хау, естественно, опасается раскрывать его до заключения договора. Со своей стороны, покупатель может не быть уверенным в полной готовности объекта сделки. В ряде случаев ему для принятия окончательного решения о заключении договора требуется проверка возможности реализации и эффективности ноу-хау у себя на производстве или, например в специальных климатических условиях.

Ситуация может быть близкой к тупиковой, когда, с одной стороны, преждевременное раскрытие всех возможностей, в том числе апробации ноу-хау, без заключения сделки, а продавец остается как минимум с упущенной выгодой. С другой — без получения этих сведений покупатель сильно рискует, если у него нет объективных доказательств эффективного использования ноу-хау и у него на предприятии, и может вообще отказаться от такой сделки. Чтобы разрешить эту проблему, необходимо руководствоваться следующими основными условиями.

2. Существенные условия опционного договора

1. Продавец передает покупателю техническую документацию или иным оговоренным образом раскрывает ноу-хау.
2. Покупатель получает право в течение оговоренного срока произвести опытную проверку технологического ноу-хау на своем предприятии.
3. Покупатель обязуется (в течение ряда лет или бессрочно) соблюдать конфиденциальность в отношении ноу-хау.
4. Покупатель обязуется после окончания срока действия опционного договора не использовать ноу-хау без заключения основного договора о передаче ноу-хау.
5. Продавец, если покупатель после опытной проверки пожелает, гарантирует заключение договора о передаче ноу-хау.
6. Продавец должен гарантировать, что до истечения срока опционного договора не будет предлагать ноу-хау третьим лицам.
7. За возможность ознакомления с ноу-хау, за риск, связанный с его раскрытием, а также за временную, на срок договора, приостановку действий продавца по реализации ноу-хау, покупатель выплачивает продавцу определенную опционным договором сумму вознаграждения. За отдельное вознаграждение продавец может предоставить покупателю образец продукции, изготавливаемый с использованием ноу-хау (установку, прибор и т.д.).

Помимо уже названных условий, подобный договор включает, как правило, порядок передачи документации, оказания технической помощи, порядок разрешения споров, условия досрочного прекращения действия договора, а также имеет все необходимые атрибуты договора (указания стороны, их адреса и т.п.). Образец опционного лицензионного договора приложен к данному материалу.

Таким образом, если в торговле товарами опцион дает одной из сторон определенную свободу в выполнении уже принятых по торговому контракту обязательств в части выбора форм, сроков, количества поставляемых товаров и т.п., то в лицензионных операциях такое право выбора по существу направлено на возникновение в будущем обязательств, вытекающих из лицензионного соглашения в зависимости от желания покупателя. Вместе с тем, с подписанием опционного соглашения потенциальный покупатель лицензии, с одной стороны, получает возможность взвесить все «за» и «против» приобретения лицензии, а с другой — принимает на себя обязательство в течение срока действия опционного соглашения выбрать одно из альтернативных решений.

В какой ситуации возникает необходимость заключения опционного соглашения до подписания непосредственно лицензионного? Обычно в тех случаях, когда покупатель лицензии не готов принять окончательное решение об использовании изобретения или другого научно-технического достижения на лицензионных началах, поскольку для него пока не ясны какие-то производственные, коммерческие или правовые моменты покупки лицензии. При этом, заключая опционное соглашение, покупатель меньше рискует и стремится выиграть время для всестороннего изучения объекта лицензии.

Значительная часть опционных соглашений заключается на изобретения и другие научно-технические достижения. Объектами таких соглашений являются, как правило, сложные технологии массового производства новых материалов и веществ, а также оборудования.

В ряде отраслей промышленного производства, например, в химической, медицинской и фармацевтической, зачастую вообще невозможно продать лицензию без предварительного заключения опционного соглашения. Поэтому изобретения в области медицины (препараты, вакцины, сыворотки) очень часто становятся объектом опционных соглашений. На ряду с этим распространено заключение опционных соглашений на различные устройства, сложную аппаратуру, технологии и другие разработки.

Остановимся на опыте по заключению опционного соглашения Киевского технологического института пищевой промышленности «Устройство для отделения от твердых тел более тяжелых примесей в потоке жидкостей» («камнеловушка»), за-

щищенного двумя авторскими свидетельствами. Результатом проведения патентно-лицензионной работы явилось то, что датская фирма «DDS» обратилась в институт с просьбой заключить опционное соглашение, в котором предусматривалась поставка и испытание в Дании одного образца устройства.

Такое устройство было изготовлено на Пивненском машиностроительном заводе, испытано на одном из сахарных заводов Украины и отправлено в Данию, где подтвердилась высокая эффективность и достаточно высокая производительность. В результате успешной демонстрации устройства непосредственно в Дании фирма «DDS» заключила лицензионное соглашение.

3. Факторы, повышающие стоимость лицензий

Целесообразность подписания опционного соглашения, как показывает практика, определяется различными факторами, повышающими стоимость лицензий:

- 1) наличие в объекте лицензии изобретений, существенно улучшающих технико-экономические показатели продукции по сравнению с продукцией, выпускаемой покупателем;
- 2) наличие ценного ноу-хау, особенно производственного характера, основанного на применении передовых технологических процессов и оборудования;
- 3) широкое промышленное освоение объекта лицензии, подтверждающее технико-экономическую значимость объекта лицензии и гарантию качества продукции;
- 4) благоприятная оценка продукции на внешнем рынке, полученная при осуществлении экспортных поставок;
- 5) возможность использования покупателем полученных по лицензии научно-технических достижений, изобретений, знаний и опыта, заложенных в передаваемую техническую документацию, не только для выпуска основного вида продукции, указанного в соглашении, но и в других видах продукции.

Опционное соглашение, будучи предварительным соглашением, оформляется, как правило, в виде самостоятельного документа. Если покупатель не выразит желания приобрести лицензию в течение срока опционного соглашения, оно прекращает свое действие, а если наоборот — стороны заключают обычное лицензионное соглашение.

Однако не только в этом можно усмотреть связь опционного соглашения с лицензионным. Главное заключается в том, что

в процессе проведения переговоров и определения условий опционного соглашения стороны предусматривают в нем такие условия, которые либо являются по существу частью условий будущего лицензионного соглашения, либо предопределяют ряд важнейших положений этого соглашения.

Таким образом, опционное соглашение можно рассматривать как первый предварительный этап реализации лицензий, после которого (в зависимости от решения покупателя) может наступить второй этап — заключение лицензионного соглашения. На практике срок действия соглашения колеблется от 12 до 30 месяцев. В каждом отдельном случае он зависит от характера и сложности объекта лицензии.

Представляемый опцион, как правило, ограничен территорией одной страны или группы стран, где будущий лицензиат намерен получить исключительные права на использование объекта лицензии. Поэтому в соглашениях обычно подчеркивается исключительный характер самого опциона и перечисляются страны, на территории которых он распространяется.

Правам, предоставляемым потенциальному лицензиату опционным соглашением, соответствуют и определенные обязанности продавца лицензии. Для опционных соглашений характерно, что продавец берет на себя обязательство в течение срока действия опционного соглашения не предоставлять другим фирмам лицензии на право производства, использования и продажи объекта лицензии на территории стран, указанных в данном соглашении. Более того, в некоторых случаях даже предусматривался отказ продавца лицензии от ведения переговоров с фирмами стран, входящих в территорию исключительного права.

Одна из существенных особенностей опционного соглашения — его возмездный характер. Указанное выше право выбора и соответствующее ему ограничение права продавца на время опционного соглашения в отношении продажи лицензий другим фирмам как бы компенсируется тем вознаграждением, которое лицензиат выплачивает по соглашению. Размер вознаграждения в каждом отдельном случае определяется сторонами. Он зависит как от значимости объекта, так и от стоимости передаваемых покупателю технической документации, оборудования и материалов.

Если по истечении срока опциона покупатель откажется от подписания лицензионного соглашения, он теряет право на

выплаченные суммы, не подлежащие возврату и остающиеся у продавца. Если после окончания срока опциона стороны заключают лицензионное соглашение, произведенный покупателем платеж за опцион, как правило, засчитывается в счет первоначального взноса, подлежащего выплате по лицензионному соглашению.

Весьма существенны для характеристики опционного соглашения условия, обязывающие покупателя обеспечить конфиденциальность получаемой от продавца информации и образцов объектов лицензии. При этом фирма-покупатель обязана не разглашать третьим лицам полученную информацию не только в период действия опционного соглашения, но и в дальнейшем, даже если лицензионное соглашение не будет заключено. Нарушение покупателем обязательств в отношении обеспечения конфиденциальности полученной информации и документации влечет за собой необходимость компенсировать продавцу упущенную выгоду и убытки.

Представляется, что опционные соглашения создают ряд важных преимуществ для обеих сторон.

4. Преимущества опционных соглашений для сторон

1. Прежде всего, подписание такого соглашения связывает стороны определенными обязательствами, делая их контакты более тесными;
2. Сам факт подписания опционного соглашения свидетельствует о серьезности намерений фирмы-покупателя в отношении приобретения лицензии;
3. Предоставление фирме довольно сжатого срока для определения целесообразности покупки лицензии ускоряет коммерческую реализацию изобретения;
4. Покупатель имеет возможность всесторонне изучить предмет лицензии на основе подробной информации, получаемых материалов и образцов;
5. Опцион уменьшает степень риска приобретения малоэффективной лицензии или такой, которую покупатель по тем или иным причинам не сможет освоить;
6. Заключение опционного соглашения дает продавцу определенную ясность в отношении перспективы проведения коммерческой работы по продаже лицензии на данный объект;
7. Продавцу предоставляется возможность оговорить в опционном соглашении свое право отказа в период действия опциона от продажи лицензии данному контрагенту;

8. Особо существенной льготой для продавца следует считать гарантированный платеж, уплачиваемый ему за предоставленный опцион. Это вознаграждение можно рассматривать как своего рода кредит, что, несомненно, укрепляет финансовое положение продавца.

Очевидно, что обе стороны получают выгоды от заключения подобного договора, так, продавец имеет возможность частично возместить затраты по проведению НИОКР за счет вознаграждения. Как правило, цена опционного договора, составляет 20-30 % от стоимости предполагаемой будущей сделки и не возвращается покупателю в случае отказа его от лицензионного договора. Информация, на основании которой покупатель принимал решение о нецелесообразности приобретения ноу-хау, помогает продавцу доработать, улучшить свою разработку.

Покупатель также приобретает преимущества. На более льготных условиях, чем приобретение ноу-хау, он получает право оценить собственные возможности по внедрению новшества. При этом он получает образцы продукции, которые может выпустить в будущем, и необходимую техническую помощь продавца. Это хорошее подспорье в изучении рынка будущего товара. Такая форма сделки, как опционный договор, является удобной и выгодной для обеих сторон.

Список использованной литературы:

1. Стоимость опциона под призмой событий / [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.option.ru/glossary/articles/stoimost-options-na-pod-prizmoj-sobytij>
2. Джек Швагер «Новые маги рынка» — Jack Schwager «New Market wizards»/ [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.fo-rex.ua/classics/shwager/new_market_wizards/index.shtml
3. Опционы и опционные стратегии / [Уэлектронный ресурс]. Режим доступа : <http://finved.ru/aggregator/sources/75>
4. Опцион и его ключевые особенности/ [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.forexarena.ru/options_01_01.shtml

Коваленко Т. В.,
*науковий співробітник НДІ
інтелектуальної власності НАПрНУ*

ЕПОНІМІЧНА ТОРГОВЕЛЬНА МАРКА

Поняття «епонім» виникло як похідне від прізвищ вчених, лікарів, хворих, міфологічних або літературних героїв. Такі терміни складають значну частину у медичній термінології. Особливо багато епонімів використовується для позначення симптомів, синдромів, захворювань, методів лабораторної діагностики.

Що стосується інтелектуальної власності, то епонімічною (загальною, узагальненою*) торговельною маркою є така торговельна марка, яка стала розмовною або типовою для опису товару/дії, або синонімом загального класу продуктів. Тобто епонімічною торговельною маркою вважається така, що не є показником походження товару та/або послуги з одного джерела чи належності її одному власнику. Це явище отримало назву «вторинне значення» торговельної марки. Більшою мірою це стосується торговельних марок, якими маркують товари, а не послуги, але існують випадки, коли назва певного товару стала також і назвою послуги, за допомогою якого вона отримується. Про це — далі.

Епонімічною торговельна марка стає за шкалою від «сильної» до «слабкої, загальної». Торговельна марка стає узагальненою, у разі, коли на початку свого розвитку вона була «сильною», тобто мала розрізняльну здатність для певних товарів, давала змогу споживачам виділити певний продукт серед інших, опосередковано вказувала на джерело походження, тобто на власника цієї торговельної марки, а потім через недбале її використання та неналежний контроль зі сторони її власника перетворилась на родову або видову поняття певного товару.

Прикладами торговельних марок, які втратили свій правовий захист та перетворилися у розмовні, типові є «ескалатор» — торговельна марка компанії Отіс Елеватор, «йо-йо» — торговельна

* Узагальнювати — 1. Порівнюючи окремі предмети, факти, явища і т. ін., виявляти спільні риси, особливості й на їх основі робити висновки у формі загальних положень. 2. Виявляючи характерні риси, особливості окремого предмета, факту, явища і т. ін., сприймати їх як загальні й поширювати на інші предмети, явища. 3. Відбирати та об'єднувати однакові характерні риси, особливості; створювати на їх основі що-небудь загальне, типове [1, Ст. 1288].

марка компанії Дункан Йо-Йо, «героїн» — торговельна марка компанії Байер АГ, «молнія» — торговельна марка компанії БФ Гудріч [2].

Багато інших торговельних марок були близькими до узагальнення, але були врятовані своїми власниками. Найліпшим чином складаються справи з торговельною маркою XEROX, лідера в галузі технологій друку, KLEENEX, торговельної марки Kimberly-Clark Worldwide, Inc., яка виробляє різноманітні туалетні паперові продукти. Для рятування своєї торговельної марки її власник має докласти багато зусиль, доки не переконається, що вона досягла первинного значення як торговельна марка.

Торговельна марка має розрізняльну здатність до тих пір, поки вона є ідентифікатором її власника. Якщо торговельна марка не виконує цю важливу функцію, власник не має на неї більше жодних юридичних прав, з цього моменту торговельна марка стає узагальненою. Наприклад, у відповідному законодавстві Сполучених Штатів Америки узагальнена торговельна марка є частиною суспільного надбання та може використовуватися з комерційною метою будь-ким.

Процес, під час якого права на торговельну марку зменшуються або втрачені у результаті загального користування на ринку, іноді називають *genericide*. Одним із факторів, який може призвести до узагальнення торговельної марки, є використання її як дієслова, присвійного займенника або у множині. Однак бувають і винятки. Наприклад, відомі у світі мережі ресторанів McDONALD'S (торговельна марка зареєстрована з 1955 року), FRIENDLY'S (торговельна марка зареєстрована у 1935 році) [2]. Такі торговельні марки потребують більш ретельного «догляду» та контролю зі сторони їх власників, аби не перетворитися в узагальнені.

Контроль щодо запобігання набуттю торговельною маркою «вторинного значення» завжди покладається на її власника. Однак не завжди є можливість виправити становище. Одним із методів попередження узагальнення торговельної марки є навчання підприємців та споживачів належному використанню торговельної марки, запобігання використанню торговельної марки у загальному вигляді, систематичний та ефективний захист прав на торговельну марку. Ще однією розповсюдженою практикою серед власників торговельних марок є асоціювання їх торговельної марки зі словом «бренд», щоб до-

помогти визначити слово як торговельну марку. Якщо торговельна марка використовується у загальному сенсі, її власнику необхідно буде вжити спеціальні міри упереджувального характеру для збереження виключного права на торговельну марку. Xerox Corporation взагалі зміг запобігти узагальненню своєї торговельної марки Xerox шляхом проведення довгострокової PR-компанії, пояснюючи та контролюючи використання споживачами та рекламними агентствами слово «фотокопія» замість «xerox»-документів.

Як відомо, ім'я також може стати торговельною маркою і за неналежного контролю може стати узагальненою, епонімічною. Прикладами таких торговельних марок можуть бути «Макінтош» — плащ з прорезиненої тканини, а також літнє чоловіче пальто такого типу. Назва походить від прізвища шотландця Чарльз Макінтош. У 1823 році шотландський хімік Чарльз Макінтош, проводячи хімічний дослід, забруднив рукав піджака розчином каучука та через деякий час помітив, що рукав не промокає. Він запатентував цей винахід і став засновником компанії Charles Macintosh and Co з виробництва плащів, що не промокають [2]. На теперішній час «макінтош» — це не тільки плащ, що не промокає, але й чоловіче пальто певного крою. До категорії епонімічних торговельних марок відноситься також «Джакузі» — у 1943 році син Кандідо Джакузі захворів ревматоїдним артритом та мав проходити курс лікування за допомогою масажу у клініці. Тоді Кандідо придумав використовувати у домашніх умовах насос його фірми, що першочергово призначався для промисловості. Він сконструював аераційний насос, який при зануренні його у ванну з водою видавав струмінь, що масажує, з суміші води та повітря. Це й було прототипом гідромасажної ванни. Датою народження гідромасажної ванни можна вважати 1968 рік, саме тоді корпорація Jacuzzi Inc. представила на ринку першу автономну гідромасажну ванну [2]. У 1970 році розробники компанії додали до гідромасажної ванни пристрої фільтрації та підігріву води. Тобто поняття «джакузі» — це не вірне поняття. Правильна назва — гідромасажна ванна, яка може випускатися під будь-якою іншою торговельною маркою. Зараз «джакузі» — епонімічна торговельна марка.

Узагальненою може стати і торговельна марка, яка зареєстрована для певних послуг. Наприклад, пошукова система Google була створена як навчальний проект студентів Стен-

фордського університету Ларрі Пейджа та Сергія Бріна. Вони у 1996 році працювали над пошуковою системою BackRub, а у 1998 році на її основі створили пошукову систему Google [2]. Нерідко зараз у молодіжному середовищі можна почути слово «загуглити», що саме і походить від назви програмного продукту. Така ж ситуація складається і з торговельною маркою Photoshop — растровий графічний редактор, розроблений та розповсюджуваний фірмою Adobe Systems. Все почалося 17 років тому, у лютому, коли компанія Adobe представила першу версію Photoshop — 1.0. [2]. Нині вона є програмою, яка має власну форму дієслова — «зафотошопити».

Можливо, при певному контролі зі сторони їх власників ці торговельні марки так і збережуть свою функцію походження з одного джерела. Однак, за умови швидкого технічного розвитку у галузі комп'ютерних технологій з часом стає можливим перетворення цих торговельних марок у узагальнені.

Отже, якщо власнику торговельної марки важлива її репутація, якщо торговельна марка має важливе значення для історії компанії, для її процвітання, необхідно уважно та відповідально відноситись до підтримання правового статусу своєї торговельної марки.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
2. Мережа Інтернет [Електронний ресурс] //Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org>

Іолкін Я. О.,
*науковий співробітник НДІ
інтелектуальної власності НАПрНУ, к.ю.н.*

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Починаючи з 2000 року, основним нормативним актом, покликаним регулювати відносини в сфері промислової власності в Польщі став Закон Республіки Польща «Право промисло-

вої власності»¹ (далі — Закон «Право промислової власності»). Основною метою прийняття Закону була гармонізація польського законодавства в сфері правової охорони промислової власності із законодавством ЄС. Така гармонізація також передбачала необхідність вдосконалення визначення статусу патентного повіреного. Саме тому в день прийняття зазначеного Закону було прийнято ще один нормативний акт, що безпосередньо впливає на процес забезпечення правової охорони промислової власності — Закон Республіки Польща «Про патентних повірених».

На момент прийняття польського закону «Право промислової власності» залишалося три роки до набуття нею повноправного членства в ЄС і, станом на 2000 рік, в польській юридичній літературі Закон отримав схвальну експертну оцінку². Зазначений нормативний акт оцінювався як консолідований, тобто такий, що скасовує дію попередніх нормативних актів, які регулювали правову охорону об'єктів промислової власності, що увійшли до нового закону.

Так, відповідно до ст. 1 Закону, він регулює:

- 1) відносини щодо правової охорони винаходів, корисних моделей, промислових зразків, товарних знаків, географічних зазначень, топографій інтегральних мікросхем;
- 2) принципи охорони раціоналізаторських пропозицій та розрахування винагороди їх авторам;
- 3) принципи діяльності та організації Патентного офісу Республіки Польща.

З прийняттям закону «Право промислової власності» втратили чинність такі закони:

- закон «Про винахідництво» від 19 листопада 1972 р. із останніми змінами в редакції 1997 р.;
- закон «Про товарні знаки» від 31 січня 1985 р. із останніми змінами в редакції 1997 р.;
- закон «Про охорону топографій інтегральних мікросхем» від 30 листопада 1992 р. із останніми змінами в редакції 1997 р.;
- закон «Про патентне відомство Республіки Польща» від 31 травня 1962 р. із останніми змінами в редакції 1993 р.

¹ Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 roku Prawo własności przemysłowej // Dz. U. z dnia 21 maja 2001 r. Nr.49. poz. zm. Dz. U 2002 r. Nr. 74 poz. 676, Nr.198, poz.945, Nr.113, poz.983.

² Skubisz R., Prawo z rejestracji znaku towarowego i jego ochrona. — Lublin:UMCS, 2004; Włodarczyk W. Zdolność odróżniająca znaku towarowego. — Lublin. : Oficyna Wydawnicza Serba, 2001.

Варто звернути увагу, що, з одного боку, закон 2000 року не регулює всього спектра відносин промислової власності, визначених Паризькою конвенцією про охорону промислової власності, а з другого — виходить за її межі, охороняє топографії інтегральних мікросхем та регулює діяльність Патентного офісу.

Закон заклав кумулятивний принцип правової охорони об'єктів промислової власності в ту сферу, яка не входить до предмета його регулювання, про що йтиметься нижче. В польській юридичній літературі визначається кумулятивний принцип правової охорони об'єктів промислової власності, які зазначені в ст.1. Закону «Право промислової власності». Наприклад, у тій частині, де зазначений закон не може повною мірою надати належну правову охорону об'єкту та правовідносинам, які виникають з приводу цього об'єкта, застосовуються норми Закону «Про недобросовісну конкуренцію». Лише в одному випадку, в ст. 116 Закону, законодавець прямо передбачає обмеження сфери інших законів щодо такого об'єкта як промисловий зразок: припинення дії патенту на промисловий зразок призводить до припинення майнових авторських прав на зазначений об'єкт.

Звичайно, враховуючи предмет правового регулювання Закону «Право промислової власності», сфера авторських правовідносин залишена поза межами дії зазначеного закону і окремо регулюється Законом про авторське право і суміжні права.

Кумулятивний принцип правового регулювання в сфері промислової власності призвів до численних дебатів серед польських юристів, зокрема стосовно ситуації, коли одні й ті ж фактичні обставини підпадають під правове регулювання як зазначеного закону, так й іншого законодавчого акта, і не завжди польське законодавство дає можливість визначитись у цій ситуації відповідно до принципу *lex specialis*.

Утім, кумулятивний принцип правового регулювання відносин у сфері промислової власності не передбачає можливості звуження чи обмеження прав суб'єкта права промислової власності на підставі інших законів, крім Закону «Право промислової власності». Так, наприклад, визнання патенту недійсним може мати місце лише на підставах і за процедурою, передбаченою Законом «Право промислової власності», навіть якщо є юридичні підстави посилатися на Закон «Про недобросовісну конкуренцію».

Окремо слід зазначити, що у відносинах, які охоплюються сферою впливу зазначеного Закону, кумулятивний принцип

охорони діє не завжди. Так, наприклад, упаковка може бути предметом правової охорони і як промисловий зразок, і як товарний знак, і це прямо передбачено в Законі. Проте один і той самий об'єкт не може отримати правову охорону як промисловий зразок і як корисна модель одночасно, чи як географічне зазначення місця походження товару і як товарний знак.

Ст. 4 Закону «Право промислової власності» встановлює пріоритет міжнародних договорів над національним законодавством. Ч. 2 цієї статті передбачає, що ті відносини, які виникають в сфері правової охорони винаходів, корисних моделей, промислових зразків, товарних знаків та топографій інтегральних мікросхем і які не регулюються Законом «Право промислової власності», регулюються нормами міжнародного законодавства.

Ст. 5 Закону встановлює принцип асиміляції його дії щодо негромадян Польщі, але громадян країн — членів Паризького Союзу. Щодо громадян країн, які не є членами Паризького Союзу, але є членами Угоди TRIPS, діє принцип взаємності, відповідно до ст. 8 Закону «Приватне міжнародне право» від 12 листопада 1965 р. і, у разі його дотримання, діють положення ст. 5 Закону «Право промислової власності» щодо застосування принципу асиміляції. Проте на практиці, як зазначається в польській літературі, дія принципу взаємності не є до кінця зрозумілою. Так, у ч. 2 ст. 5 Закону «Право промислової власності» зазначається, що умова взаємності дотримується при поданні заявки до Патентного офісу, за наявності висновку про існування такої взаємності «відповідного міністра». Із Закону «Право промислової власності» незрозуміло, який міністр в даному випадку вважатиметься «відповідним» для Патентного Офісу, тому застосовується аналогія закону — ст. 1143 Цивільного процесуального кодексу Польщі передбачає, що таким міністром є міністр юстиції.

Проте гармонізація законодавства в сфері промислової власності з законодавством ЄС не була самоціллю. Польська правова наука формувала власну національну правову доктрину промислової власності з урахуванням вимог загальноєвропейської правової доктрини³. З 2000 по 2003 рр. накопичилось чимало аргументів щодо необхідності внесення змін в закон, який насампе-

³ Wojcieszko-Gluszko E. Wspólne prawo ochronne // Problemy prawa znaków towarowych : pod red. J. Barty. — Uniwersytet Jagielloński, Zakamycze, 2004.; Tokarczyk R. Filozofia prawa. wyd. VIII. — Lublin, 2004.

ред повинен був забезпечувати розвиток наукомісткої польської економіки, в якій діяв би захищений на рівні національного законодавства та адаптований до вимог європейського польський підприємець. За даними Світового Банку, найбільшу увагу отриманню належної правової охорони та ефективному правовому захисту в сфері промислової власності приділяють підприємства в сфері фармації, хімії, електроніки та машинобудування⁴. Саме ці сфери польської економіки традиційно вважаються конкурентоздатними на європейському та світовому ринках.

Отже, правозастосовна практика виявляла недосконалість зазначеного Закону досить швидко, що вимагало динамічної реакції й польського законодавця. Саме тому, станом на 2010 р., оцінюючи ретроспективу формування польського законодавства в сфері промислової власності у XXI ст., ми можемо говорити про три основні віхи еволюції польського законодавства в цій сфері: перша — це прийняття закону «Право промислової власності» у 2000 р., друга — редакційні зміни 2003 р. та третя — редакція Закону 2007-2008 рр.

Крім економічних чинників, необхідності підвищення ефективності польської економіки через ріст капіталізації об'єктів промислової власності були й формальні підстави, які зумовили редакційні зміни Закону «Право промислової власності» 2003 р. Так, польським парламентом у 2002 р. було прийнято Закон «Про ратифікацію Акта змін і доповнень до Європейської патентної конвенції», а у 2003 р. Закон «Про ратифікацію Європейської патентної конвенції від 5 жовтня 1973 р., укладеної в Мюнхені з останніми змінами 10 грудня 1998 р.». Зазначені нормативні акти зумовили необхідність уніфікації термінологічного апарату та внесення відповідних змін у процедуру складання та подання заявок на отримання патенту до Патентного відомства Республіки Польща.

Змінено було також внутрішню організацію Патентного відомства з метою підвищення ефективності його роботи та знижено державне мито та інші видатки, передбачені за надання інформаційних та реєстраційних послуг Патентним відомством. Були внесені зміни, які передбачали посилення матеріальної та кримінальної відповідальності за порушення прав у сфері використання товарних знаків, промислових зразків, географічних зазначень.

⁴ www.worldbank.org

Утім, реалії практики призвели до значної новелізації Закону у 2007-2008 рр., після якої постала його нинішня редакція.

Так, Закон зазнав змін у контексті міжнародно-правової охорони винаходів та товарних знаків, що було зумовлено ратифікацією Європейської патентної конвенції (2003 р.). Польща долучається до міжнародної реєстраційної системи PCT-SAFE (*Patent Cooperation Treaty — Secure Application Field Electronically*). Це надало можливість застосовувати електронну форму подання міжнародної заявки про видачу патенту *on-line*.

У законі з'являється новий розділ «Процедура правової охорони міжнародних товарних знаків», що зумовлено міжнародними зобов'язаннями Польщі, які випливають з Мадридського Протоколу та Мадридської Угоди про міжнародну реєстрацію товарних знаків. Розділом врегульовуються питання, пов'язані з визнанням чи підтвердженням прав, які випливають з міжнародної реєстрації товарних знаків.

Відбулися і певні процедурні зміни щодо складання та подання заявок та запитів до Патентного відомства Республіки Польща. Так, відповідно до змін в редакції 2007 р. до Патентного відомства Республіки Польща можна було звернутися особисто або надіслати факс з дотриманням обов'язку надіслати поштою всі оригінали документів впродовж 30 днів від дня звернення. Остання редакція Закону передбачає можливість ведення листування і офіційної кореспонденції з Патентним відомством в електронній формі та на електронних носіях. Такий крок Патентного відомства назустріч заявникові був високо оцінений і знайшов схвальні відгуки як у правовій літературі, так і на шпальтах засобів масової інформації. Проте практика застосування таких змін виявила низку процесуальних та юридико-технічних аспектів, які ще вимагають свого правового регулювання.

Останні зміни до Закону збільшили можливий термін звернення будь-якої заінтересованої особи до Патентного відомства в справах щодо заперечення видачі того чи іншого патенту. Сьогодні така можливість існує аж до моменту видачі охоронного документа, натомість до цього часу було встановлено термін у 6 місяців з моменту публікації заявки на отримання патенту.

Значні зміни відбулися в сфері правової охорони промислових зразків. Так, нова редакція Закону зробила можливою видачу примусових ліцензій на промислові зразки. До змін 2007 р. така можливість в сфері промислової власності існува-

ла лише і виключно щодо винаходів та корисних моделей. Для уточнення зазначимо, що під корисною моделлю польський законодавець розуміє нове і промислово придатне рішення, що має технічний характер і стосується форми, будови або конструкції предмета сталої форми. Натомість під промисловим зразком розуміють нову, оригінальну форму виробу чи його частини, яка йому надається, зокрема, характерними лініями, контурами, колористичним рішенням, структурою чи матеріалом виробу. Патент (право, що випливає з реєстрації) є виключним правом, яке надає його суб'єкту монопольне право користування. Однак для збереження відповідного контролю над використанням таких прав законодавець впровадив інститут примусової ліцензії, метою якого є запобігання зловживанню правом власником патенту чи правоохоронного документа. Таким чином, відповідно до закону в редакції 2008 р. Патентне відомство може надати дозвіл на користування винаходом, корисною моделлю та промисловим зразком на підставі примусової ліцензії.

Йдеться про ситуації, коли наданим правом з реєстрації зловживає власник виключних прав, не використовуючи об'єкт самостійно й унеможливаючи його використання третіми особами. Звичайно, йдеться про ситуацію, коли таке використання є необхідним для задоволення потреб національного ринку та суспільного інтересу, а виріб є доступним суспільству в недостатній кількості чи якості або за високими цінами. В правовій літературі такі зміни до Закону були оцінені позитивно, як позитивний вияв уніфікації норм, а також як запобігання монополізму.

Не менш істотною зміною Закону є впровадження клаузули щодо можливості внесення змін чи модифікацій, які випадають з правової охорони як елементи промислового зразка і мають на меті його відновлення та надання йому початкового вигляду.

Деякі зміни стосуються і товарних знаків. Зазначені нижче зміни мають істотне значення для представників малого та середнього бізнесу. Йдеться про певну лібералізацію процедури реєстрації товарного знака. Так, Закон передбачає можливість внесення змін до заявки про реєстрацію товарного знака, зокрема, і в частині його зображення, з метою усунення елементів позначення, що унеможливають його реєстрацію. Отже, в разі невідповідності заявленого позначення вимогам Закону, таке позначення не відхиляється від реєстрації, а вдоскона-

люється за порадами експертів Патентного відомства, з метою приведення його у відповідність до вимог Закону. Такий процес вдосконалення заявленого позначення триває аж до моменту видачі охоронного документа. Зазвичай, як зазначалось вище, в такій співпраці над заявленим позначенням зацікавленим є саме представники малого та середнього бізнесу, які при розробці позначення не мають фінансової можливості звернутися до професійних розробників знаків (експертів з питань товарних знаків, психологів, маркетологів, художників).

Окремий розділ присвячений і колективним товарним знакам. У законі зазначається, що в тій частині, де мають місце прогалини в правовій охороні колективних товарних знаків, слід застосовувати положення, які регулюють звичайні товарні знаки.

Йдучи в ногу з часом, законодавець змінив певні анахронізми, які ще до 2007-2008 рр. мали місце в Законі. Так, для реєстрації звукового товарного знака, звук, який є основою знака, подається записаним не на магнітній плівці, а на цифровому носії, це ж стосується і динамічних знаків, основою яких є певний рух чи послідовність рухів.

Однією з підстав припинення дії свідоцтва на знак є доведення факту його невикористання. Нова редакція Закону передбачила норму, відповідно до якої невикористання товарного знака впродовж п'яти років з моменту публікації рішення про видачу свідоцтва тягне за собою можливість будь-якої зацікавленої особи оскаржити дію такого свідоцтва. Проте зазначене положення викликало значні дискусії в польській правовій літературі з огляду на те, що поняття «використання» та «невикористання» товарного знака відрізняються в національних правових доктринах країн — членів ЄС.

Так, на думку польських юристів, при вирішенні питання про дострокове припинення реєстрації знака у зв'язку з його невикористанням повинні враховуватися надані власником знака докази того, що знак не використовувався з незалежних від власника причин⁵.

Але досить складним і неврегульованим, порівняно з «невикористанням», залишається питання щодо «недостатнього» використання знака. В останньому випадку йдеться про визначення обсягу використання знака.

⁵ Włodarczyk W. Zdolność odryzniająca znaku towarowego. — Lublin. : Oficyna Wydawnicza Serba, 2001.

У правовій літературі щодо визначення обсягу використання знака пропонують враховувати два аспекти цього питання — кількісний і якісний⁶. На нашу думку, використання знака на одному чи декількох виробах може бути визнано достатнім, якщо знаком позначаються певні унікальні прилади, вироби, обладнання, які не користуються великим попитом. І навпаки, якщо знак було зареєстровано для маркування не лише серійної продукції, то використання його лише на серійних примірниках не може вважатися за достатнє.

Якісний аспект обсягу використання знака пов'язується з оцінкою відповідності переліку товарів чи послуг, для позначення яких знак було зареєстровано, і того переліку товарів і послуг, при продукуванні чи наданні яких знак фактично використовується. Для надання позитивної оцінки щодо якісного аспекта обсягу використання знака, такі переліки товарів і послуг повинні збігатися.

Варто згадати про істотну зміну кримінального законодавства, що міститься в новій редакції Закону «Право промислової власності», а особливо — контроверсійної ст. 305. Значення цих змін для суб'єктів прав промислової власності вимагають їх окремого аналізу. Ст. 305 у попередній редакції ввела кримінальну відповідальність за неправомірне маркування товарів товарним знаком для введення їх в оборот або введення до обороту товарів, позначених таким знаком. Проте суперечливим залишалось питання поняття «введення в оборот». Це поняття вимагало свого уточнення, яке воно отримало в Ухвалі Верховного суду, де було визначено, що поняття «введення в оборот» означає передачу виробником чи імпортером вперше товарів, позначених контрафактним знаком, до обороту. В даному контексті суд спирався на цивілістичне трактування цього поняття. Наслідком такого тлумачення злочинної діяльності стало виключення кримінальної відповідальності осіб, які займаються подальшим оборотом контрафактної продукції. Нова редакція ст. 305 Закону усуває цю прогалину, оскільки, відповідно до положень статті в новій редакції, кримінальну відповідальність несе той, хто з метою введення в оборот позначає товари контрафактним знаком або впроваджує в оборот товари, позначені таким знаком.

⁶ Skubisz R., Prawo z rejestracji znaku towarowego i jego ochrona. — Lublin :UMCS, 2004.

Для складення загального враження про Закон Польщі «Право промислової власності» слід відзначити й архітектуру зазначеного нормативного акта. Закон складається з одинадцяти книг, кожна з яких поділена на частини, що поділяються на розділи, загальна кількість статей у Законі — 307.

Книга I «Загальні положення» визначає основні принципи правової охорони промислової власності, перелік об'єктів, які підпадають під дію зазначеного Закону, принципи застосування міжнародного законодавства в сфері правової охорони промислової власності.

Книга II «Винаходи, корисні моделі та промислові зразки» складається з чотирьох частин.

Частина I «Спільні положення» визначає загальні принципи надання правової охорони об'єктам патентування.

Частина II «Винаходи і патенти» складається з дев'яти розділів: Розділ 1. «Винахід», Розділ 2. «Заявка винаходу», Розділ 3. «Експертиза заявок на винаходи», Розділ 4. «Секретний винахід», Розділ 5. «Патент», Розділ 5.1. «Додаткове охоронне право», Розділ 6. «Ліцензійні договори», Розділ 7. «Примусова ліцензія», Розділ 8. «Недійсність патенту, припинення дії патенту», Розділ 9. «Особливі положення щодо винаходів у сфері біотехнологій».

Частина III «Корисні моделі та їх правова охорона».

Частина IV «Промислові зразки та права, що впливають з їх реєстрації».

Книга III. «Товарні знаки та географічні зазначення» складається з двох частин.

Частина I. «Товарні знаки та їх правова охорона» складається з семи розділів. Розділ 1. «Товарний знак», Розділ 2. «Коллективний товарний знак та колективний гарантійний товарний знак», Розділ 3. «Заявка на товарний знак», Розділ 4. «Розгляд заявки на товарний знак», Розділ 4.1. «Процедура міжнародної реєстрації товарного знака», Розділ 5. «Правова охорона товарного знака», Розділ 6. «Визнання недійсним та припинення прав на товарний знак».

Частина II. «Географічні зазначення» складається з чотирьох розділів. Розділ 1. «Загальні положення», Розділ 2. «Заявка та розгляд заявки на географічне зазначення», Розділ 3. «Права, що впливають з реєстрації географічного зазначення», Розділ 4. «Визнання недійсним та припинення прав на географічне зазначення».

Книга IV. «Топографії інтегральних мікросхем» складається з трьох частин:

Частина I. «Загальні положення»;

Частина II. «Заявка та розгляд заявки на реєстрацію топографій інтегральних мікросхем»;

Частина III. «Права з реєстрації топографій інтегральних мікросхем».

Книга V. «Оплати, облік, документообіг».

Книга VI. «Сторони, уповноважені особи, строки, способи оскарження».

Книга VII. «Спірні процедури».

Книга VIII. «Патентне відомство Республіки Польща».

Книга IX. «Цивільно-процесуальні аспекти».

Підсумовуючи викладене вище, ще раз зазначимо, що робота над Законом «Право промислової власності» мала на меті як гармонізацію національного законодавства з законодавством ЄС, так і розробку власної національної правової доктрини промислової власності, яка враховувала б специфіку польської економіки, створювала умови для ефективного росту капіталізації об'єктів промислової власності з метою забезпечення конкурентоздатності польського підприємця, переважно представника малого та середнього бізнесу, на європейському ринку.

Насамкінець, слід окремо зазначити, що й європейська правова доктрина права інтелектуальної власності знаходиться в постійному пошуку шляхів оптимізації правового регулювання управління в зазначеній сфері.

Антонюк Н. І.,
*старший науковий співробітник НДІ
інтелектуальної власності НАПрНУ,
патентний повірений України*

Работягова Л. І.,
*завідувач сектору патентного права
відділу промислової власності НДІ
інтелектуальної власності НАПрНУ*

**ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
ІНФОРМАЦІЙНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО
ХАРАКТЕРУ В КОНТЕКСТІ ОЦІНКИ МАЙНОВИХ ПРАВ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Поняття «об'єкти права інтелектуальної власності інформаційного науково-технічного характеру» не визначене нормативно. На практиці це поняття використовується широко, але однозначного його розуміння немає серед фахівців.

Відповідно до норм національного законодавства встановлені поняття та стандартизовані терміни — «інформаційний об'єкт», «інформація», «науково-технічна діяльність», «науково-технічна інформація», «науково-технічний об'єкт», «науково-технічна продукція», «науково-технічний звіт», «технічна документація», «технологічна документація», «твір у галузі науки», «твір у галузі техніки».

Дослідження поняття «інформація» є в багатьох працях, зокрема, в праці О. А. Городова [15] наводяться деякі історичні (перші) спроби дослідників щодо уточнення цього поняття: згадуються праці — Р. Фішера (1921 р.), Р. Хартлі (1928 р.), Н. Вінера, К. Шеннона (1948-1968 рр.), Эшбі У. Р. (1958 р.), Моля А. (1966 р.), Махлупа Ф. (1966 р.), Бріллюена Л. (1966 р.). Одночасно з дослідженням поняття «інформація» деякими вченими (Маймінас Е. З., Махлуп Ф., Ахлібінінський Б. В.) робилися спроби (1965-1969 рр.) з її класифікації, наприклад, у галузях економіки і поширенні знань. Так, Ф. Махлуп пропонував поділяти всі знання (інформацію) на п'ять видів: практичні, інтелектуальні, повсякчасні та розважальні, духовні, непотрібні [15].

Також відома теорія семантичного значення інформації, згідно з якою відображення інформаційного об'єкта здій-

снюється через змістовну суть «інформації» («теорія значення» Р. Карнапа) [21]. Крім того, історично досліджено прагматичне значення «інформації», що відповідає критерію «блага» (корисність інформації щодо задоволення суспільних або особистих потреб), звідки впливають ціннісні характеристики «інформації» [20, 22].

У результаті науково-технічного прогресу та зростання ролі обміну інформацією у сучасному світі і суспільному житті дослідження категорії «інформація» стало актуальною темою для багатьох вчених з початку ХХ століття. Але виробити єдине поняття інформації, яке відображало б багатозначні її сторони, та скласти її класифікацію до цього часу не удалося [15]. Мабуть, мав рацію відомий вчений з кібернетики К. Штейнбух, який стверджував, що «ми не можемо дати вичерпного та достатнього визначення таким поняттям, як «матерія», «енергія», «інформація» [23].

Автори цієї статті, також, привертають увагу до актуальності дослідження сьогодні питань щодо визначення деяких понять з ознакою «інформація», «інформаційний». Тема дослідження «проблем визначення об'єктів права інтелектуальної власності інформаційного науково-технічного характеру» виникла у авторів в контексті досліджень проблемних питань з оцінки майнових прав інтелектуальної власності. Автори досліджують «об'єкти права інтелектуальної власності», які є одночасно інформаційними об'єктами (інформацією) та об'єктами права інтелектуальної власності, які є результатами інтелектуальної, творчої діяльності, що відносяться до науково-технічної сфери діяльності.

Дослідження певної групи інформаційних об'єктів з позиції права власності та права інтелектуальної власності набуває значення для здійснення оціночних процедур, зокрема, з метою проведення вартісної оцінки майнових прав інтелектуальної власності таких «проблемних» об'єктів права інтелектуальної власності, що вважаються об'єктами правових відносин щодо різних інститутів права (цивільного, інформаційного, авторського та патентного права, конкурентного права тощо).

Під час дослідження першочерговим виникло питання щодо визначення переліку «проблемних» об'єктів права інтелектуальної власності. «Проблемними» ці об'єкти права інтелектуальної власності вважаються через складність їх оцінки при постановці на бухгалтерський облік та можливої комер-

ціалізації, особливостей правового захисту та ідентифікації майнових прав інтелектуальної власності.

Визначення та формування переліку таких «проблемних» об'єктів права інтелектуальної власності є актуальним і корисним дослідженням для практики оцінки. Такий перелік не може бути обмеженим, бо формується з норм різних галузей права, які постійно доповнюються та розвиваються, і, через це він має тенденцію з часом змінюватися та актуалізуватися.

По-перше, розглянемо, які галузі права і норми впливають на визначення (ідентифікацію) об'єктів права інтелектуальної власності, що є результатами інтелектуальної, творчої діяльності, які мають інформаційну, науково-технічну природу.

Розглянемо групу об'єктів цивільних прав — об'єктів права інтелектуальної власності та результатів інтелектуальної, творчої діяльності, що визнаються нематеріальними благами.

Цивільним кодексом України (ст.177 ЦК) визначено:

«Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага».

Тобто, ЦК відносить «результати інтелектуальної, творчої діяльності» та «інформацію» до «нематеріальних благ», а також визначає поняття:

«Результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності створюють цивільні права та обов'язки відповідно до Книги четвертої цього Кодексу та інших законів» (ст. 199 ЦК).

«Інформацією є документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі» (ст. 200 ЦК).

Нормами Цивільного кодексу України, відповідно до книги IV, та інших законів, визначені загальні поняття — **«право інтелектуальної власності»**, **«об'єкти права інтелектуальної власності»**:

«Право інтелектуальної власності — це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом» (ст. 418 ЦК).

«До об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми,

відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні позначення; комерційні таємниці (ст.420 ЦК).

Серед визначених статтею 420 Кодексу об'єктів права інтелектуальної власності, слід виділити об'єкти патентного права, авторського права, інформаційного права та специфічні об'єкти права інтелектуальної власності:

- 1) *літературні та художні твори* (зокрема літературні твори, що мають ознаки твору у галузях науки, техніки, які можуть бути віднесені до творів наукового або науково-технічного, або технічного характеру; художні твори — графічні, фотографічні, ілюстрації, карти, схеми, плани, ескізи);
- 2) *комп'ютерні програми та компіляції даних (бази даних);*
- 3) *винаходи, корисні моделі, промислові зразки* (в тому числі секретний винахід, секретна корисна модель);
- 4) *компонування (топографії) інтегральних мікросхем;*
- 5) *раціоналізаторські пропозиції* (визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері діяльності, яка оформлена у вигляді опису та креслень);
- 6) *комерційні таємниці* (секретна інформація про відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру).

Цивільний кодекс України відносить (ст. 433 ЦК) літературні та художні твори (в тому числі графічні та фотографічні твори, ілюстрації, карти, схеми, плани, ескізи), комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), інші твори — до **«об'єктів авторського права»**.

Відповідно до положень Бернської конвенції щодо охорони літературних і художніх творів, членом якої є Україна з 1995 року, та норм Закону України «Про авторське право і суміжні права» комп'ютерні програми охороняються як літературні твори, а бази даних охороняються як складені твори у галузі науки, літератури (ст. 18-19 Закону). Також, відповідно до ст. 8 цього закону охороні підлягають *усі твори*, зазначені у частині першій цієї статті (тобто твори у галузі науки, літератури, ми-

стецтва) як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (у тому числі — інформація).

Відповідно до положень Паризької конвенції про охорону промислової власності, «об'єктами охорони промислової власності» стають винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування та зазначення про походження чи найменування місця походження, а також припинення недобросовісної конкуренції.

Поняття — «винахід», «корисна модель», «промисловий зразок», «компонування (топографія) інтегральної мікросхеми» — визначені нормами Цивільного кодексу України (ст.ст. 459-470, 471-480 ЦК) і спеціальними законами (Закономи України «Про охорону прав на винахід (корисну модель)», «Про охорону прав на промисловий зразок», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем»).

Поняття «раціоналізаторська пропозиція» визначено Цивільним кодексом (ст.ст. 481-484 ЦК), і сьогодні немає окремого закону України щодо правової охорони цього об'єкта права.

Поняття «комерційна таємниця» визначено Цивільним кодексом (ст.ст. 505-508 ЦК) та Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції». Нині немає спеціального закону України щодо правової охорони комерційної таємниці, але існує Проект закону «Про комерційну таємницю», підготовлений в 2009 році, що пройшов вже публічне обговорювання. В проекті цього закону визначення основних понять відповідають міжнародним нормам.

Серед об'єктів авторського права (об'єктів права інтелектуальної власності) слід визначити такі, що мають ознаки «інформаційного об'єкта» («інформації»). Як було зазначено вище (ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права»), охороні підлягають всі твори, зазначені у частині першій цієї статті як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, ...). Звідси випливає, що «інформаційний об'єкт» («інформація»), що має ознаки твору у галузі науки, літератури і мистецтва, може бути об'єктом авторського права.

З точки зору інформаційного права об'єкти авторського права розглядаються як «інформаційні об'єкти» («інформація»).

Авторське право не захищає «інформаційний об'єкт» у повному обсязі, як це передбачено інформаційним правом (нормами основного закону про інформацію). Авторським правом охороняється тільки форма «інформаційного об'єкта», а не його зміст. Тут слід відмітити особливість «інформаційних об'єктів», які потребують захисту як форми, так і змісту (принцип подвійного захисту) [16].

Інформаційним правом визначено, що інформація може бути **об'єктом права власності** та *«інформація може бути об'єктом права власності як у повному обсязі, так і об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження» (ст. 38 ЗУ «Про інформацію»)*.

«Право власності на інформацію» (ст. 38 ЗУ «Про інформацію») — *«це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження інформацією»*.

Підставами виникнення права власності на інформацію є:

- створення інформації своїми силами і за власний рахунок;
- договір на створення інформації;
- договір, що містить умови переходу права власності на інформацію до іншої особи.

Інформація є об'єктом права власності громадян, організацій (юридичних осіб) і держави. Інформація, створена кількома громадянами або юридичними особами, є колективною власністю її творців (порядок і правила користування такою власністю визначаються договором, укладеним між співвласниками). Інформація, створена організаціями (юридичними особами) або придбана ними іншим законним способом, є власністю цих організацій. Інформація, створена на кошти державного бюджету, є державною власністю.

«Власник інформації» має право здійснювати будь-які законні дії. Власник інформації має право призначати особу, яка здійснює володіння, використання і розпорядження інформацією, і визначати правила обробки інформації та доступ до неї, а також встановлювати інші умови щодо інформації.

«Інформація є об'єктом цивільних прав» (ст. 177 ЦК). Інформація як об'єкт цивільних прав може «вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи» (ст.178 ЦК).

Поняття «інформація» закріплено нормами Цивільного кодексу України та Законами України «Про інформацію», «Про захист економічної конкуренції»:

- «інформацією є документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі» (ст.200 ЦК);
- «інформацією є документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі» (ст. 1 ЗУ «Про інформацію»);
- «відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи *документовані відомості*» (ст.1, ЗУ «Про захист економічної конкуренції»).

Слід відмітити, що Цивільний кодекс корегує визначення поняття «інформація», яке встановлене законом України «Про інформацію», включенням у формулювання ознак «динаміка» подій та явищ («що мали або мають місце»), яких немає в законі.

Встановлено, що поняттю «інформація» притаманні такі ознаки [17]:

- 1) інформація — це відомості про події та явища, що мали або мають місце (у суспільстві; державі; навколишньому середовищі);
- 2) інформація — це дані, які можуть зберігатись в будь-якій формі й вигляді (але для набуття певного правового статусу інформація має відповідати вимогам та ознакам, передбачених правовими нормами);
- 3) інформація є об'єктом цивільних прав (ст.ст. 177-178 ЦК) і відноситься до категорії «нематеріальних благ» (глава 15 ЦК);
- 4) джерелами інформації є документи та інші носії, які являють собою матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи (ст. 26 Закон України «Про інформацію»).

Згідно із Законом України «Про інформацію»:

«**документована** або публічно оголошена інформація» є об'єктами інформаційних відносин (ст. 8); «**документ**» в інформаційних відносинах це — передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом її фіксації на папері, магнітній, кіно-, відео, фотоплівці або на іншому носії; «**первинний документ**» — це документ, що містить в собі вихідну інформацію; «**вторинний документ**» — це документ, що являє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів (ст. 27); «**інформаційною продукцією**» вважається «матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій» (ст. 40).

Іншим Законом України «Про науково-технічну інформацію» визначено поняття «**науково-технічна інформація**» — це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності (ст. 1). Згідно з нормами цього закону, науково-технічна інформація, що є продуктом інтелектуальної творчої праці, становить **об'єкт права інтелектуальної власності** (ст. 2).

Патентна документація, нормативно-технічна документація, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації, зафіксовані на паперових чи інших носіях, є ресурсами науково-технічної інформації.

До «**патентних документів**» відносять описи патентів на винаходи (корисні моделі) та методичні документи до них (ст. 1 Закону України «Про обов'язковий примірник документів»).

З точки зору інформаційного права описи патентів є інформацією. Інформаційним об'єктом, що вводиться у господарський обіг є патенти на винахід, корисну модель, промисловий зразок. Як «інформаційні об'єкти» вони публікуються в офіційних джерелах інформації для ознайомлення, тобто доводяться до відома публіки, що передбачено відповідними законами.

Поняття «галузі інформації» та «основні галузі інформації» визначені в законі України «Про інформацію» (ст.17):

- сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності суспільства та держави;
- основними галузями інформації є: політична, економічна, духовна, науково-технічна, соціальна, екологічна, міжнародна.

Тому, для характеристики деяких результатів інтелектуальної, творчої діяльності та об'єктів права інтелектуальної власності, які являють собою «документовану інформацію» («документовані відомості») науково-технічного характеру, правомірно використовувати ознаки — «інформаційний» («інформаційного характеру») та «науково-технічний» («науково-технічного характеру»). Наприклад, об'єкти права інтелектуальної власності інформаційного науково-технічного характеру.

Слід сказати, що до «**документованої інформації**» відноситься широке коло «інформаційних об'єктів», доступ до яких може бути відкритий або обмежений.

Крім того, інформація може бути **секретною** (таємною) та конфіденційною.

Законом України «Про інформацію» (ст. 30) встановлено поняття — «інформація з обмеженим доступом», яка за встановленим правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну. «**Конфіденційна інформація**» — це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

Згідно з міжнародним актом Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) «Модельне положення про захист проти недобросовісної конкуренції»:

- «інформація має розцінюватись як секретна, якщо вона:*
- *не загальновідома або легкодоступна як єдине ціле або у точній сукупності та поєднанні її компонентів для осіб у колах, що зазвичай мають справу з вказаним видом інформації;*
 - *має комерційну цінність, оскільки є секретною;*
 - *є об'єктом достатніх для даних обставин заходів щодо збереження її у секреті правовласником».*

Сьогодні відсутній спеціальний закон про охорону прав на комерційну таємницю.

Поняття «**комерційна таємниця**» визначене Цивільним кодексом України (ст. 505 ЦК), який розглядає «комерційну та-

ємницю» як особливий вид інформації, яка, своєю чергою, є об'єктом цивільних прав (ст. 177 ЦК).

Згідно з ЦК «комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці» (ст. 505 ЦК). Кодекс визначає ознаки комерційної таємниці як специфічного об'єкта цивільних прав і передбачає його правову охорону як об'єкта права інтелектуальної власності:

«комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною... у зв'язку з цим має комерційну цінність».

Тобто «комерційна таємниця» — особливий вид інформації, яка, своєю чергою, є об'єктом цивільних прав, характеризується ознаками:

- інформація є невідомою;
- не є легкодоступною (на законних підставах);
- власник інформації вжив заходів щодо її конфіденційності.

Комерційна таємниця як специфічний об'єкт цивільних прав (об'єкт права інтелектуальної власності) є об'єктом майнових прав інтелектуальної власності та об'єктом цивільного обороту. Майновими правами інтелектуальної власності на комерційну таємницю є (ст. 506 ЦК):

- право на використання комерційної таємниці;
- виключне право дозволяти використання комерційної таємниці;
- виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці;
- інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Мінімальні положення щодо захисту комерційної таємниці встановлені в деяких міжнародних конвенціях і в Угоді ТРІПС «Про торгові аспекти прав інтелектуальної власності», прийнятій у 1994 році. Поняття комерційної таємниці виходить зі ст. 39 Угоди ТРІПС, в якій зазначається, що «у процесі забезпечення ефективного захисту від недобросовісної конкуренції, як це передбачено ст. 10 bis Паризької конвенції (1967), країни — учасниці повинні охороняти закриту інформацію... і дані, надані їм урядом...».

Положеннями Угоди ТРІПС, а саме розділом 7 «Захист незрозумитої інформації», визначається мінімальний обсяг поняття охорони комерційної таємниці як захисту інформації, що на законних підставах контролюється юридичною чи фізичною особою, і яка:

- а) є секретною в тому значенні, що вона як єдине ціле або у точній сукупності та поєднанні її компонентів не є загальновідомою або легкодоступною для осіб у колах, що зазвичай мають справу з вказаним видом інформації;
- б) має комерційну цінність, оскільки є секретною;
- в) є об'єктом достатніх для даних обставин заходів із збереження її у секреті особою, котра законно здійснює контроль за цією інформацією.

Аналогічні ознаки щодо секретної інформації викладені в Модельних положеннях про захист проти недобросовісної конкуренції 1996 року, прийнятих Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ) [12]. Слід додати, що у Модельних положеннях спеціально не дається перелік відомостей, що входять до секретної інформації, щоб не обмежити якимось чином цей перелік.

Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю обмежується строком існування сукупності ознак комерційної таємниці, встановлених частиною першою статті 505 ЦК. На жаль, як тільки форма правової охорони шляхом засекречування перестає існувати, комерційна таємниця втрачає свою цінність. Тривалість «життя» середньостатистичної комерційної таємниці оцінити дуже важко (якщо взагалі можливо?). Існує думка, що середня тривалість її «життя» складає приблизно три роки.

Ризик втрати прав на комерційну таємницю набагато вищий ризику втрати патентних прав. Права на засекречену інформацію можуть бути втрачені просто через ненавмисне розкриття. Одне випадкове розкриття таємниці з вини службовця може призвести до безповоротної втрати комерційної таємниці компанії.

У контексті розгляду секретної (таємної) та конфіденційної інформації слід ще згадати інформацію, яка в міжнародній та вітчизняній практиці характеризується загальновідомим терміном «**ноу-хау**».

Незважаючи на велику поширеність терміна «know-how» («ноу-хау») у світі, досі немає уніфікованої концепції цього

поняття, немає однозначного визначення цього поняття в офіційних документах міжнародних організацій, а також, у національних нормативних актах країн. Тобто не існує міжнародного юридичного визначення терміна «know-how».

Обсяг поняття «ноу-хау» перетинається з «комерційною таємницею» або іншою «таємницею» (наприклад, промисловою, торговельною, комерційною, відповідно до встановлених визначень норм національних законодавств окремої країни). В деяких країнах цей термін вважається родовим поняттям відносно терміна — «комерційна таємниця».

Думка стосовно того, що «ноу-хау» пов'язане лише з патентами (для забезпечення одержання максимальної вигоди від їх використання) сьогодні застаріла. Зараз в поняття «ноу-хау» вкладається набагато ширший зміст. [авт. — Марущак].

«Ноу-хау» є поняттям, яке зазвичай застосовується до **«незапатентованої інформації»** (незалежно від того, чи є вона патентоспроможною). Незапатентована інформація може включати відомості про формулу винаходу (щодо продукту, процесу (способу), відомості щодо нового застосування відомого продукту чи процесу, пристроїв, речовин, рецептури), а також, відомості щодо віднесення винаходу (корисної моделі) до державної таємниці, або відомості про вирішення конкретних практичних питань, що пов'язані з виробництвом, або наданням певних послуг.

«Ноу-хау» також може бути додатковою інформацією до запатентованих технічних рішень (продуктів, технологій), яка не будучи патентоспроможною, надає переваги щодо більш ефективного використання запатентованих технічних рішень (продуктів, технологій).

Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 № 143-V дає таке визначення поняття **«ноу-хау»** — *«інформація, що отримана завдяки досвіду та випробуванням, яка: не є загальновідомою чи легкодоступною на день укладення договору про трансфер технологій; є істотною, тобто важливою та корисною для виробництва продукції та/або надання послуг, є визначеною, тобто описаною достатньо вичерпно, щоб можна було перевірити її відповідність критеріям незагальновідомості та істотності»* (ст. 1 Закону).

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (із змінами) // Відомості Верховної Ради України (далі — ВВР) від 03.10.2003 — 2003 р., №40.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (із змінами) // ВВР від 11.02.1992 — 1992 р., № 6.
3. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 № 2658-III (із змінами) // ВВР від 23.11.2001 — 2001 р., № 47.
4. Закон України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 № 3792-XII.
5. Закон України «Про інформацію» від 02.10.92 № 2658-XII.
6. Закони України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96 (з змінами, внесеними згідно закону від 18.12.2008 №689-VI).
7. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III.
8. Закон України «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.1993 № 33.
9. Закон України «Про обов'язковий примірник документів» від 17.01.2002 № 2953-III.
10. Державний стандарт України «Система розроблення та поставлення продукції на виробництво». Основні терміни та визначення (ДСТУ 3973 2000).
11. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року, (укр./рос.), набуття чинності для України: 25 грудня 1991 р.
12. Модельне положення про захист проти недобросовісної конкуренції (ВОІВ).
13. Угода щодо торговельних аспектів прав на інтелектуальну власність (ТРИПС/ TRIPS).
14. Порядок експертної оцінки нематеріальних активів від 27.07.95 № 969/97.
15. Городов О. А. Информация как объект гражданских прав//[Электронный ресурс] Режим доступа : <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=173416>
16. Копылов В. А. Информационное право: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : 2002. — 512 с.
17. Марущак А. І. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом: курс лекцій. — К. : КНТ, 2007. — 208 с.

18. Новосельцев О. В., Оценка интеллектуальной собственности / Москва: ПАТЕНТ, 2006. — 50 с.
19. Новосельцев О. В., Интеллектуальная собственность в имуществе предприятий: документальное оформление, оценка, учет/ Москва : ПАТЕНТ, 2006. — 70 с.
20. Полетаев И. А. К определению понятия «информация» // Исследования по кибернетике. М., — 1970. — С. 228-239).
21. Теоретические аспекты семантики базируются на взглядах Р. Карнапа (Carnap R. Introduction to Semantics. Cambridge (Mass.), 1946.
22. Харкевич А. А. О ценности информации// Проблемы кибернетики. 1960. — №4 — С. 54.
23. Штейнбух К. Автомат и человек. М., — 1966. — С. 419.

Петренко С. А.,
*керівник Центру експертних досліджень
НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ,
атестований судовий експерт, к.ю.н.*

ПОНЯТТЯ «КОМП'ЮТЕРНА ПРОГРАМА» У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Ефективний розвиток суспільства, яке ґрунтується на знаннях, прискорена інтеграція економік різних країн світу не можливі без активного застосування об'єктів інтелектуальної власності та належного регулювання правовідносин щодо їх створення та використання [1]. Удосконалення системи правової охорони зазначених об'єктів, у тому числі й комп'ютерних програм, має не тільки правове, а й економічне, науково-технічне та соціально-виховне значення. Вирішення цього питання є одним із завдань на шляху інтеграції України до Європейського Союзу [2].

Важливим моментом дослідження правовідносин, що виникають у процесі створення та використання комп'ютерної програми, є розкриття її сутності як об'єкта інтелектуальної власності.

У дисертаційних дослідженнях В. І. Черячукіна [3], Р. Й. Ситдикової [4], О. А. Кузьміна [5], М. В. Котельникова [6], І. І. Ващинця [7], С. А. Дзіса [8], В. С. Дмитришина [9] не достатньо досліджувалась комп'ютерна програма як об'єкт ін-

телектуальної власності. Окремі дослідження містять формальне констатування теоретичних тверджень без детального дослідження причинно-наслідкового зв'язку між ознаками комп'ютерної програми як об'єкта права, її характеристиками та умовами охороноздатності за тими чи іншими інститутами права інтелектуальної власності. В зазначених дослідженнях, окрім дослідження В. С. Дмитришина, також не приділяється уваги термінології та дефініції стосовно комп'ютерної програми.

У роботі В. С. Дмитришина досліджується зміст поняття комп'ютерної програми в гносеологічному, онтологічному та нормативно-правовому аспектах з метою його уточнення та конкретизації, визначені основні його елементи, але відсутнє комплексне дослідження поняття комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності та розкриття її специфічних характерних ознак.

Як наслідок, виникає потреба дослідити не розглянуті раніше науковцями питання, пов'язані з термінологією, яка стосується комп'ютерної програми як об'єкта авторського права.

Так, дефініції — це судження, які розкривають зміст поняття. Завдяки виділенню головного в понятті, вони дають змогу виокремити зазначене поняття, відрізнити його від інших, застерігають від змішування понять, плутанини в міркуваннях [10, с. 47, 48]. Відомий цивіліст О. С. Іоффе визначає дефініцію як один із головних логічних засобів, що забезпечує ясність, однозначність та визначеність понять, які використовуються в законодавстві [11, с. 169].

Таким чином, кожне поняття та його визначення є результатом теоретичного пізнання, які відображають об'єктивну реалізацію певного об'єкта та/або явища у дійсності, розкривають їх сутність, відмежовують від інших об'єктів та явищ. Розроблення такого поняття та/або його визначення є складним, тривалим процесом, що інколи призводить до множини дефініцій.

Як зазначає В. М. Баранов, створені попередніми поколіннями вчених і практиків поняття та категорії не залишаються незмінними в умовах стрімкого розвитку суспільства та розширення сфери правового регулювання. Тому, щоб відповідати вимогам сьогодення, визначення понять повинні постійно оновлюватись, розвиватись та відповідати сучасному суспільному життю [12, с. 31, 32].

На процес оновлення та розвитку понятійного ряду мають вплив не тільки зміни об'єктивної дійсності, а й суб'єктивне

розширення знань про предмети та явища цієї дійсності, які теж постійно розвиваються, стають повнішими та глибшими. Тому визначення, яке вважалось сучасним за одних умов, з часом може виявитися таким, що не відповідає дійсності. Саме такий зв'язок між процесами розвитку суспільства і механізмів правового регулювання відносин є актуальним.

Еволюційна зміна комп'ютерної програми під впливом технологій її створення, сфер та способів використання незмінно призводить до потреби перегляду як самих понять, так і їх значень.

Незмінність понятійного ряду щодо комп'ютерної програми зумовлює «муміфікацію» визначень, наслідком чого стане сповільненість та значна ускладненість адекватного правового регулювання відносин, що характеризуються нескінченним динамізмом, постійним рухом, безперервними змінами [13, с. 575].

Сьогодні в доктрині інтелектуальної власності не існує однозначної думки щодо необхідності визначення комп'ютерної програми як об'єкта права інтелектуальної власності. Так, у державах Європейського Союзу немає точного визначення комп'ютерної програми. Законодавці цих країн вважають за доцільне давати роз'яснення — що саме розуміється в тому чи іншому нормативному документі під поняттям, яке визначає програму. Навпаки, законодавці США, країн колишнього Радянського Союзу та деяких інших країн світу вважають за необхідне давати в нормативних документах чітке визначення комп'ютерної програми.

Перед тим, як детально провести аналіз зазначених точок зору, необхідно класифікувати найуживаніші терміни, якими сьогодні позначається програма для комп'ютера як об'єкт інтелектуальної власності.

У правовій доктрині прийнято розглядати декілька типів термінів, що використовуються в текстах законодавчих актів. На думку О. Ф. Скакун, терміни в текстах законів класифікуються на:

- 1) загальнонавживані (терміни в загальноприйнятому значенні);
- 2) спеціально-технічні (терміни, що використовуються в галузях спеціальних знань);
- 3) спеціально-юридичні (терміни, що мають особливе юридичне значення, яким виражається своєрідність того чи іншого правового поняття) [14, с. 511].

А. С. Піголкін дещо розширює цю класифікацію, поділяючи терміни на:

- 1) загальноживані терміни;
- 2) загальноживані терміни, які мають в законодавчому акті особливе, більш точне, спеціальне значення;
- 3) професіональні (технічні) терміни;
- 4) юридичні терміни [15, с. 70].

О. В. Пчолькін та А. С. Піголкін дають таке визначення кожному типу термінів [16, с. 536-538; 15, с. 60-63, 65, 67, 70]:

- *загальноживані терміни* — це терміни, які використовуються у загальноприйнятому значенні. Це звичайні широко розповсюджені найменування предметів, якостей, ознак, дій, явищ, які однаковою мірою використовуються в побутовій мові, художній та науковій літературі, в ділових документах, у законодавстві та не мають спеціального юридичного змісту. В законодавчих актах ці терміни використовуються в загальноприйнятому значенні;
- *загальноживані терміни*, які мають в законодавчому акті особливе, більш точне, спеціальне значення — це загальноживані терміни, що містять в собі спеціальний юридичний зміст;
- *професійні (технічні) терміни* — це терміни, запозичені з різних галузей знань (техніки, медицини, економіки тощо), такі, що використовуються у вузьких сферах людської діяльності;
- *юридичні терміни* за своєю суттю є узагальненими найменуваннями юридичних понять. Юридичні терміни мають особливе юридичне призначення, а тому потребують точного та чіткого визначення.

Терміни, які позначають такий об'єкт права інтелектуальної власності, як комп'ютерна програма, широко використовуються в лексиці сучасної людини. Проте для спеціаліста — автора програми (програміста), — який, безумовно, є фахівцем у галузі програмування, розуміння цього об'єкта є більш широким, ніж у пересічного громадянина, адвоката, судді та інших осіб, що не мають спеціальних знань з інформаційних технологій, але, як зазначає І. Ф. Кузьмін, причетні до реалізації правових актів [17, с. 146]. Різне розуміння поняття може спричинити неправильне тлумачення його терміна або «зайву тяганину» при реалізації відповідного права.

Тому можна стверджувати, що терміни, які стосуються комп'ютерної програми як об'єкта права інтелектуальної влас-

ності, належать до професійних (технічних) або спеціально-технічних термінів. Такі терміни можуть зазнавати змістовної адаптації до особливостей юридичної науки та потреб юридичної практики, набувати відмінного від свого прототипу обсягу та додаватись до системи юридичних понять. На думку Н. Н. Тарасова, сьогодні відбувається перенесення понять інших сфер діяльності та галузей знань до «понятійного обігу» юриспруденції для отримання уявлення про явища, що мають практичне юридичне значення або забезпечують вплив юридичного дослідження на інші науки та сфери знань [18, с. 69-70]. Зазначена ситуація характерна не тільки для визначення комп'ютерної програми як специфічного об'єкта інтелектуальної власності, а й для визначень процесів і явищ, що відбуваються при її створенні та реалізації.

«Поняття» як форма мислення є таким засобом віддзеркалення дійсності, завдяки якому предмет розкривається через сукупність його суттєвих ознак. Етимологічно слово «дефініція» означає «встановлення меж», «визначення». За допомогою дефініції формується зміст поняття, який вводить вперше в комунікативний процес, або уточнюється значення існуючого поняття [19, с. 128, 163, 165]. Тобто дефініція — це виділення головних, суттєвих ознак предмета або явища.

Сьогодні базові дефініції інформатики та їх використання в правовій доктрині, а також в нормативно-правових актах, не характеризуються постійністю, при цьому їх зміст не завжди відповідає один одному, а навіть є суперечливим.

Наведена понятійна незгодженість потребує свого вирішення в процесі гармонізації законодавства України до положень ЄС та інтеграції нашої країни до Європейського Союзу. Однозначне та точне розуміння термінологічного апарату має й практичне значення, наприклад, при укладанні договорів на розроблення, використання комп'ютерної програми, а також при передачі на неї прав між юридичними та фізичними особами різних країн.

Таким чином, необхідно дослідити визначення понять, якими позначається комп'ютерна програма, з точки зору виявлення та порівняння ознак цього об'єкта інтелектуальної власності, їх характеристик та обсягу.

В інформатиці під *«програмою розуміється послідовний і точний опис певною формальною мові процесу оброблення інформації для вирішення задач на електронно-обчислювальній машині (далі — ЕОМ)»* [20, с. 564].

У сфері інформаційних технологій під поняттям «*комп'ютерна програма* розуміють завершений набір операторів, який може бути оброблений комп'ютером для вирішення певної задачі» [21, с. 243].

Наведені спеціально-технічні визначення дають змогу виділити такі характерні ознаки комп'ютерної програми:

- 1) програма — це опис процесу оброблення інформації;
- 2) цей опис повинен сприйматися комп'ютером (ЕОМ) та приводити його у дію для вирішення певного завдання (задачі).

Дещо по-іншому комп'ютерну програму визначає національне законодавство. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: «*Комп'ютерна програма — набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, вираженому у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному кодах)*».

У наведеному нормативному визначенні комп'ютерна програма характеризується набагато більшою кількістю ознак на відміну від технічних визначень. Окрім того, розглянуте нормативне визначення не дає чіткого уявлення щодо меж охороноздатності комп'ютерних програм, а, з урахуванням змісту ст. 18 Закону України «Про авторське право і суміжні права», взагалі породжує безліч неправильних тлумачень, наприклад, відносно цитування комп'ютерної програми [22] або її творчого характеру.

Законодавець, маючи на меті охопити в нормативному визначенні поняття «комп'ютерна програма» всі види та форми її вираження, не приділив уваги змістовній частині визначення, яка розкриває технічну сутність програми. В результаті законодавче визначення комп'ютерної програми не характеризується простотою, точністю, однозначністю та надійністю граматичної конструкції, що, своєю чергою, породжує проблеми у правозастосовній практиці.

Таким чином, можна зробити висновок, що визначення комп'ютерної програми, закріплене в Законі України «Про авторське право і суміжні права», не виконує основного призначення дефініції — одного із засобів законодавчої техніки.

С. Азаров [23] та О. Буров [24] вважають, що основний недолік нормативного визначення «*комп'ютерна програма*»

пов'язаний з його «моральною» застарілістю. Сьогодні комп'ютерна програма є головною складовою будь-яких інформаційних технологій, але це не віддзеркалено в її визначенні. Зокрема, в своїх наукових працях С. Азаров та О. Буров акцентують увагу на тому, що через відсутність новітньої інтерпретації визначення «*комп'ютерна програма*» у правовому полі України виникає низка термінологічних проблем, здатних ускладнити вирішення судових і процесуальних питань, розв'язання яких є показником цивілізованості правового суспільства. При цьому нове визначення повинно бути технологічно незалежним, тобто таким, що віддзеркалює в достатньо узагальненій формі особливості об'єкта, виходячи з його природи, воно не повинно заглиблюватись у технологічні деталі. На жаль, сучасному нормативному визначенню поняття «*комп'ютерна програма*» зазначені характеристики не притаманні.

Визначення «*комп'ютерна програма*» міститься також у Типових положеннях ВОІВ щодо охорони комп'ютерних програм, опублікованих у 1978 р. Цим документом, що мав рекомендаційний характер, зроблено спробу об'єднати положення авторського права, патентного права і, частково, ноу-хау задля розроблення спеціального механізму правової охорони комп'ютерної програми [25, с. 12].

Так, у Типовому положенні *комп'ютерна програма* визначається як *сукупність попередньо записаних на машиночитабельний носій команд, які можуть змусити машину, здатну обробляти інформацію, виконати певну функцію, досягнути певного результату або вирішити певну задачу* [25, с. 93].

Перевага наведеної дефініції полягає в лаконічності визначення будь-якої форми вираження комп'ютерної програми (*сукупності команд*) та підкреслення призначення комп'ютерної програми.

Тобто комп'ютерна програма — це не лише програма, призначена для функціонування традиційних комп'ютерів, вона може використовуватись також й окремими пристроями подібними до комп'ютера, які здатні оброблювати інформацію. До таких пристроїв можна віднести, зокрема, телефони, промислові комп'ютери, пристрої систем автоматизованого управління, мережеве обладнання тощо.

Крім того, у зазначеному визначенні комп'ютерної програми вказується на обов'язковий зв'язок між комп'ютерною

програмою (*сукупністю команд*), машиночитабельним носієм та здатністю обчислювальної машини вирішувати певне завдання (задачу).

За часів розробки Типових положень ВОІВ щодо охорони комп'ютерних програм вираження комп'ютерної програми у формі, в якій вона керує роботою комп'ютера, було нероздільне з її змістом та носієм інформації (наприклад, перфострічки, перфокарти).

Сьогодні такий чіткий зв'язок між змістом, формою вираження комп'ютерної програми та носієм інформації не простежується.

У методичних рекомендаціях ВОІВ [26, с. 526] з цього приводу зазначається, що комп'ютерна програма керує роботою комп'ютера лише за умови її включення до машиночитабельного середовища. Це середовище створюється програмними (*software*), апаратними (*hardware*) засобами та характеризується зрозумілим для машини форматом представлення даних. При цьому комп'ютерна програма визначається як набір команд, які дають змогу за умови їх включення до машиночитабельного середовища змушувати машину, що володіє можливостями оброблення інформації, виконувати певну функцію, завдання, одержувати певний результат і видавати про це інформацію.

Отже, перебуваючи у машиночитабельному середовищі, комп'ютерна програма здатна виконувати свою функцію. Необхідною умовою для цього є вираження комп'ютерної програми у формі, яка є зрозумілою для машини форматом представлення даних. Тобто йдеться про комп'ютерну програму в об'єктному коді та коді, що виконується.

Таким чином, у визначенні комп'ютерної програми, яке міститься в Типових положеннях ВОІВ щодо охорони комп'ютерних програм, чітко простежуються такі ознаки комп'ютерної програми:

- 1) програма — це сукупність команд;
- 2) охорона повинна поширюватися на будь-яку форму вираження програми;
- 3) комп'ютерною програмою може бути тільки та програма, яка дійсно функціонально працює.

Визначення комп'ютерної програми було включено у 1992 році (Copyright Amendment Acts No. 125 of 1992) шляхом внесення змін і доповнень до Закону ВОІВ «Про авторське право» від 1978 року № 98.

Так, у вступній частині зазначеного Закону *комп'ютерна програма* визначається як набір команд, які мають будь-який спосіб фіксації або збереження, що за прямого або непрямого використання в комп'ютері здійснюють керування його діями для досягнення результату, що очікується.

Наведене визначення, на відміну від попередніх, окреслює форми вираження комп'ютерної програми та наголошує не тільки на будь-якому способі її фіксації на матеріальному носії, а й на будь-якому способі її збереження. Тобто це визначення віддзеркалює сучасний розвиток технологій передачі та збереження інформації, а також враховує технічні можливості щодо збереження копії комп'ютерної програми в оперативній пам'яті комп'ютера під час його роботи.

Водночас, наведене визначення містить нетипове зазначення способу використання комп'ютерної програми в комп'ютері — *пряме або непряме використання*. Роз'яснення з цього приводу дає Р. Сміт (R. Smith), який зазначає, що програма, яка *прямо* використовується в комп'ютері, — це програма, записана в об'єктному коді на машиночитабельному носії інформації. Таким носієм можуть бути: магнітні гнучкі та жорсткі диски, магнітна стрічка тощо. Програма, яка *опосередковано* використовується в комп'ютері, — це програма, записана в «коді джерела», який може бути прочитаний як машиною, так й людиною [27, с. 39].

Проте слід враховувати, що згадане роз'яснення датується 1986 роком. Тому з погляду сучасного розвитку інформаційних технологій зазначені вище способи використання комп'ютерної програми слід трактувати дещо інакше:

- *пряме використання* — використання в об'єктному коді програми, що повністю закінчена і придатна для виконання своєї функції;
- *опосередковане використання* — використання вихідного коду програми. При цьому посилання на можливість бути прочитаним машиною характеризує вихідний текст як такий, що придатний для процесу компіляції.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови компіляція визначається як:

1. Написання твору, наукової праці на підставі чужих матеріалів без самостійного дослідження та опрацювання джерел; компілювання.
2. Твір або наукова праця, написані таким способом.

3. Приватне або офіційне видання (зібрання) законів.
4. Спеціальне перероблення програми, написаної будь-якою мовою програмування, в іншу програму, певною мірою еквівалентну вихідній, іншою мовою програмування, зазвичай машинною чи близькою до машинної [28, с. 561].

У доктрині авторського права під компіляцією традиційних об'єктів розуміється поєднання окремих творів, їх фрагментів або даних в один сукупний твір. Проте щодо комп'ютерних програм цей термін має дещо ширше значення. Компіляція комп'ютерної програми — це суто технічний процес, який не тільки об'єднує окремі фрагменти програми в один структурно-цілісний об'єкт, а й переводить програму з вихідного коду в об'єктний. Тобто при компіляції комп'ютерної програми змінюється форма її вираження.

У цілому можна зазначити, що на міжнародному рівні визначення комп'ютерної програми повторює існуючі сучасні визначення у сфері інформаційних технологій та програмування [20, с. 564; 21, с. 243]. Це свідчить про сформований однозначний підхід щодо визначення понять, окреслених неюридичними термінами сфери інформаційних технологій, у нормативних актах стосовно права інтелектуальної власності.

Поняття *комп'ютерна програма* міститься і в законодавствах країн Європейського Союзу (Директива 91/250/ЄЕС «Про правову охорону комп'ютерних програм» від 14 травня 1991 р.). Проте в Директиві відсутнє визначення *комп'ютерної програми*, а запропонована «відкрита» дефініція.

Такий підхід пояснюється, по-перше, тим, що у ЄС під *комп'ютерною програмою* розуміють програму в будь-якій формі вираження, спрямовану на підтримування взаємозв'язку з іншими складовими комп'ютерної системи та з користувачем для спільної їх дії.

По-друге, до комп'ютерних програм належать програми, що записані (прошиті, вмонтовані) в елементи апаратури, а також усі отримані при розробленні програми підготовчі матеріали, якщо результатом їх використання є створення в майбутньому комп'ютерної програми.

По-третє, авторсько-правову охорону може отримати комп'ютерна програма в будь-якій формі вираження за умови, що вона є оригінальною. Зазначимо, що у визначеннях комп'ютерної програми, які закріплені в національному законодавстві та міжнародно-правових актах ВОІВ, критерій ори-

гінальності не згадується. Підставою такої позиції є те, що відповідність критерію оригінальності є однією з обов'язкових умов отримання авторсько-правової охорони, зокрема і для комп'ютерних програм.

Окремо заслуговує на увагу віднесення до комп'ютерної програми підготовчих матеріалів, результатом використання яких є створення відповідної програми у майбутньому. В даному контексті підготовчі матеріали можуть розглядатись як ще одна форма вираження комп'ютерної програми, якщо це є повним поопераційним викладенням у словесній, схематичній або в будь-якій іншій формі, достатньо деталізованим для визначення переліку команд для комп'ютера, які складають зміст відповідної комп'ютерної програми.

Одним із видів підготовчих матеріалів є опис програми (Типові положення ВОІВ щодо охорони програм програмного забезпечення ЕОМ, 1978 р.) [25, с. 93]. Всі інші напрацювання при створенні комп'ютерної програми необхідно розглядати як окремі об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема авторського права.

Національні законодавства країн ЄС стосовно правової охорони комп'ютерної програми гармонізовані з нормами Директиви 91/250/ЄЕС «Про правову охорону комп'ютерних програм». За таких умов безпосереднє визначення комп'ютерної програми у національному законодавстві або відсутнє, або відповідає визначенням у Директиві 91/250/ЄЕС.

Наприклад, законодавства про авторське право Латвії та Великої Британії не містять визначень комп'ютерної програми, керуючись при цьому визначенням, що міститься у Директиві 91/250/ЄЕС «Про правову охорону комп'ютерних програм». У параграфі 5 (17) Закону Словаччини про авторське право комп'ютерна програма визначається як сукупність команд і інструкцій, які прямо або опосередковано використовуються в роботі з комп'ютером. Команди та інструкції можуть бути написані або виражені у вихідній або машинній програмі (вихідному або об'єктному коді програми). Невід'ємною частиною комп'ютерної програми є підготовчий матеріал, необхідний для отримання програмного продукту, який може здобувати правову охорону нормами авторського права як літературний твір, якщо відповідає загальним положенням щодо умов набуття творами авторсько-правової охорони, викладених у параграфах 6 (1) і 15 (1) Закону Словаччини про авторське право [29].

У попередньо розглянутих визначеннях комп'ютерної програми зазначалось, що вона повинна керувати роботою комп'ютера задля досягнення певного результату. «Відкрита» дефініція у Директиві 91/250/ЄЕС «Про правову охорону комп'ютерних програм» розширює сферу функціонального призначення комп'ютерної програми — це не тільки керування, а й спільна дія та взаємозв'язок між різними апаратно-програмними засобами сучасної комп'ютерної системи, а також з користувачем. Такий підхід відповідає сучасному рівню комп'ютерних програм, які мають графічний інтерфейс і містять у собі ознаки інтерактивності.

Досліджуючи визначення комп'ютерної програми як об'єкта авторського права, з метою всебічного розкриття сутності зазначеного поняття, доцільно дослідити американський досвід з цього питання.

На відміну від країн — членів ЄС законодавець США займає дещо іншу позицію щодо правової охорони комп'ютерних програм, він надає їм можливість отримати одночасно авторсько-правову охорону та патентно-правову охорону.

У Законі США про авторське право закріплено таке визначення: *«Комп'ютерна програма — набір інструкцій або команд, пряме або опосередковане використання яких у комп'ютері дає змогу отримати певний результат.* Тобто визначення комп'ютерної програми у Законі США про авторське право ідентичне тому, яке закріплене в типовому Законі ВОІВ про авторське право.

Федеральний документ США «Federal Standart 1037C. Telecommunications: Glossary of Telecommunication Terms» від 7 серпня 1996 р. прийнято з метою збалансування правової та технічної сфер щодо термінологічної однозначності об'єктів правової охорони сфери інформаційних технологій та програмування. Отже, відповідно до цього документа **комп'ютерна програма це:**

1. *План (інструкція, розклад, шлях, процедура) для вирішення завдань за допомогою комп'ютера. При цьому оброблення даних, яке здійснюється з метою підготовки програми до виконання, також належить до виконання програми і може здійснюватись з використанням асемблера, компілятора, інтерпретатора або транслятора.*
2. *Послідовність інструкцій, які можуть містити команди та необхідні твердження.*

3. *Послідовність інструкцій, що використовуються комп'ютером для виконання конкретної роботи чи вирішення певного завдання.*
4. *Засіб, який використовується з метою розроблення, написання та тестування програми.*

Наведене визначення комп'ютерної програми не має повної технологічної залежності та не містить технологічних деталей і подробиць створення програми. Водночас воно відповідає концептуальним специфічним особливостям технології створення та використання комп'ютерної програми. За своїм змістом це визначення дає розширену дефініцію визначенню комп'ютерної програми, яке закріплене в Законі США про авторське право.

Такий підхід законодавця має позитивне значення, оскільки не переважує нормативно-правові акти спеціальною технічною лексикою та деталізованими визначеннями інших галузей знань. Крім того, за американським підходом визначення комп'ютерної програми не прив'язується до критеріїв охороноспроможності за тим чи іншим режимом правової охорони.

З проведеного аналізу понять, якими позначається комп'ютерна програма в національному законодавстві та законодавствах інших країн світу, впливає, що найбільш вдалими є визначення комп'ютерної програми, закріплене в Типовому законі про авторське право ВОІВ (1978 року) та в Законі про авторське право США.

Таким чином, пропонується нова редакція визначення комп'ютерної програми для внесення у законодавство України з охорони прав об'єктів інтелектуальної власності: *«Комп'ютерна програма — набір інструкцій, команд, даних, який придатний, щонайменше в одній із своїх форм вираження, для використання в комп'ютері чи іншому обчислювальному пристрої, здатному обробляти інформацію, з ціллю досягнення поставленої мети».*

Список використаних джерел:

1. Всемирная декларация по интеллектуальной собственности // Интеллектуальная собственность: авторские и смежные права. — 2002. — № 4. — С. 14-17.
2. Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні : Указ Президента України : від 27 квітня 2001 року № 285/2001 [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр —

05.05.2001. — № 79. — Режим доступу до закону : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=285%2F2001&c=1#Public>.

3. Черячукин В. В. Право интеллектуальной собственности на программы для ЭВМ и базы данных в Российской Федерации и зарубежных государствах : дис. ... кандидата юр. наук : 12.00.03 / Черячукин Виктор Владимирович. — Волгоград, 2003. — 168 с.

4. Ситдикова Р. И. Международные стандарты и гражданско-правовая охрана компьютерных программ в Российской Федерации : дис. ... кандидата юр. наук : 12.00.03 / Ситдикова Роза Иосифовна. — Казань, 2003. — 204 с.

5. Кузьмин А. А. Проблемы правовой охраны программного обеспечения ЭВМ : дис. ... кандидата юр. наук : 12.00.03 / Кузьмин Александр Анатольевич. — М., 2001. — 198 с.

6. Котельников Н. В. Права на программы для ЭВМ и базы данных как объекты гражданско-правовой защиты : дис. ... кандидата юр. наук : 12.00.03 / Котельников Николай Васильевич. — Волгоград, 2003. — 188 с.

7. Ващинець І. І. Цивільно-правова охорона авторських прав в умовах розвитку інформаційних технологій : дис. ... кандидата юр. наук : 12.00.03 / Ващинець Іван Іванович. — К., 2006. — 179 с.

8. Дзис С. А. Проблеми авторського права в сфері новітніх комп'ютерних технологій : дис. ... кандидата юр. наук : 12.00.03 / Дзис Сергій Анатолійович. — К., 2004. — 252 с.

9. Дмитришин В. С. Набуття та передання авторських прав на комп'ютерні програми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. С. Дмитришин — К., 2008. — 20 с.

10. Кирилов В. И. Логика : [учеб. для юрид. вузов] / В. И. Кирилов, А. А. Старченко. — М. : Юристъ, 2001. — 256 с.

11. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. — М. : Государственное издательство «Юридическая литература», 1961. — 380 с.

12. Баранов В. М. Законодательная дефиниция как общеправовой феномен / В. М. Баранов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября

2006 года). — Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. — 1456 с.

13. Гурвич Г. Д. Философия и социология права : [избр. соч.] / Г. Д. Гурвич. — СПб. : Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2004. — 848 с.

14. Скакун О. Ф. Теория государства и права: [учебник] / О. Ф. Скакун. — Харьков : Консум, 2006. — 656 с.

15. Язык закона / [под ред. А. С. Пиголкина]. — М. : Юридическая литература, 1990. — 200 с.

16. Пчелкин А. В. Терминология закона в условиях научно-технического прогресса / А. В. Пчелкин // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 года). — Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. — 1456 с.

17. Кузьмин И. Ф. Общие проблемы права в условиях научно-технического прогресса / И. Ф. Кузьмин. — М. : Юридическая литература, 1986. — 192 с.

18. Тарасов Н. Н. К вопросу о юридических понятиях и дефинициях / Н. Н. Тарасов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 года). — Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. — 1456 с.

19. Конверський А. Є. Логіка: [підруч. для студентів юрид. факультетів] / А. Є. Конверський. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 304 с.

20. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. — [5-е изд., стереотип]. — М. : Рус.яз., 2003. — 856 с.

21. Глоссарий компьютерных терминов [Арнольд Бэдэт, Диана Бурдхардт, Алина Камминг и др.] ; пер. с англ. — [10-е издание]. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2002. — 432 с.

22. Глотов С. К вопросу о цитате и цитировании как основе права на свободу выражения / С. Глотов, Т. Якушева // Интеллектуальный капитал. — 2005. — № 4. — С. 31-40.

23. Азаров С. Інформаційне суспільство і правова система / С. Азаров // Інтелектуальна власність. — 2004. — № 11. — С. 42-51.
24. Буров О. Ю. Комп'ютерні програми і бази даних як об'єкти патентування : методологічний аспект / О. Ю. Буров // Інтелектуальний капітал. — 2003. — № 2. — С. 11-15.
25. Гельб А. Б. Современное состояние проблемы правовой защиты программного обеспечения ЭВМ / А. Б. Гельб. — [2-е изд.]. — Таллинн, 1983. — 176 с.
26. Основи інтелектуальної власності : [наук.-метод. видня / ред. Г. І. Якіменко]. — К. : Юридичне видавництво «Ін Юре», 1999. — 578 с.
27. Smith R. Software licensing: USA / R. Smith // Les Nouvelles. — 1986. — V. XXI. — № 1. — March. — P. 38-41.
28. Великий тлумачний словник сучасної української мови [голов. ред. Бусел В. Т., редактори-лексикографи: Бусел В. Т., Василега-Дерибас М. Д., Дмитрієв О. В. та ін.]. — [2-е вид.]. — К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
29. Швидронь Я. Закон об авторском праве в Словакии [Електронний ресурс] / Ян Швидронь // Copyright Bulletin. — 2001. — № 4. — Vol. XXXV. — Режим доступу до документа : http://copyright.iile.ru/bullet/04_2001/3_2.html.

Комзюк Л. Т.,
*докторант кафедри цивільного права
 юридичного факультету
 Київського національного університету
 імені Тараса Шевченка,
 к.ю.н., доцент*

**ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА
 УКРАЇНИ ПРО БАЗИ ДАНИХ
 ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС**

Директивою 96/9 ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 11 березня 1996 року про правову охорону баз даних [1, с. 716-724] передбачена необхідність для держав — членів ЄС доповнити вже існуючу авторсько-правову охорону творчих

баз даних (далі — БД) виключним правом *sui generis* виробників некреативних баз даних.

Темі охорони прав на БД у контексті європейської інтеграції України поки що не приділено достатньої уваги вітчизняними науковцями. Лише деякі її аспекти частково розглянуті в колективній монографії за редакцією Ю. Капіци [1, с. 143-147], статтях Г. Андрощука [2], В. Дроб'язка [3], С. Литвина [4]. Все це актуалізує питання вдосконалення законодавства про БД й викликає необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

Метою цієї статті є аналіз стану охорони прав на БД в Україні крізь призму його відповідності законодавству Європейського Союзу, висвітлення досвіду країн Центрально-Східної Європи у цій сфері в контексті європейської інтеграції і обґрунтування оптимальних шляхів використання зазначеного досвіду для адаптації вітчизняного законодавства до *acquis communautaire*.

Для більшої ефективності адаптаційної діяльності (як це передбачено Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV) варто було б використати відповідний досвід постсоціалістичних європейських країн, зокрема Польщі, Словаччини і Чехії. Вказані країни адаптували свої законодавства про БД дещо різними способами — внесенням відповідних змін до законів про авторське право і суміжні права (Словаччина [5] і Чехія [6]) чи, як Польща, прийняттям спеціального закону («Про охорону баз даних», від 27 липня 2001 р. [7] і внесенням відповідних змін до закону про авторське право і суміжні права [8]). Особлива важливість польського, словацького і чеського досвіду розвитку теорії і практики охорони прав на БД зумовлена для нас, принаймні, декількома обставинами. Це, по-перше, схожість загально-історичного досвіду, проблем і завдань постсоціалістичної трансформації суспільних відносин у цих державах та в Україні; по-друге, значна подібність української, польської, словацької та чеської правових систем.

Актуальною проблемою є також розмежування охорони прав на БД у рамках різних правових інститутів.

Ряд зарубіжних науковців (зокрема, Л. Бентлі і Б. Шерман [9, р. 297-305], В. Калятін та О. Войніканіс [10, с. 13]) відносять охорону прав на інвестиційні БД до інституту суміжних

прав. Зокрема, останні порівнюють право виробника БД з правом виробника фонограми, оскільки підставою їх виникнення є «організаційна [а не творча (у вузькому — в контексті сучасної пануючої інтелектуально-правової парадигми — розумінні). — Л. К.] діяльність» [10, с. 13].

Цей підхід застосовується й у законодавствах низки держав (наприклад, Грузії, Росії, Словенії, Угорщини та ін.).

Російський досвід цікавий ще й тим, що в Росії вже діяв спеціальний закон про БД («Про правову охорону програм для електронних обчислювальних машин і баз даних» від 23 вересня 1992 р.). Цей закон не передбачав охорони виключних прав виробників некреативних баз даних. У процесі гармонізації російського законодавства в рамках співробітництва з ЄС (про що в Україні ще мало відомо) відповідні положення були внесені до глави 71 «Права, суміжні з авторськими» Цивільного кодексу РФ (параграф 5, статті 1333-1336). Тому у зв'язку з набранням чинності частиною четвертою ЦК РФ з 1 січня 2008 р. втратив чинність згаданий спеціальний закон [11, с. 113-115, с. 254].

Втім, віднесення норм про некреативні БД до інституту суміжних прав викликає у нас певні застереження, оскільки згаданою директивою ЄС все ж передбачено щодо них дещо інший правовий режим (хоча й досить суттєво споріднений із суміжними правами). Водночас, ми не вважаємо достатньо обґрунтованою думку С. Литвина про те, що «суміжність», яка має місце у виконаннях і навіть у фонограмах, втрачається у змісті баз даних і в правах видавця, тобто там, де авторських прав не просто немає, але, більше того, передбачається їх відсутність» [4, с. 263]. Немає, на нашу думку, й ніякої загрози розмивання меж інституту суміжних прав у зв'язку з можливим включенням до нього норм щодо БД, на що вказує С. Литвин [4, с. 263], адже за своєю юридичною природою він настільки «еластичний», що ці норми якісно не збільшать його наявну неоднорідність.

На нашу думку, варто віддати перевагу польському варіанту запровадження (відповідно до вимог ЄС) додаткової (більше ніж авторсько-правової) спеціальної, *sui generis*, охорони прав на бази даних шляхом прийняття спеціального закону, що передбачав би режим їх комплексної кумулятивної охорони. Існуючу в ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права» бланкетну норму з цього питання варто сформулювати більш

чітко і розгорнуто, із відсиланням на спеціальний закон про БД. Відповідні положення мають міститись і в ЦК України.

Дослідники сходяться на думці, що авторсько-правова охорона БД, передбачена Директивою 96/9 ЄС, співпадає з охороною, що надається законодавством України. Але при цьому варто звернути увагу, що відповідно до ст. 3 (2) творчі БД охороняються авторським правом **як такі**. Саме це формулювання потрібно включити до майбутнього вітчизняного закону про БД і до ЦК України.

Що ж стосується змісту прав на інвестиційні БД, то при запровадженні (у процесі адаптації вітчизняного законодавства) норм щодо охорони виключних прав *sui generis* виробників некреативних баз даних потрібно передбачити норми, аналогічні тим, які містяться у вказаній Директиві 96/9 ЄС. Саме так вчинили свого часу, зокрема, в Польщі, Словаччині і Чехії.

Основними з цих норм є:

- Право виробника БД перешкоджати вилученню і/або повторному використанню всього змісту БД або значної, визначеної кількісно або якісно, частини змісту БД, одержання, перевірка або представлення змісту якої свідчать про істотне інвестування з точки зору якості чи кількості (ст. 7 (1)). При цьому під «вилученням» мається на увазі «постійне або тимчасове перенесення всього або істотної частини змісту бази даних на іншій носій будь-яким способом і в будь-якій формі» (ст. 7(2)(а)), а під «повторним використанням» розуміється «будь-яка форма публічного надання всього або істотної частини змісту бази даних шляхом розповсюдження копій, прокату, передачі в безпосередньому зв'язку з налагодженням видачі даних або в іншій формі» (ст. 7(2)(б)).
- Не допускається «вилучення і/або неодноразове повторне і систематичне використання неістотних частин змісту баз даних, що складає дії, які суперечать нормальному використанню даної бази даних або яке завдало б невиправданої шкоди законним інтересам виробника баз даних» (ст. 7 (5)).
- Відповідно до ст. 8, якщо база даних надана невизначеному колу осіб, законний користувач має право вилучати і/або повторно використовувати несуттєві частини її змісту, з якою б метою це не здійснювалось. Проте користувач не може виконувати дії, які суперечать нормальному використанню цієї бази даних, або які невиправданим

способом завдають шкоди законним інтересам виробника бази даних.

- Винятки з права *sui generis* стосуються баз даних, наданих у користування невизначеному колу осіб. Законний користувач має право вилучати і/або повторно використовувати суттєву частину змісту бази даних, коли йдеться про: а) вилучення для використання для власних потреб змісту електронної бази даних; б) про використання даних з метою ілюстрації у процесі навчання або з науково-дослідною метою за умови зазначення джерела і тією мірою, якою це виправдано некомерційною метою цих дій; с) про вилучення і/або повторне використання в інтересах суспільної безпеки або адміністративного чи судового процесу (ст. 9).
- Строк дії права *sui generis* починається з моменту закінчення виготовлення бази даних та закінчується через п'ятнадцять років, відраховуючи з початку року, наступного за датою виготовлення. Якщо база даних надається невизначеному колу осіб і п'ятнадцятирічний строк з дати її виготовлення ще не закінчився, строк охорони правом *sui generis* встановлюється в п'ятнадцять років від року, який слідує за датою, коли база даних вперше була надана невизначеному колу осіб (ст. 10).

Варто наголосити на необґрунтованості і безпідставності твердження С. Литвина про те, що право *sui generis* «не використовується відносно вмісту бази даних, якщо твори, що складають її вміст, вже охороняються авторським правом або суміжними правами» (крім того, нам не відомо, які «твори... охороняються... суміжними правами») [4, с. 264].

Розробляючи проект закону про БД, потрібно, на нашу думку, взяти до уваги застереження щодо можливих негативних наслідків фактично безстрокової охорони, яка впливає з положення ст. 10 (3) Директиви 96/9 ЄС про надання нового строку охорони при будь-якій «істотній зміні змісту» БД. Зокрема, на Дипломатичній конференції ВОІВ з деяких питань авторського права і суміжних прав у 1996 р. у цьому контексті навіть вказувалось на загрозу для наукового, науково-технічного і суспільного розвитку [12, с. 99]. Одним із пропонованих шляхів уникнення такої ситуації є закріплення в законі про БД поняття «нової» БД, яка є результатом «істотної зміни змісту» «старої» БД, і забезпечення можливості правомірного використання «старої» БД для усіх, хто набув цього права у

встановленому законом чи договором порядку, незалежно від такої ж можливості використання «нової» БД. Строк охорони прав на «стару» БД не повинен перевищувати 15 років.

Ми не можемо погодитись з висновком Ю. Капіци [1, с. 146], що, оскільки зміст права *sui generis* «передбачає охорону інвестицій та захист від недобросовісної конкуренції, найбільш доцільним було б введення відповідних норм у Законі України «Про інвестиційну діяльність», а також «Про захист від недобросовісної конкуренції», адже названі закони регулюють зовсім інші за природою суспільні відносини. Скажімо, ніхто не ставить під сумнів доцільність співіснування спеціального комплексного Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» і Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», в окремих статтях якого йдеться не про набуття, об'єкти, суб'єктів, зміст і захист прав на знаки для товарів та послуг (що врегульовано у «базовому» законі), а лише про певні додаткові спеціальні аспекти захисту прав (в адміністративному порядку) і лише у випадках, коли порушення прав пов'язане із недобросовісною конкуренцією.

Крім того, значимість проблематики БД (особливо в контексті формування економіки знань та інформаційного суспільства) зумовлює потребу у всебічному, розгорнутому і комплексному врегулюванні всіх аспектів охорони прав на них в одному спеціальному законі.

На нашу думку, в інформаційному законодавстві доцільно врегулювати, по суті, лише організаційно-правові аспекти використання БД, а норми щодо змісту прав повинні мати бланкетний характер і відсилати до спеціального закону про БД.

Узгодження норм інформаційного права і виключних прав на БД потрібно здійснювати також з урахуванням балансу інтересів особи і суспільства, особливо в контексті забезпечення права на інформацію, передбаченого ст. 34 («кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене... для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно...») та ст. 50 («кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.») Конституції України.

Ще одним нагальним питанням є необхідність подолання недієвих у теоретичному і практичному плані правових конструкцій «права власності на інформацію», що використовуються в інформаційному законодавстві, наприклад, у Законі України «Про інформацію» та ін.

Уточнення потребує і формулювання ст. 118 ЦК України щодо можливості (властивості) інформації як об'єкта цивільних прав (ст. 117 ЦК) «вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва або іншим чином», оскільки тут правильніше було б говорити про відчуження **прав** на інформацію як «безтілесну річ», яку фізично відчужити неможливо.

У контексті вдосконалення методологічних засад інституту права ІВ, зокрема й права ІВ на БД, потребує змін і формулювання ст. 41 Конституції України («кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»), в якій втілена застаріла і хибна так звана «пропріетарна» концепція ІВ.

Основні висновки.

1. Для адаптації законодавства України про БД до законодавства Європейського Союзу варто було б, використавши відповідний досвід постсоціалістичних європейських країн, зокрема, Польщі, Словаччини і Чехії, запровадити (відповідно до Директиви 96/9 ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 11 березня 1996 року про правову охорону баз даних) додаткову (біше ніж авторсько-правову) спеціальну, *sui generis*, охорону прав на БД шляхом прийняття спеціального закону про БД, що передбачав би режим їх комплексної кумулятивної охорони.
2. Існуючу в ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права» бланкетну норму з цього питання потрібно сформулювати більш чітко і розгорнуто, із відсиланням на вказаний спеціальний закон про БД.
3. Відповідні положення слід внести і в Цивільний кодекс України.

Список використаних джерел:

1. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України / За ред. Ю. М. Капіці. — К. : Слово, 2006. — 1104 с.

2. Андрощук Г. Право інтелектуальної власності на неоригінальні бази даних: аналіз регіонального і національного законодавств // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2008. — № 4. — С. 25-37.

3. Дроб'язко В. Охорона баз даних в Україні // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2008. — № 6. — С. 26-31.

4. Литвин С. Й. Зміст суб'єктивного права «*sui generis*» на неоригінальну компіляцію даних (базу даних) // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2010. — № 1 (48). — С. 256-265.

5. Zakon zo 4. decembra 2003 o autorskom prave a pravach suvisiacich s autorskim pravom (autorsky zakon) // Zbierka zakonov c. 618/2003 (Zmena : 84/2007 Z.z., 220/2007 Z.z.).

6. Zakon o pravu autorskem, o pravech souvisejicich s pravem autorskim a o zmene nekterych zakonu ze dne 7. dubna 2000 (autorsky zakon) // Sbirka zakonu C. 121/2000 (ve zneni zakonu c. 81/2005 Sb. z., c.61/2006 Sb. z., c. 186/2006 Sb. z., c. 216/2006 Sb. z.).

7. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych // Dz. U. — 2001. — Nr. 128. — Poz. 1402.

8. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych — tekst jednolity // Dz. U. — 2000. — Nr. 80. — Poz. 904 (ze zmianami).

9. Bently L., Sherman B. Intellectual Property Law. Second Edition. — Oxford : Oxford University Press, 2004. — 1131 p.

10. Калятин В. О. Содержание базы данных как новый объект правового регулирования / В. О. Калятин, Е. А. Войника-нис // Законодательство. — 2007. — № 2. — С. 13-15.

11. Комментарий к части четвертой Гражданского кодекса Российской Федерации / Под. ред. А. Л. Маковского; вступ. ст. В. Ф. Яковлева; Иссл. центр частн. права. — М. : Статут, 2008. — 715 с.

12. Судариков С.А. Право интеллектуальной собственности : учеб. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 368 с.

Штефан А. С.,
*науковий співробітник відділу
узагальнення експертної та судової
практики НДІ інтелектуальної
власності НАПрНУ*

ЧИ ІСНУВАЛО АВТОРСЬКЕ ПРАВО В АНТИЧНИЙ ПЕРІОД?

Виникнення творчої діяльності й мистецтва відбулось багато тисячоліть тому, одночасно із виникненням людства. Наскальні малюнки, виконані первісними людьми, підтверджують їх прагнення до прекрасного та потребу зафіксувати природу, що їх оточувала. Предмети домашнього вжитку, керамічні вироби, різноманітне різьблення — всі ці види мистецтва були опановані первісними людьми у XII-X тисячоліттях до нашої ери. Майстри давнього Єгипту уже в III тисячолітті до нашої ери створювали вишукані ювелірні вироби, статуї, об'єкти монументальної архітектури; на території Сирії й Палестини 4000 років тому вже існувало різьблення по слонової кістці, що викладалося у спеціальних школах; китайські майстри у IV-III століттях до нашої ери не лише опанували створення ритуальних статуєток із бронзи, а й застосовували для їх лиття спеціальні форми; в Афіньському національному археологічному музеї зберігаються численні бронзові статуї, виконані давньо-грецькими майстрами понад 2500 років тому. Але таке широке розповсюдження інтелектуальної, творчої, духовної діяльності у стародавні часи не означало виникнення у творців хоч якихось прав на створені ними твори, що пояснюється особливістю економічних відносин і системою виробництва у стародавні часи.

Система виробництва у античних державах була заснована на рабській праці, яка була дешевою та майже не викликала поваги, а тому і не могло виникнути потреби захищати результати такої праці*. Хоча на невольницьких ринках Старо-

* Рабство існувало у Стародавньому Римі із самого початку його історії, але перших порах інститут рабства істотно відрізнявся від того, чим він став надалі, в епоху багатства та крупних господарств. Спочатку рабами ставали полонені із сусідніх племен, які часто були схожі на римлян; господар бачив свого раба раніше у рядах війська як рівного супротивника. У господаря ще не могли зникнути спогади про особисту людську гідність теперішнього раба, не могло розвинути відчуття, що раби є нижчою породою людських істот. Рабство у Стародавньому Римі свідчило про зміну долі: якщо ти сьогодні переможець та

давнього Риму, Греції, Індії представників творчих професій оцінювали набагато вище, ніж звичайних робочих рабів, музиканти, поети, художники залишалися рабами, бодай і на правах домашньої челяді — вчителів, придворних митців, управителів тощо [1, с. 81]. При цьому творча праця високо цінувалася, творити не заборонялося нікому, адже результати творчості визначалися залежно від достоїнств самого твору, а не від соціального становища автора. Відомі приклади, коли творець спочатку був рабом, а потім ставав відомим музикантом чи поетом, однак завжди існувала загроза присвоєння результатів творчої діяльності раба його господарем [2, с. 163, 206, 210 та ін.].

Погляди жителів стародавнього світу на авторську працю мали ідеальний характер та виключали можливість будь-якої матеріальної винагороди за естетичне задоволення від творів літератури й мистецтва. Винагородою для автора були лавровий вінок, слава та безсмертя: Гомер обходив грецькі землі та співав пісні про подвиги богів та героїв-напівбогів, отримуючи лише гостинний притулок; Сократ навчав істині за внутрішнім велінням та не вимагав від слухачів ніякої винагороди за свої лекції з логіки та філософії [3, с. 3].

Більшість дослідників проблем авторського права і суміжних прав зазначають, що незважаючи на відсутність умов для виникнення авторського права у сучасному його значенні за часів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, розквіт античної та римської культури, розвиток різних напрямків та галузей мистецтва поступово призвів до формування певних елементів авторського права, певного прообразу авторського права.

Дійсно, відомо, що вже 2300 років тому в Афінійській республіці існувала заборона вносити до твору зміни — оскільки копіювання літературних творів здійснювалось шляхом перепису рукописів різними особами, кожен переписувач через неухважність, втому або з будь-яких інших причин міг при переписуванні допустити певні неточності, помилки, заміну одних слів іншими, додавання не існуючих в оригінальному тексті

господар раба, то завтра брат раба або й сам раб може стати твоїм господарем. Проте з часом, внаслідок диференціації римського суспільства відбулось пониження статусу рабів, порівняння їх з тваринами; головний контингент рабів складався з людей, вивезених з країн Азії, Африки, віддалених частин Європи; нормальним способом оволодіння рабами стала їх купівля, а куплений раб швидше розглядався як річ, як власність покупця, а не як людина. (Покровский И. А. История римского права. — М. : Статут, 2004. — С. 301-302).

слів тощо. В результаті таких дій переписувачів примірник твору міг істотно відрізнятись від оригіналу.

Також існують відомості про закон, прийнятий у 330 р. до нашої ери, згідно з яким твори видатних класиків повинні доводитись до публіки у первісному вигляді, а точні копії цих творів депонувалися в офіційних архівах. Прийняття цього закону було зумовлене досить вільним поведженням виконавців із текстами творів, вільним додаванням або вилучанням із реплік тих чи інших слів, що призводило до спотворювання творів.

Але, на нашу думку, вказані закони ґрунтувалися не на інтересі авторів та меті захистити їх права, а виключно на публічному інтересі. Нашу позицію підтверджує те, що вказані закони стосувались не будь-яких літературних творів, а лише творів відомих класиків, які на момент прийняття законів уже померли. Автори вказаного періоду історії не могли розраховувати на аналогічне ставлення до їх творів, збереження цілісності їх текстів. Згадок про жодні інші документи, що свідчили б про існування правової охорони творів та прав автора, немає, натомість, відомо про те, що більшість прав, які нині закріплені за автором, у стародавні часи взагалі не визнавалися, що обґрунтовується нижче.

Римське право, яке розвивалось, головним чином, в інтересах торговельного обороту та комерції, не визнавало ніяких суб'єктивних прав на продукти творчої діяльності, а під впливом проголошеного правила «*ea enim in obligatione consistere, quae pecunia lui praestarique possunt*» (тільки те може бути предметом зобов'язання, що може бути оплачене грошима) будь-які дії немайнового характеру не могли бути предметом зобов'язання. Цим пояснюється виникнення абсурдних з погляду сучасності ситуацій: у класичну епоху, наприклад, картина, намальована на чужій дошці, належала не художникові, а власнику дошки, а поема, написана на чужому писальному матеріалі — не поетові, а власнику писального матеріалу [4, с. 132-135]. Стародавньому світу, незважаючи на його багату літературу та дивовижні скульптури, ідея виключних прав на розповсюдження результатів своєї духовної творчості була не відома. Це зумовлювалося і низьким соціальним становищем представників інтелектуальної праці, і відсутністю технічних засобів відтворення, а разом з тим і конкуренції у розповсюдженні примірників творів [5, с. 12-13]. Літературні твори переписувалися на пергаменті чи папірусі, що призводило до

надзвичайних витрат часу та матеріальних коштів, внаслідок чого кожен екземпляр твору (манускрипт) коштував дуже дорого та був доступний лише людям із високим достатком. Оскільки переписування книг потребувало і важкої праці, і значного часу, вважалось цілком природнім, що будь-яка письменна людина могла вільно переписувати будь-яку книгу будь-якого автора: з точки зору римської правосвідомості, була б дуже дивною заборона переписування книг іншим особам, окрім тієї, яку уповноважив на це автор [6, с. 4]. Матеріальне становище авторів, митців забезпечувалось не продуктами їх творчості, а досягалось за рахунок сприяння впливових та багатих людей, меценатів.

Хоча Римським правом вперше були закріплені основи правового регулювання особистих немайнових правовідносин та охорона деяких особистих немайнових прав людини — право на честь та гідність [7, с. 370], життя, здоров'я [8, с. 51], недоторканність житла [9, с. 378], проте, особисті немайнові авторські права за часів Стародавнього Риму не визнавалися. З точки зору римського права, особисті права автора могли полягати лише у праві висловити свої думки, ідеї, погляди та поширити їх усно, шляхом декламування своїх творів, чи за допомогою книжок; висловити свої естетичні погляди та світогляд, намалювавши картину, створивши скульптуру тощо, при цьому в силу дії особистого права ніхто не міг заважати авторові у спробах висловити чи виразити свої ідеї. Цим у розглядуваний час особисті немайнові авторські права вичерпувались.

Не мало жодної правової охорони право на ім'я — зазвичай створення творів виконувалося за замовленням заможних людей, однією з умов якого було зазначення автором імені не справжнього творця, а замовника. Навіть коли автор створював твір за власною ініціативою, після продажу примірника твору хто завгодно міг замінити ім'я автора своїм власним іменем [10, с. 16-17].

Римським правом не охоронялась цілісність твору, твори могли за життя їх авторів перероблюватись необмежену кількість разів, що можна проілюструвати таким прикладом: відомий римський комедіограф Тит Макцій Плавт, оцінюючи ту чи іншу комедію, міг вирішити, що певна комедія нецікава, та вводив до неї нових персонажів із смішними текстами, що були здатні розвеселити глядачів. При цьому думка автора комедії не втрачувалась.

Відомо також, що за дорученням імператора Августа поет Вергілій протягом 11 років складав поему, присвячену походженню Риму, але через хворобу та передчасну смерть автора твір не був завершений. Вергілій заповідав своїм друзям знищити рукопис після його смерті, але всупереч волі поета написані частини поеми були передані Августу, який не лише заборонив знищувати рукопис, а й доручив цим друзям відредагувати твір на свій смак [10, с. 15-16].

Існуюча гіпотеза про засудження плагіату, заснована на законі Фабія, на підтвердження якої часто наводяться вірші відомих античних поетів, які називали викрадачів віршів плагіаторами, а також часто подається історія часів правління Птолемея (нібито після проведення в Олександрії літературного конкурсу Птолемей суворо покарав конкурсантів, які подали під своїми іменами твори стародавніх авторів), спростовується наступним. Плагіатом в сучасному розумінні є оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору (п. в) ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права»), але заборонений законом Фабія делікт *plagium* охоплював виключно крадіжки та незаконний продаж людей — дітей, рабів тощо. Античні поети часто називали свої вірші своїми дітьми [11, с. 39], що і призвело до виникнення хибної уяви про це явище, в той час як згаданий у законі Фабія плагіат не має ніякого відношення до плагіату у сучасному розумінні цього терміна. Випадок з Птолемеєм також не підтверджує існування засудження порушень авторського права, а свідчить лише про прояв суверенної влади правителя [10, с. 19], в основу якої було покладено не прагнення захистити інтереси стародавніх авторів, а намір запобігти будь-яким спробам шахрайства й обману, вчинених щодо публічної влади [12, с. 64]. Як і будь-який обман, проголошення себе автором чужого твору, підробка картин і скульптур засуджувалося суспільною думкою, але таке засудження носило виключно моральний характер, не було санкціоноване законом.

Зазначене вище підтверджує, що жодного із закріплених сучасним законодавством будь-якої країни особистих немайнових прав автора за часів Римського права не існувало.

Що стосується майнових авторських прав, то, на наш погляд, в розглядувану епоху не було передумови для формування їх елементів — не визнаючи за певною особою авторства,

права на ім'я та права протидіяти порушенням цілісності твору, жодний закон не може одночасно гарантувати можливості здійснення майнових авторських прав та охороняти такі права. Незважаючи на існуючу думку, що авторам Стародавнього Риму належало право розпорядження творами, зауважимо, що єдина можливість розпорядження полягала у можливості продажу твору, часто — із подальшою зміною імені автора, про що уже говорилось вище. У римській правосвідомості право на твір існувало у вигляді права власності на кожен окремих примірник твору як на річ, що має цінність у своїх якостях речі, а не розумового змісту [6, с. 5]. Твір розглядався не як духовний об'єкт, зафіксований на певному носії, а як річ, тому розпорядження творами здійснювалась за тими ж правилами, що й розпорядження майном.

Поширеним явищем було створення збірників, компіляцій з існуючих творів — потреба у знаннях та освіті не могла бути повністю задоволена за рахунок наукових праць того часу, тому з творів багатьох авторів, що вже померли, створювався новий твір і випускався під іменем нового автора, при цьому ніяка відповідальність для такого автора за неправомірне використання творів інших авторів не наставала [13, с. 269].

У стародавні часи не існувало права на обнародування твору: хоча прибічники протилежної думки посилаються на лист Цицерона, в якому викладене обурення з приводу самовільного опублікування кимось з його учнів деяких творів Цицерона, а також лист Плінія Молодшого, в якому він, звертаючись до адресата, роздумує про можливість поєднання та опублікування переписки Плінія, і на основі цих листів роблять висновок, що опублікування листування могло здійснюватися лише за згодою автора, проте нам така точка зору здається помилковою. Вказані листи є лише відображенням емоцій та роздумів авторів, але вони не є джерелами права [12, с. 64]. Жодних згадок про існування закону, відповідно до якого авторіві належало право на обнародування свого твору, немає.

Що стосується інших творів, які широко створювалися у розглядувану епоху — музичних, драматичних, хореографічних, творів образотворчого мистецтва, архітектури та ужиткового мистецтва — про можливість охорони прав на такі твори жоден з документів, що зберігся до нашого часу, взагалі не згадує. Отже, аналізуючи викладене вище, можна стверджувати, що в античний період не існувало жодних передумов для

виникнення авторського права — хоча митці високо цінували свої твори, розглядали їх як продовження своєї особистості та прагнули захистити їх, як власних дітей, проте, ні особистих немайнових, ні майнових прав римські автори не мали.

Список використаних джерел:

1. Пиленко А. А. Право изобретателя. Репринт изд. СПб, 1903 г. — М. : Статут, 2001.
2. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима. — М. : Высшая школа, 1990.
3. Канторович Я. А. Литературная собственность. — С.-Петербург : Типо-Литография К. Л. Понтковского, 1895.
4. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Изд. 3-е, стереотип (по изданию 1917 г.). — М. : Статут, 2001.
5. Шершеневич Г. Ф. Авторское право на литературные произведения (по изданию 1891 г.). — Казань, 1981.
6. Канторович Я. А. Авторское право на литературные, музыкальные, художественные и фотографические произведения. Второе значительно дополненное издание. — Петроград : Склад издания в конторе общ. «Бронгауз-Эфрон», 1916.
7. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права. — М. : БЕК, 2000.
8. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : Монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. — К. : КНТ, 2008.
9. Покровский И. А. История римского права. — М. : Статут, 2004.
10. Oagnier P. Le droit d'auteur. Tome Premier. — Paris, 1934.
11. Dock M.-C. Contribution historique a l'etude des droits d'auteur. — Paris, 1962.
12. Пронина О. Моральные права: предыстория появления // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. — 2007. — № 10.
13. Еннан Р. Є. Правове регулювання відносин творчості у Стародавньому Римі // Цивілістичні читання з проблем права інтелектуальної власності, присвячені пам'яті професора О. А. Підпригори: 18 квітня 2007 р. Збірник наукових доповідей та статей. — К. : ТОВ «Лазуріт-Поліграф», 2008.

Яковлева Н. Г.,
*провідний фахівець сектору суміжних прав
відділу авторського права і суміжних прав
НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ*

ПРАВО НА ІМ'Я

*Имя и его носитель неразрывно связаны,
но при этом имя само по себе
не имеет отношения к произведению
(М. Хайдеггер)*

Право на ім'я — абсолютне особисте немайнове право фізичної особи. Ім'я — це особиста назва людини, що дається їй в першу чергу після народження; знак, який визначає її стать, дозволяє зарахувати людину до певного соціального прошарку, етносу. Це стержень особистості, який протягом життя формує її та виділяє серед інших. Самопізнання людини залежить від її ідентифікації зі своїм особистим іменем, яке має важливе значення і сенс для його носія. З давніх часів саме ім'я стало основним засобом індивідуалізації людини в суспільстві. Дуже важливу роль відіграє правильність його написання. Ім'я складається із букв, кожна буква — це відповідний звук, а сукупність звуків, що становлять ім'я людини, є способом виділення свого «я» в об'єктивному світі. Загальновідомо, в Україні всі імена, що записані до російської національної традиції, адаптуються українською мовою. Чи не є це порушенням закону? Чи відповідає це вимогам демократії і нарешті здоровому глузду? Як правильно назвати подібну ситуацію? Це безграмотність чиновників на місцях, чи багаторічна спланована акція держави щодо уніфікації імен, чи взагалі загальна примусова українізація? Багато проблем виникає у фізичних осіб, витрачається багато часу, нервів задля того, щоб виправити помилку, допущену при перекладі прізвища, імені та по батькові. Людина відчуває приниження, доказуючи, що це саме вона, та сама особа, яка є дитиною своїх батьків і що правочин здійснений на її ім'я — дійсний тощо. Це дуже важливі питання, які потребують пояснення, правового визначення та правового забезпечення.

З 1989 р. в Україні діє Закон «Про мови в Українській РСР», стаття 39 якого вказує, що «громадяни Української РСР користуються правом іменуватися згідно зі своїми національними традиціями» [4]. У контексті статті 8 Конвен-

ції про захист прав і основоположних свобод людини, нові положення реалізують право особи на власне ім'я [7].

У частині 1 статті 201 Цивільного кодексу України зазначено, що ім'я визнається особистим немайновим благом фізичної особи. Значення цього особистого немайнового блага в цивільному обороті полягає в тому, що фізична особа набуває прав та створює для себе цивільні обов'язки, а також здійснює ці права та виконує цивільні обов'язки під своїм іменем. Ця норма закріплена в статті 28 Цивільного кодексу України. Право на ім'я фізичної особи включає в себе цілу низку прав:

- 1) право володіти, користуватися і розпоряджатися своїм іменем;
- 2) право вимагати від інших осіб звертатись до особи відповідно до її імені;
- 3) право на псевдонім;
- 4) право вимагати зупинити незаконне використання свого імені, а також будь-які інші його порушення [2].

Автор інтелектуального продукту і його право на ім'я не збігається з загальноцивільним правом фізичної особи на ім'я. Автору твору науки, літератури і мистецтва належать особисті немайнові права, встановлені статтею 423 ЦК України, а також право визначене статтею 438 ЦКУ:

- 1) вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це можливо;
- 2) забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору;
- 3) обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору;
- 4) на недоторканність твору.

Особисті немайнові права автора є абсолютними, невід'ємними від автора, крім того, не мають економічного змісту, тому їх не можна виразити в грошовому еквіваленті. Цей мінімум прав, яких автор набуває за фактом створення твору відіграє велику роль. Без них авторство може втратити свій сенс. Ці права не виникають від народження, оскільки належать тільки авторам творів.

Особисті немайнові права автора є невідчужувані і від них не можна відмовитися або передати за договором, вони належать автору незалежно від його майнових прав і зберігаються за ним навіть у випадку відступлення виключних прав на використання твору. Головне — вони мають необмежений строк дії.

Право на ім'я багато в чому збігається з ідентичним правом авторства. Стосовно цього питання у думках деяких вчених є розбіжності. Спочатку розберемося, що включає в себе поняття «право авторства».

Право авторства — це право творця бути визнаним суспільством у якості автора твору [18]. Право авторства відображає об'єктивний факт створення твору конкретною людиною. Це право головне, а всі інші — похідні. Вони включають:

- право на ім'я;
- право на захист репутації автора;
- право на оприлюднення твору;
- право на відзив.

Одні вважають, що зміст права авторства охоплює право на ім'я. «Є така думка, що право авторства має два аспекти: зовнішній і внутрішній.

Зовнішній — це визнання суспільством автора як творця створеного твору, якщо цей факт не буде визнаний суспільством, то твір не буде охоронятись.

Внутрішній аспект — це можливість автора пов'язати свій твір зі своєю особистістю. Аргумент існування цього аспекту відображений в Законі України «Про авторське право та суміжні права», а саме пункт 4, стаття 11, де записано: «Якщо твір опубліковано анонімно чи під псевдонімом (за винятком випадку, коли псевдонім однозначно ідентифікує автора), видавець твору (його ім'я чи назва мають бути зазначені на творі) вважається представником автора і має право захищати права останнього. Це положення діє до того часу, поки автор твору не розкриє своє ім'я і не заявить про своє авторство» [18]. Давайте поміркуємо, чи тотожні між собою «поняття право авторства» та «право на ім'я». Чи пов'язані між собою ці два поняття? Чи впливає одне право з іншого?

Але для початку дамо вже існуюче визначення поняття «право на ім'я».

«Право на ім'я — це форма вираження імені автора в творі» [18].

«Право на имя — это право на способ указания имени автора при использовании произведения» [9].

«Право на авторское имя является личным немущественным правом автора, которое последний не может передать кому бы то ни было» [17].

«Право на ім'я надають з метою індивідуалізації осіб, які створюють твори науки, літератури та мистецтва» [14].

«Ім'я автора — це сукупність слів чи знаків, що ідентифікують автора: прізвище та ім'я автора; псевдонім автора; прийнятий автором знак (сукупність знаків) тощо» [19].

Для порівняння зазначимо, що в Цивільному кодексі РФ, у пункті 1 статті 1265 записано: «Право авторства — право визнаватися автором твору і право автора на ім'я — право використовувати або дозволяти використовувати твір під своїм іменем, під вигаданим іменем (псевдонімом) або без зазначення імені — (анонімно)». У коментарі до цієї статті записано, що право авторства і право на ім'я вважаються двома різновидами особистих немайнових прав автора, тому вони невідчужувані і не передаються, навіть при передачі іншій особі виключних прав на використання твору. Відмова від цих прав нікчемна [16].

Стаття 438 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) коментує, що у випадку оприлюднення твору право авторства і право на ім'я означають те саме, тобто при будь-якому використанні оприлюдненого твору, в тому числі й уривка з твору ім'я автора повинно бути згадано. У деяких випадках реалізувати право авторства і право на ім'я виявляється досить складно. Тому законодавець у коментованій статті ЦК робить вказівку, що зазначення імені автора на творі повинно бути, якщо це практично можливо [15]. Підсумовуючи викладене, можна дати таке визначення права на ім'я.

Право на ім'я — це самостійне, особисте немайнове право, право, яке дає можливість автору твору вибирати і дозволяти використовувати форму зазначення свого імені в творі: під власним іменем, без зазначення імені (анонімно) чи під вигаданим іменем (псевдонімом), що може бути реалізовано лише при оприлюдненні твору, перекручування імені є порушенням права і не залежить від порушення права на авторство. Зміст особистих немайнових прав автора зазначає стаття 14 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3].

Отже, право авторства припускає, що дана фізична особа і тільки вона є автором певного твору. Право на ім'я означає, що автор має право вибирати ім'я, яким буде підписано твір чи витвір мистецтва тощо. Тому не слід плутати право авторства і право на ім'я.

Право авторства не потребує для його визнання будь-якої формалізації, оскільки воно породжується самим фактом ство-

рення твору. У теорії цивільного права право авторства прийнято визначати як юридично забезпечену можливість даної конкретної особи вважати себе автором твору і вимагати визнання цього юридичного факту від інших осіб. Потрібно розуміти, що право авторства відрізняється від просто авторства.

Право авторства належить певній особі, яка створила твір. Зміст твору певною мірою характеризує автора як особистість. Авторство не припиняється ніколи. Воно належить автору протягом життя і продовжує жити без автора після його смерті. Так, як приклад, згадаємо авторство І. П. Котляревського — українського письменника, поета, драматурга, засновника сучасної української літератури, його поему «Енеїда», п'єсу «Наталка-Полтавка» та інші твори, твори інших видатних авторів минулого і сучасності. Так само, як і давньоримські юристи Гай, Павло, Модестін, Ульпіан не перестануть бути авторами своїх безсмертних юридичних шедеврів. Як об'єктивно існує твір, так само об'єктивно існує авторство на нього і буде існувати вічно [21].

Авторство, на чому ми вже акцентували увагу, визнається й охороняється і після смерті автора. Право авторства зумовлює всі інші права, зокрема право на ім'я.

Отже, автор має право вимагати від користувачів, щоб його ім'я згадувалось чи позначалось при кожному використанні твору. Не тільки при виданні книги ім'я автора має бути зазначене на кожному примірнику, воно також має згадуватись при кожному публічному виконанні, під час цитуванні, передачі по радіо чи телебаченню. При зазначенні імені, за вимогою автора і лише з його дозволу можна вказувати його титули, звання. В разі видання наукової роботи — науковий ступінь, вчене звання автора; у разі видання військових мемуарів — військове звання автора та інші почесні звання.

Ім'я автора може зазначатися прізвищем та його ініціалами або іменем і прізвищем. Автор має право вимагати, щоб при використанні твору його ім'я не спотворювали. У разі створення твору кількома авторами, їх імена зазначаються у такій послідовності, яку вони визначають за їх згодою. При написанні наукової праці послідовність зазначається залежно від наукового ступеня, а також від особистого внеску в написання будь-якої праці в співавторстві.

Авторство може позначатись вигаданим ім'ям — псевдонімом. Псевдонімом можуть користуватися також автори спільної праці. Дуже цікава природа і мета використання псевдоні-

мів, тому ми більш детально зупинимось на цьому питанні. Що ж таке псевдонім?

Псевдонім — (від грецьк. *pseudos* — брехня + *onima* — ім'я) — це ім'я (антропонім), яке використовується людиною в тій чи іншій публічній діяльності замість справжнього (наданого при народженні та зафіксованого в офіційних документах). У західній культурі псевдонімами користуються найчастіше діячі літератури та мистецтва. В східній культурі (особливо китайській та японській) прийняття нового імені при зміні соціального статусу (особливо в давні часи) було практично обов'язковим для будь-якої сфери діяльності; аналогом обов'язкових псевдонімів у західній культурі можна вважати обов'язкову зміну імені у священників і монахів, особливо в Православній церкві, проте, церковні імена священнослужителів псевдонімами називати не прийнято.

Використання псевдоніма не має на увазі відмову його носія від ідентичності, тому псевдонім часто витісняє справжнє ім'я. Наприклад, мало кому відомо, що Сандро Боттічеллі по-справжньому звали Алессандро Філіпепі, а Мерілін Монро — Норма Бейкер. Найбільш поширені мотиви використання псевдонімів такі:

- 1) намагання замінити довге ім'я більш коротким, яке легше запам'ятовується (характерно для багатьох іспанських, португальських, латиноамериканських спортсменів і політиків, наприклад, Едсон Арантес ду Насименту, котрий прославився під коротким іменем Пеле);
- 2) намагання підібрати ім'я, яке б само «говорило» і відповідало обраній діяльності, власній творчій або громадянській позиції, естетичним перевагам епохи: наприклад, середньовічний медик Парацельс вибрав псевдонім римського лікаря Цельса, пролетарські поети Міхаїл Епштейн і Єфим Пridorов стали Міхаїлом Голодним і Дем'яном Бедним, а їх сучасники підписували свої вірші Дір Туманний і Рюрик Рок;
- 3) намагання приховати походження, зокрема, національність носія імені (так, наприклад, поляки Вільгельм Аполлінарій Костровіцкій і Юзеф Теодор Кіндрат Корженевський стали французьким поетом Гійомом Аполлінером і англійським прозаїком Джозефом Конрадом);
- 4) намагання відрізнятись іменем від іншої особи, яка діє в тій самій сфері і має подібне ім'я, як приклад письменник

Ілля Маршак став Міхаїлом Ілліним, щоб не бути в тіні свого старшого брата Самуїла Маршака.

Також вживаються **колективні псевдоніми**. Їх призначення — одним ім'ям висловити спільну діяльність цілої групи осіб: Кукринікси, Ніколя Бурбакі [22].

Перехідні псевдоніми (*house names*) — розповсюджені в західній (насамперед в американській) видавничій справі. Вони зазвичай використовуються для опублікування комерційних творів (наприклад, псевдонім «Максвел Грант» для циклу пригодницьких романів про Тінь).

Діячі культури та мистецтва крім псевдонімів використовують інші імена, які в широкому розумінні також називаються псевдонімами. Серед них:

Криптонім — підпис під твором замість імені автора, який не має ототожнення з тією чи іншою конкретною особою, тобто ім'я розраховане на те, щоб приховати справжнього автора твору. Криптоніми використовують коли оприлюднюють, в певному розумінні, ризиковані твори («Роман з кокаїном» М. Агєєва, «Історія О» Поліни Реаж) або в тих випадках, якщо твір відрізняється за своєю суттю від тієї творчої діяльності, в якій відоме справжнє ім'я автора (криптонім Борис Акунін належить відомому філологу-японісту і перекладачу Григорію Чхартішвілі для опублікування його детективних романів). Якщо приходить гарантований успіх, то криптоніми розкриваються і перетворюються в звичайні псевдоніми або гетероніми [22].

Гетеронім — ім'я, що використовується для тієї частини творів, яку можна виділити за певною ознакою, на відміну, від творів підписаних автором власним іменем або іншим гетеронімом. Так, Зінаїда Гіппіус виступала з віршами під власним іменем, тоді як критичні статті публікувала під гетеронімом Антон Крайній. Прикладом віртуозного використання гетеронімів був португальський поет Фернандо Пессоа, який для своїх творів різного напрямлення використовував декілька десятків підписів. Більшість із його придуманих імен мали, навіть, власну біографію, тому ставали літературними масками. Гетеронімія дуже часто зустрічається в масовій літературі, коли твори одного і того ж автора, належать до різних жанрів або циклів, тому підписуються різними іменами для зручності розуміння їх читачами [22].

Літературна маска — вигаданий автор, якому приписується той чи інший твір.

Алонім — ім'я іншої реально існуючої або існувавшої особи, яке автор використовує замість власного імені для позначення авторства твору. Алоніми часто застосовували авторами пізньої Античності та Середньовіччя для того, щоб додати більшого авторитету своєму твору — використовували ім'я більш відомого і більш авторитетного раніше автора. В Новий час алоніми зустрічаються досить рідко та при масовому видавництві відомі випадки підробних книжок комерційно успішних авторів (наприклад Карлоса Кастанеді), написаних невідомими авторами [22].

Астронім — типографічний знак «зірочка» (астеріск, «*») або комбінація із декількох таких знаків (набраних особливим способом, наприклад «***»). Ці позначення використовуються замість імені автора або персонажу твору [22].

Автонім — справжнє ім'я людини, відомої під псевдонімом.

Суміжне з псевдонімією явище — обов'язкове або напівобов'язкове використання в деяких соціокультурних групах (кримінальний світ, молодіжна субкультура) особливих імен або прізвиськ, які не збігаються з офіційними. До цього явища близьке використання **нікнеймів** — замість імені при комунікації в Інтернеті [22].

Отже, це все наведені форми зазначення імені автора в творі, які він може використовувати за власним бажанням і на власний розсуд. Вибір псевдоніму — право автора. Це залежить від характеру твору, його призначення та бажання виразити себе як особистість. Вносити будь-які зміни у позначення імені автора без його згоди не можна. Це порушення права автора.

В окремих випадках право позначення свого імені псевдонімом може бути обмежено. Такі обмеження можуть мати місце у разі порушення норм моралі. Законодавчо не вирішене питання щодо можливості застосування неблагозвучного псевдоніма чи псевдоніма, який вводить в оману (збігається з ім'ям відомої особи чи з іншим псевдонімом). Звертаючись до законодавства інших країн, можна побачити, що наприклад, відповідно до статті 50 закону Швеції «Про авторське право... на літературні та художні твори» 1960 року літературний чи художній твір не може ставати доступним публіці під псевдонімом чи підписом, якщо його автора легко переплутати з іншим автором раніше опублікованого твору.

Маленька історична довідка: порушення права на псевдонім виникло ще до революції. В грудні 1852 року молодий

письменник Г. П. Данилевський, в листі до редакції журналу «Время» заявив про недоторканність свого псевдоніма «А. Скавронський», оскільки інший літератор Н. Скавронський друкував свої твори в журналі «Современник» і тим самим вводив в оману читачів.

Багато порушень авторського права відбувається в засобах масової інформації. Під час реалізації права на псевдонім в сфері періодичного друку можуть виникнути такі питання:

- редакція дозволяє чи заперечує використання псевдоніму;
- вибирає для автора псевдонім.

Оскільки автор перебуває у службових відносинах з редакцією, то остання має право вирішувати, чи може він друкуватися під вибраним псевдонімом, але в жодному разі не порушувати права автора на власний вибір псевдоніма. Пропозиція свого варіанта протирічить нормам закону. Це немайнове право автора і ні редактор, ні видавництво не мають права вирішувати це питання замість автора. Також тільки за згодою автора редакція має право супроводжувати публікацію фотографіями, бібліографічними справками про автора, в яких розкривається його справжнє ім'я, а також зазначенням посади, вченого ступеня, вченого звання. Проте, якщо в іншому творі йдеться про якийсь конкретний твір і про його автора, то не буде порушенням права викриття справжнього імені цього автора та всіх його бібліографічних даних.

Потрібно зауважити, що псевдонім автора, як і будь-який інший псевдонім (наприклад, псевдоніми співаків, акторів, ведучих теле-, радіопрограм та ін.), повинен підлягати всім видам захисту, якими користується офіційне ім'я. Адже псевдонім, як і ім'я, є засобом індивідуалізації особи, але лише у певній сфері діяльності. Саме тому, що псевдонім виконує ті ж функції, що і ім'я, йому необхідно забезпечити належний захист. Звичайно, необхідно встановити певні межі щодо використання псевдоніма, наприклад:

- а) псевдонім повинен реально індивідуалізувати його носія;
- б) поряд з уживанням псевдоніма не потрібно вказувати справжнього імені особи;
- в) користування псевдонімом має бути не заборонено законом;
- г) псевдонім повинен не збігатися з офіційним ім'ям третьої особи, якщо ця особа займатиметься тим же видом діяльності, що і носій псевдоніма, оскільки це призведе до змішування імен осіб.

Чинне законодавство не передбачає способів захисту псевдонімів. Тому ми хочемо запропонувати, як варіант захисту псевдоніма. Якщо слідувати аналогії захисту авторського права на твір, то щодо псевдоніма це теж може бути якийсь певний знак. Скажімо літера N (англ. *name* — ім'я) в колі, а коло — це буква O (грецьк. *opita* — ім'я), тобто подвійне ім'я. Маємо на увазі, що в імені зашифровано або приховано ще одне ім'я. Для сповіщення про свої права на псевдонім цей знак повинен проставлятися на оригіналі та на кожному примірнику твору, поруч із іменем, якщо твір публікується не анонімно.

Існує практика захисту псевдоніма — реєструвати його як товарний знак. Це не виключає можливості недобросовісної конкуренції, питання буде висвітлено нижче. Проте в даному випадку легше довести своє право на ім'я, крім того, законодавчо закріплено, що без дозволу автора або його спадкоємців, реєструвати як товарний знак ім'я або псевдонім — не можливо. Однак слід враховувати те, що псевдоніми стосуються об'єктів авторського права і суміжних прав, а товарний знак належить до права промислової власності. Крім того, практика захисту псевдоніма як товарного знака має свої мінуси.

- Реєстрація ППП як товарного знака не обмежує права осіб зі співпадаючим ППП на їх використання.
- Реєстрація не може бути перешкодою для використання співпадаючого псевдоніму, якщо особа доведе, що вона користувалася цим псевдонімом раніше дати пріоритету.

Реєстрація псевдоніма як товарного знака має ще один мінус — вартість. Можна заборонити використання авторського псевдоніма, що збігається із зареєстрованим товарним знаком, але в тому випадку, якщо буде визнано, що має місце зловживання правом.

Псевдонім — це особисте немайнове право автора, яке використовується ним замість справжнього імені (наданого при народженні та зафіксованого в офіційних документах). Особисті немайнові права в усіх випадках безпосередньо належать лише авторові твору, незалежно від того, хто володіє майновими авторськими правами. Вони є невідчужуваними від особистості автора і не можуть передаватися іншим особам. Ці особи і, передусім, спадкоємці мають право на охорону особистих немайнових прав, власником яких був автор (стаття 29 Закону «Про авторське право та суміжні права»). Особисті немайнові права автора охороняються безстроково [3].

Володільцями товарного знака є суб'єкти господарювання, які реєструють його для вирізнення свого товару серед інших. Отримане свідоцтво засвідчує про майнові права володільця цього свідоцтва (пункт 1 статті 495 ЦК України) [2]. В Законі «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», в статті 5 «Умови надання правової охорони», в пункті 3 записано: «Право власності на знак засвідчується свідоцтвом. *Строк дії свідоцтва становить 10 років* від дати подання заявки до Установи і продовжується Установою за клопотанням власника свідоцтва щоразу на 10 років, за умови сплати збору...»

Стаття 16 пункт 1 *«права, що впливають із свідоцтва, діють від дати подання заявки»*. Строк дії свідоцтва продовжується за умови сплати відповідного збору.

Стаття 18 частина 2 *«дія свідоцтва припиняється у разі несплати збору за продовження строку його дії»* [5].

Згідно з пунктом першим статті 496 ЦК України *майнові права* інтелектуальної власності на торговельну марку є *чинними протягом десяти років* з дати, наступної за датою подання заявки на торговельну марку в установленому законом порядку, якщо інше не встановлено законом [2]. Порівняння статті ЦК України та положень зазначеного закону дає підстави зробити висновок, що в зазначеній статті ЦК йдеться про десятирічний строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку, а не строк дії свідоцтва на неї. Це колізія норм права і вона повинна бути усунена шляхом відповідних змін до Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг».

27 грудня 2001 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1756 «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» (далі — Постанова 1756), якою затверджено Порядок державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір [8].

Для того щоб здійснювати реєстрацію псевдоніма разом із узаконенням права автора на твір або зробити окремою процедурою і уникнути колізій, які виникають при реєстрації псевдоніма як товарного знака, необхідно внести відповідні норми до Закону «Про авторське право та суміжні права» і Постанови №1756 і реєструвати його відповідно до державної реєстрації авторського права, застосовуючи запропонований нами знак охорони.

Порушення права на ім'я — одне з найпоширеніших. Розглянемо можливі випадки порушень права на ім'я.

Наприклад, автор підписав з видавництвом договір, за яким видавництво одержує всі виключні права на псевдонім автора. Виходячи з умов такого договору, видавництво має намір після його закінчення використовувати вже «розкручений» псевдонім у своїх цілях без згоди автора, а, можливо, навіть без його участі. Наприклад: автор Х підписав договір з видавництвом на публікацію своїх романів. Романи автора Х відзначаються популярністю серед читачів, але самого автора не задовольняють гонорари від продажу його книг. Тому автор Х вирішив підписати договір з іншим видавництвом [20].

Видавництво без згоди автора Х опублікувало новий роман іншого автора під псевдонімом автора Х. Видавництво мотивувало свої дії умовами підписаного договору. Після багатьох судових засідань арбітражний суд заборонив видавництву використовувати псевдонім автора Х. Порушуючи право на ім'я, видавництво порушило немайнові права автора, а вони відповідно до закону невідчужувані, а звідси слідує, що право на псевдонім теж невідчужуване.

Також як приклад можна навести нашумілий свого часу в пресі спір про права на сценічний псевдонім співака Діми Білана, який розпочався у вересні 2005 року після смерті Айзеншпіса, з яким у Білана був підписаний продюсерський договір. Газети друкували, що предметом спору став договір з Дімою Біланом, укладений спеціалістами, де були прописані обов'язки співака, не пред'являти свої претензії на творчий псевдонім, сценічне ім'я, імідж, образ, зображення і на саму творчість, яка пов'язана з цим псевдонімом та іміджем, тому що вони повністю належать продюсеру. А також права продюсера здійснювати передачу особистих прав без згоди артиста. Якими спеціалістами був складений такий договір, який порушував законодавчо закріплене особисте немайнове право співака на псевдонім нам невідомо. Зрозуміло, що продюсер вкладав значні кошти на розкрутку псевдоніма, але псевдонім не може існувати без таланту особистості, якій він належить.

Тому, розглядаючи цю справу Московський міський суд відмінив рішення про накладення арешту на майно Віктора Белана (творчий псевдонім — Діма Білан) в розмірі 5 млн рублів. Арешт на майно Белана був накладений, у зв'язку з цим позовом продюсерської компанії «Союзконцерт». Позиція компанії

полягала в тому, що після смерті продюсера співака Юрія Айзеншпіса права згідно з авторським договором повинні були перейти до його сина Міхаїла — спадкоємця. Його мати і опікун — Олена Ковригіна — після одержання свідоцтва на право спадкування передала свої майнові права компанії «Союзконцерт». Тож позивачі звернулися до суду, щоб останній заборонив співаку Белану здійснювати виконавчу діяльність, укласти договори на здійснення творчої діяльності, а також користуватися псевдонімом «Діма Білан» [11].

Відповідно до пункту 3 статті 15 Закону РФ «Про авторське право та суміжні права» «особисті немайнові права належать автору і не залежать від його майнових прав, зберігаються за ним навіть у разі передачі виключних прав на використання твору». А відповідно до пункту 1 статті 150 ЦК РФ «... право на ім'я, право авторства... не відчужувані і не передаються іншим способом» [13].

Стаття 168 ЦК РФ наголошує, що правочин, який не відповідає вимогам закону або іншим правовим актам, нікчемний, якщо закон не передбачає, що такий правочин може бути оспорюваний. Тобто подібна умова в договорі недійсна з самого початку — з моменту підписання договору [13].

Бувають і такі випадки, коли одне видавництво розкрутило вже відомий псевдонім, а інше — вирішило використати цей самий псевдонім, щоб одержати прибуток. Наприклад, видавництво Х видає та реалізує під псевдонімом Р книги оздоровчої тематики, які позитивно себе зарекомендували і користуються постійним попитом у читачів. Раптом через деякий час з'являються на ринку книги схожої тематики, підписані псевдонімом Р, проте, видані видавництвом У. При цьому видавництво У в своїх книгах надрукувало вступ від імені автора і його коротку бібліографічну справку. Крім того необхідно підкреслити, що на ім'я видавництва Х як товарний знак був зареєстрований псевдонім Р. Такі дії можна кваліфікувати як недобросовісну конкуренцію [20].

У пункті 2 статті 42 Конституції України зазначено: «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом» [1].

Відповідно до статті 4 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції» неправомірним є використання імені, комер-

ційного (фірмового найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування товарів цього суб'єкта господарювання...» [6].

Подібна заборона зафіксована також на рівні міжнародного права, а саме стаття 10 *bis* Парижської конвенції з охорони промислової власності забороняє дії, здатні будь-яким чином викликати змішування стосовно продуктів конкурентів. За захистом права видавництва також може звернутися до суду або в антимонопольний комітет. За буквою Закону «Про конкуренцію», не потрібно доказувати фактичне завдання збитків. Видавництва можуть подавати позов до суду, не чекаючи негативних матеріальних наслідків. Потрібно тільки довести, що видавництво може понести збитки або може бути підірвана ділова репутація видавництва [6].

Ще один із різновидів порушення права на ім'я — привласнення імені (псевдоніму) іншим автором. Такі випадки на практиці зустрічаються не часто, але порушення мають місце, тому їх теж потрібно розглянути.

1. *Спроба реалізувати свої твори, як твори іншого автора, підписуючи їх чужим прізвищем або псевдонімом.* Таке порушення у змозі попередити саме видавництво на етапі ознайомлення з рукописом, оскільки там працюють досвідчені фахівці, які добре можуть розпізнати стиль написання, як кажуть «руку автора», тим більш розуміють, що все може закінчитися судом та компенсацією збитків. Але, як показує практика, є видавництва, які роблять такий крок, заздалегідь підрахувавши прибуток, одержаний від недобросовісної конкуренції, що значно вищий, ніж відшкодування морального збитку автору. Щоб захистити свої права, схема дії повинна бути така сама, як записано вище.
2. *Привласнення не тільки чужого імені, але й чужого твору.* Тобто недобросовісний автор не заради прибутку, а заради слави хоче присвоїти собі чужий твір. «Чистої води» — плагіат. Для того, щоб захистити свої права, автор повинен правильно пройти реєстрацію авторського права.

3. *Якщо твір видано без зазначення імені автора.* Право на ім'я передбачає видавати і використовувати твір без імені автора, тобто анонімно. Проте для того, щоб одержати дозвіл на використання анонімного твору, особа повинна звернутися до автора. Якщо дозвіл не отримано — це буде порушенням авторського права (права на ім'я) і наслідки, які за цим слідує, — суд і грошова компенсація.
4. *Коли автори мають однакоє прізвище — однофамільці.* Що можна зробити, якщо видано твір, ім'я автора якого збігається із прізвищем або псевдонімом іншого автора? Як правило, нічого. Правопорушення можна характеризувати як намір, а в даному випадку намір довести дуже важко.

Виникає запитання, як довести, що автор і псевдонім одна й та особа? Саме головне забезпечити себе письмовими документами: договір з видавництвом, де фігурує справжнє прізвище і псевдонім, платіжні рахунки, чеки. Можна також привести в суд свідків, але практика свідчить, що цей спосіб ненадійний.

Якщо твір вийшов у світ під псевдонімом або анонімно, автор може у будь-який час розкрити псевдонім чи анонім — це особисте право автора. Окрім автора ніхто не в змозі це зробити, лише у випадку, коли автор у своєму творі порушив чийсь права, на вимогу суду або слідчих органів театр, редакція газети або видавництво, яким відоме справжнє ім'я автора, можуть розкрити його псевдонім чи анонім.

Останнім часом відомі політичні діячі пишуть мемуари, спогади, автобіографії. Не є секретом, що за них ці книги пишуть зовсім інші люди. Гетероніми — літературні поденники — пишуть книги на замовлення. Постає запитання, чи можливе в рамках чинного законодавства існування гетеронімів? У законах про авторське право та суміжні права країн СНД поняття гетеронім та інші поняття не присутні. Але таке поняття має право на існування. Справжній автор твору і його замовник можуть розглядатися як співавтори. Один розповідає, а інший його спогади викладає у відповідній літературній формі та записує. Такі взаємини визначаються угодою (стаття 436 ЦКУ). Гетеронім за певну суму погоджується опублікувати свій твір анонімно і відмовляється від авторської винагороди при опублікуванні твору, а замовник стає повноправним власником авторського права на твір з усіма майновими і немайновими правами інтелектуальної власності. Автор не може за законом передавати свої немайнові права, але ж він анонімний, а майнові

права уступив замовнику за певну суму. Дана ситуація начебто має право на існування, але не з моральної точки зору.

Аналогічна моральна проблема виникає у випадку написання статей, доповідей, виступів, промов різних політичних та державних діячів. Інтелектуальну продукцію для них створюють спічрайтери, які теж завжди залишаються анонімними [15].

При публікації передових і редакційних матеріалів, написаних співробітниками редакції, для того, щоб надати їм більшого значення, їх публікують анонімно (без імені). Якщо в статті порушуються злободенні, актуальні проблеми і вона виходить анонімно — це означає, що позиція всіх співробітників редакції однакова.

Якщо редакція, без погодження цього питання з автором, вважає за потрібне надрукувати статтю без зазначення імені автора (анонімно), то автору обов'язково повинні повідомити, що стаття вийде не підписана його іменем. У випадку, якщо автор не погоджується, щоб стаття вийшла без його імені: редакція повинна виконати умови автора або взагалі відмовитись від статті.

У більшості випадків псевдонім або анонім використовується автором коли публікуються статті про особисте життя політиків, представників шоу-бізнесу, особливо, коли інформація неперевірена і недостовірна. Щоб уникнути моральної або юридичної відповідальності, псевдонім — ширма. Тільки на вимогу суду редакція має право розкрити справжнє ім'я автора.

У США в процесі судового засідання існує спеціальна процедура, яка називається «тестом». За допомогою тесту позивач повинен довести, що справжнє ім'я автора — головна умова, без якої справа не може бути правильно вирішена.

Зміст права автора не залежить від того, чи виходить стаття під псевдонімом чи анонімно. На це впливає термін їх охорони. Про це наголошує стаття 28 Закону «Про авторське право та суміжні права» [3].

Серед об'єктів цивільно-правової охорони особливе місце належить творам образотворчого мистецтва. Такі твори зрозумілі всім людям світу, тому що не мають «мовного бар'єру». Витвори мистецтва оприлюднюються лише з підписом автора. При використанні твору зазначення імені автора обов'язкове майже в усіх випадках, за одним винятком: якщо твір використовується у промисловості. У цьому випадку ім'я автора не згадується з суто технічних причин: твір має дуже лаконічну

форму свого втілення, при якій ім'я автора відволікає від промислового виробу або знижує художню чи комерційну цінність виробу. Чи вважається підпис псевдонімом автора? Підпис закріплений у паспорті, а тому не призначений для приховування особи, крім того, його можна визначити за допомогою почеркознавчої експертизи. Підпис також не слід вважати випуском твору у світ під власним іменем, бо прізвище та ініціали не завжди є розбірливими чи не вказані повністю. Тому в зміст права авторства треба включати і право автора ставити підпис під своїм твором [12].

Важливе питання немайнового авторського права, права на ім'я — на службові твори. З правом на ім'я пов'язана ситуація, коли компанія-роботодавець не бажає вказувати імена авторів продукту (комп'ютерної програми, дизайну, аналітичного обзору) і т.п. У такому випадку в договорі прийнято писати, що співробітник відмовляється від свого права на ім'я. Проте такий запис з юридичної точки зору нікчемний і суперечить теперішньому законодавству. Як ми вже зазначали, немайнові авторські права невідчужувані і від них неможливо відмовлятися. Цю проблему можна вирішити, якщо в договорі співробітник, користуючись своїм правом на анонімність, просить не вказувати його імені та передасть компанії-роботодавцю повноваження на захист інших його майнових прав.

Право авторства і право на ім'я припиняються зі смертю автора, тобто не успадковуються, але охороняються безстроково. Спадкоємці здійснюють захист особистих немайнових прав автора, тобто зберігають обраний автором спосіб визначення імені, але не мають права змінювати цей спосіб. В окремих випадках захист права авторства і права на ім'я здійснює спеціально уповноважений орган.

Як приклад порушення авторських прав, зокрема права на ім'я, можна навести ситуацію, яка зачепила творчість, Тетяни Нилівни Яблонської — народної художниці СРСР.

Перший аспект стосується порушення майнових авторських прав художниці, а другий — порушення немайнових авторських прав. Перш за все слід зазначити, що у статті 419 Цивільного кодексу України право власності на річ та право інтелектуальної власності не залежать один від одного. Перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності. Це означає, зокрема, що факт знаходження речі — картини — у власності будь-якої

особи не надає їй права використовувати цю картину способами, які відносяться до сфери дії авторського права. Зокрема, стаття 15 Закону України «Про авторське право та суміжні права» зазначає, що авторові твору належить виключне право дозволяти використання твору, в тому числі публічний показ. У нашому випадку йдеться про експонування на виставці. Названий припис Закону встановлює, що тільки Т. П. Яблонська могла дати згоду на виставлення нібито своїх картин. Щодо згоди власників картин, то така згода стосується лише надання «матеріальної форми», в яку втілено твір.

Слід підкреслити, що порушення іншого права художниці, а саме права на ім'я, відбулось, головним чином, внаслідок порушення галереєю «Естамп» та Київським музеєм російського мистецтва, зазначеного права Яблонської щодо надання дозволу на експонування картин. На той час донька художниці Гаяне Атанян, на підставі генеральної довіреності, виданої Яблонською, звернулася до організаторів вернісажу із категоричною заборонаю виставляти спірні картини на експозиції. Якби відповідачі звернулись до художниці у встановленому законом порядку за наданням такого дозволу, одразу з'ясувалося б, що ці картини не належать пензлю художниці.

Таким чином, умовно кажучи, відповідачі двічі припустилися порушення прав Т. Н. Яблонської: перший раз, коли порушили вимоги статті 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» і не звернулись до неї (або до її представників) за дозволом здійснити публічний показ картин, а другий — коли на законну вимогу Г. Атанян, яка діяла на підставі довіреності, відмовили зняти картини з вернісажу [10].

Підсумовуючи все вище сказане, ми вважаємо, що на законодавчому рівні потрібно вирішити наступні питання:

1. Ввести в Закон «Про авторське право та суміжні права», в статтю 11, після пункту 4, де зазначено: «Якщо твір опубліковано анонімно чи під псевдонімом (за винятком випадку, коли псевдонім однозначно ідентифікує автора), видавець твору (його ім'я чи назва мають бути зазначені на творі) вважається представником автора і має право захищати права останнього. Це положення діє до того часу, поки автор твору не розкриє своє ім'я і не заявить про своє авторство».

Особа, яка має авторське право на твір, опублікований під псевдонімом для сповіщення про свої немайнові права на псев-

донім може використовувати знак охорони авторського права на псевдонім. Цей знак складається з таких елементів:

- латинська літера «N», обведена колом, — (зображення знака не наводиться);
- псевдонім особи, яка має авторське право;
- дата першої публікації твору.

Знак охорони авторського права на псевдонім проставляється на оригіналі і кожному примірнику твору.

Суб'єкт авторського права для засвідчення права на псевдонім на оприлюднений твір, факту і дати опублікування твору чи договорів, які стосуються права автора на твір, у будь-який час протягом строку охорони авторського права **може зареєструвати своє авторське право на псевдонім у відповідних державних реєстрах**, далі за текстом Закону.

2. Заборонити застосування неблагозвучного псевдоніма та псевдоніма, що вводить в оману та визначити міру покарання у вигляді штрафу.

3. Вважати підпис автора на творі образотворчого мистецтва як випуск твору у світ під власним іменем за умовою, що поряд або на останній сторінці твору є розшифрування справжнього імені, прізвища та побатькові автора.

4. Запровадити в статтю 436 Цивільного кодексу України поняття гетеронім — це анонімний співавтор у написанні твору.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к-96-ВР.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV.
3. Закон України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 №3792-XII.
4. Закон «Про мови в Українській РСР» ВР № 8313-11 від 28.10.89.
5. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», Верховна Рада № 3689-XII від 15.12.1993 р.
6. Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції», ВР № 237/96-ВР від 07.06.96 р.
7. Конвенція прав людини і основних свобод № 475/97 від 17.07.97 р.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1756 «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора».

9. Коноваленко В. Авторское право : автору, редактору, издателью / Владимир Коноваленко — Х. : Фактор, 2007. — 496 с.
10. Ткаченко К. Авторські права були порушені двічі/ Катерина Ткаченко : Юридична газета № 13(73) від 14.07.2006 р.
11. Имя Димы Билана ничего не стоит. : Газета «Коммерсантъ» № 65 (3641) от 18.04.2007. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.kommersant.ru>
12. Чурпіта Г. В. УДК 347.782 Авторське право на твори образотворчого мистецтва. Г. В. Чурпіта. / Автореферат — Харків — 2003.
13. Гражданский кодекс РФ Часть четвертая : от 18.12.2006 № 230-ФЗ — В ред. от 01.12.2007.
14. Дроб'язко В. С., Дроб'язко Р. В. Право інтелектуальної власності : В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко. — Навч. посібник — К. : Юрінком Інтер, 2004 — 512 с.
15. Паладій М. В. Право інтелектуальної власності: Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України/ М. В. Паладій, Н. М. Мироненко, В. О. Жаров — К. Парламентське видавництво. — 2006.
16. Борисов Б. Коментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации части четвертой (постатейный). Правовое регулирование в сфере интеллектуальной собственности / Б. Борисов, Книжный мир. — 2007.
17. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации/ А. П. Сергеев — М. : «Теис». 1996. — 704 с.
18. Моргунова Е. А.. Авторское право. /Моргунова Е. А., — М. : «Экзамен». — 2004.
19. Бондаренко С. В. Авторське право та суміжні права/ Сергій Васильович Бондаренко К. : Ін-т інтел. Власн. І права, 2008. — 288с.
20. Тень. Псевдоним — правовая сфера использования и охраны [Електронний ресурс]. Режим доступу : zhurnal.lib.ru/s/shejd/psevdo.shtml
21. Право интеллектуальной собственности : [Електронний ресурс] Режим доступу : slv.com.ua/bookz/
22. Мережа Інтернет [Електронний ресурс] //Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org>
22. Ермакова А. Р. Право интеллектуальной собственности в сфере периодической печати. Ермакова А. Р. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002.

Работягова Л. І.,
завідувач сектору патентного права
відділу промислової власності
НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ,
Антонюк Н. І.,
старший науковий співробітник
НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ,
патентний повірений України

ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА КОНФІДЕНЦІЙНУ ІНФОРМАЦІЮ І КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У сучасному бізнесі найціннішим товаром є інформація. Для того, щоб мати успішний бізнес, забезпечити його економічну безпеку, уникнути банкрутства, захистити себе від недобросовісної конкуренції і комерційного шпигунства суб'єкту господарювання необхідно, перш за все, визначити режим доступу до інформації, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановити систему (способи) захисту для неї.

Під конфіденційністю розуміється запобігання можливості використання інформації особами, які не мають до неї відношення. Слово «конфіденційний» походить від латинського слова «*confidentia* (довіра)» і означає «довірчий, не підлягаючий розголосу»[1].

При засекречуванні інформації треба виходити з принципу економічної вигоди і безпеки компанії чи підприємства в зв'язку з тим, що ринкові відносини потребують постійних контактів, широкої інформації про їх діяльність та продукцію, яку вони виробляють або послуги, які вони надають. У той же час зневажливе ставлення до конфіденційної інформації і/або до комерційної таємниці може призвести до того, що ними скористаються конкуренти.

Способи захисту інформації вважаються розумно достатніми, якщо доступ будь-яких осіб до цієї інформації без згоди її власника є неможливим, однак при цьому забезпечена можливість передачі і (чи) використання цієї інформації працівниками і контрагентами без порушення встановленого режиму порядку одержання, використання, поширення і зберігання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію і/або комерційну таємницю. Крім того, прийняті способи не повинні становити не-

безпеку для життя та здоров'я людей і порушувати інші законні права й інтереси фізичних і юридичних осіб або бути використаними для приховання правопорушень.

Перш, ніж скористатись своїми правами на конфіденційну інформацію і/або комерційну таємницю, підприємство повинно юридично грамотно закріпити їх. Для цього вносяться відповідні положення в установчі документи (установчий договір, статут або положення), а також у ряд внутрішніх регламентуючих документів (колективний договір, правила внутрішнього трудового розпорядку). Крім того, на підприємстві повинні бути розроблені документи, які стосуються збереження та захисту конфіденційної інформації і/або комерційної таємниці, зокрема:

- Положення про конфіденційну інформацію і/або комерційну таємницю;
- Перелік відомостей, що становлять конфіденційну інформацію і/або комерційну таємницю;
- Порядок віднесення відомостей до конфіденційної інформації або комерційної таємниці.

Якщо на підприємстві немає документів, які юридично закріплюють його права на конфіденційну інформацію і/або комерційну таємницю, навряд чи є можливість пред'явити будь-якій особі обґрунтовану претензію з приводу порушення прав на відомості, що становлять конфіденційну інформацію і/або комерційну таємницю [2].

Розглянемо, які відомості згідно з законодавством Ук-раїни можуть бути кваліфіковані як конфіденційна інформація або комерційна таємниця.

Так, у ст. 30 Закону України «Про інформацію» визначено поняття конфіденційної інформації. Це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням. Відповідно до цієї статті громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної та встановлюють для неї систему (способи) захисту.

Поняття комерційної таємниці сформульовано як у Цивільному кодексі України (далі — ЦКУ), так і в Господарському

кодексі України. Згідно зі ст. 505 ЦКУ комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

При цьому відповідно до ч. 2 ст. 506 майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором.

Відповідно до ст. 177 ЦКУ конфіденційна інформація і комерційна таємниця є об'єктами цивільних прав з притаманними їм специфічними юридично значимими властивостями. Так, комерційна таємниця є об'єктом права інтелектуальної власності, тому її власник має право як на використання комерційної таємниці, так і виключне право дозволяти використання комерційної таємниці й перешкоджати її неправомірному розголошенню, збиранню або використанню.

Проаналізувавши вищенаведені визначення можливо виокремити такі спільні ознаки, які характеризують конфіденційну інформацію і комерційну таємницю:

- це відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру;
- це інформація, яка не є державною таємницею;
- вони мають власника, який правомірно їх визначив;
- це інформація, доступ до якої встановлюється правовласником;
- вони використовуються за бажанням правовласника;
- для їх захисту встановлена адекватна система заходів.

Однак комерційна таємниця має суттєву ознаку, яка відрізняє її від конфіденційної інформації — це комерційна цінність. Під комерційною цінністю розуміють отримання правовласником від її безпосереднього використання економічних переваг у силу того, що його конкуренти такою інформацією не володіють. Це може бути прибуток, отриманий від реалізації правовласни-

ком продукції з використанням технологій, секретів торгівлі тощо, відомості про які становлять комерційну таємницю [3].

Крім того, різняться і способи захисту порушених прав на конфіденціальну інформацію і комерційну таємницю. Так, законодавством України передбачено цивільно-правові, кримінально-правові і адміністративно-правові способи захисту порушених прав на комерційну таємницю; цивільно-правові і адміністративно-правові способи захисту порушених прав на конфіденційну інформацію.

У разі неправомірного доступу до комерційної таємниці або її розголошення власник інформації повинен визначити та підтвердити її комерційну цінність у силу невідомості третім особам. Тільки в цьому випадку інформація може бути кваліфікована як комерційна таємниця, і її розголошення буде кримінальним діянням (ст. 232 КК України).

У випадку порушення конфіденційності цієї інформації власнику інформації необхідно довести упущену вигоду і реальний збиток, який йому заподіяний. При цьому збиток повинен бути безпосереднім наслідком порушення конфіденційності інформації і знаходитись з протиправними діями в прямому причинно-наслідковому зв'язку.

У зв'язку з тим, що способи й умови для поширення конфіденційної інформації і комерційної таємниці, а також способи захисту їх від неправомірного розголошення є однаковими, вважаємо, що перелік відомостей з обмеженим доступом, який формується для організації системи захисту інформації на підприємстві, може містити як відомості, що становлять конфіденційну інформацію, так і відомості, що становлять комерційну таємницю. Тільки в разі порушення прав на відомості, які зазначені в переліку, необхідно буде кваліфікувати ці відомості як конфіденційну інформацію або комерційну таємницю. Такий підхід дозволить спростити підготовку організаційно-розпорядчих документів, які необхідно розробити на підприємстві для захисту інформації.

Об'єднання цих двох об'єктів цивільного права в єдиному Переліку відомостей, які становлять конфіденційну інформацію і комерційну таємницю конкретного підприємства (далі — Перелік відомостей), дозволяє:

- розробляти єдиний пакет організаційно-розпорядчих документів для захисту конфіденційної інформації і комерційної таємниці на підприємстві;

- включати в цей Перелік відомостей відомості, що є власністю держави і знаходиться в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, як конфіденційну інформацію.
- включати відомості, що не становлять комерційної таємниці відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 611 від 09.08.93 р. «Про перелік відомостей, які не складають комерційну таємницю».

Однак ці відомості можуть бути віднесені до конфіденційної інформації підприємств, а саме:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатись підприємницькою діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення й сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну платню в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, підприємствах, спілках, об'єднаннях підприємств та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю.

Надавати відомості, які містяться в цьому Переліку відомостей на вимогу органів влади, управління, контролюючих та правоохоронних органів, інших юридичних осіб, слід тільки у випадках і порядку, передбачених законом. Наприклад, інформація про кількість працівників, їхню заробітну плату і умови праці повинна надаватися на вимогу органів статистики, а представникам інших організацій в наданні подібних відомостей може бути відмовлено.

Суттєвим проявом недосконалості інформаційного законодавства і законодавства в сфері інтелектуальної власності є від-

сутність чітких критеріїв порядку та умов віднесення відомостей до конфіденційної інформації або комерційної таємниці.

Зрозуміло, не можна запропонувати для всіх підприємств однакові формулювання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію і комерційну таємницю, у вигляді універсального переліку. Разом з тим можна висловити деякі рекомендації щодо його формування. Так весь процес визначення таких відомостей доцільно умовно розділити на декілька етапів.

На першому етапі складання переліку необхідно визначити всі відомості, які згідно зі Статутом підприємства можуть бути віднесеними до конфіденційної інформації і комерційної таємниці. Необхідно виділити деякі групи відомостей, які потребують захисту і можуть бути використані в Переліку відомостей, які становлять конфіденційну інформацію і комерційну таємницю конкретного підприємства (далі — Перелік відомостей).

Ці групи відомостей стосуються різних сторін діяльності підприємства і, зазвичай, містять наступні відомості.

1. Фінансова діяльність:

- прибуток, кредити, товарообіг;
- фінансові звіти і прогнози;
- фонд заробітної плати;
- вартість основних і оборотних фондів;
- кредитні умови платежів;
- банківські рахунки;
- планові звітні калькуляції.

2. Стан ринку:

- ціни, знижки, умови договорів, специфікація продукції;
- ринкова політика і плани;
- маркетинг і стратегія цін;
- відносини зі споживачами і репутація;
- чисельність і розміщення торгових агентів;
- відомості про склад торгових клієнтів, представників і посередників;
- канали і методи збуту продукції;
- політика збуту продукції;
- стратегія реклами.

3. Відомості про виробництво і продукцію:

- відомості про технічний рівень, техніко-економічні характеристики перспективної продукції;
- відомості про терміни створення перспективної продукції;

- відомості про технології, які застосовуються і перспективні технології, технологічні процеси, прийоми та устаткування;
 - відомості про модифікацію і модернізацію раніше відомих технологій, процесів, устаткування;
 - виробничі потужності;
 - організація виробництва;
 - розміщення та розмір виробничих приміщень і складів;
 - перспективні плани розвитку виробництва;
 - технічні специфікації існуючої і перспективної продукції;
 - схеми і креслення окремих вузлів, готових виробів, нових розробок;
 - відомості про стан програмного і комп'ютерного забезпечення;
 - номенклатура виробів;
 - спосіб упакування;
 - спосіб доставки.
4. Відомості про наукові розробки:
- нові технологічні методи, нові технічні, технологічні і фізичні принципи, які заплановані до використання в перспективній продукції;
 - програми науково-дослідних робіт;
 - нові алгоритми та оригінальні програми;
 - бази даних і інші комп'ютерні програми, які створені на підприємстві.
5. Відомості про систему матеріально-технічного забезпечення:
- потреби в сировині, матеріалах, комплектуючих вузлах і деталях, джерела задоволення цих потреб;
 - транспортні й енергетичні потреби.
6. Відомості про персонал підприємства:
- чисельність персоналу підприємства;
 - визначення осіб, що приймають рішення.
7. Відомості щодо принципів управління підприємством:
- відомості про методи управління виробництвом, які застосовуються та перспективні;
 - відомості про факти ведення переговорів, предмети і цілі нарад і засідань органів управління;
 - відомості про плани підприємства з розширення виробництва;
 - умови продажу і злиття підприємств.

Інші відомості:

- важливі елементи систем безпеки, кодів і процедур доступу до інформаційних мереж і центрів;
- принципи організації захисту комерційної таємниці.
- незапатентовані товарні знаки й ін.
- умови контрактів;
- дані про контрагентів.

Стосовно інформації, що є власністю держави і знаходиться в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, то відповідно до ст.30 Закону України «Про інформацію» вона може мати статус конфіденційної. Порядок доступу до такої інформації та документів, в яких вона міститься, визначається Інструкцією про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, яка містить конфіденційну інформацію, що є власністю держави, затвердженою постановою КМ України від 27 листопада 1998 р. № 1893.

На виконання Закону «Про інформацію» і вищезгаданої Інструкції деякі міністерства і відомства розробили відповідні накази. Так, в Міністерстві освіти і науки прийнято Наказ МОН України від 28.03. 2008 р. № 273 «Про затвердження Переліку конфіденційної інформації, що є власністю держави».

На другому етапі необхідно визначити відомості, які не можуть кваліфікуватись як конфіденційна інформація або комерційна таємниця. Насамперед це стосується відомостей, які є загальновідомими чи загальнодоступними. Так, до конфіденційної інформації або комерційної таємниці не можуть бути віднесені загальновідомі відомості, доступні невизначеному колу осіб на законних підставах. Наприклад, не буде конфіденційною інформацією або комерційною таємницею інформація, яку відповідно до закону продавець зобов'язаний надати покупцю про товар.

На відміну від патентного права, де використовується критерій новизни, критерієм загальновідомості інформації є її доступність. Оцінка відомостей за даним критерієм полягає в пошуку і встановленні можливих законних джерел одержання інформації, яка розглядається на предмет засекречування.

Якщо до інформації може бути вільний доступ будь-якої зацікавленої особи на законних підставах шляхом вивчення друкованих видань, перегляду відкритих баз даних тощо, то така

інформація не може становити конфіденційну інформацію або комерційну таємницю. Однак, якщо для отримання відомостей необхідні грошові або будь-які інші витрати, ці відомості не вважаються відкритими до доступу. Таким чином конфіденційний характер інформації визначається тим, що вона може бути відтворена будь-якою особою тільки таким же способом [3].

Наприклад, не є комерційною таємницею відомості науково-технічного характеру після їхнього відкритого опублікування. Так, якщо до реєстрації винаходу (корисної моделі) засекречуються всі відомості, які стосуються цих об'єктів, то після опублікування формули і опису винаходу (корисної моделі) захищається лише неопублікована інформація.

До Переліку відомостей не вносяться відомості, що становлять державну таємницю. Суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекреченням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці, регулюються Законом України «Про державну таємницю» та Кабінетом Міністрів України, яким чітко встановлено перелік інформації, що не може бути віднесена до державної таємниці. При цьому Законом забороняється віднесення до державної таємниці будь-яких відомостей, якщо цим будуть звужуватись зміст і обсяг конституційних прав і свобод громадянина.

Крім того, Перелік відомостей не повинен включати відомості, що є власністю держави і знаходяться в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, доступ до яких згідно зі ст. 30 Закону України «Про інформацію» не може бути обмеженим, а саме:

- про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту;
- про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;
- про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;
- стосовно стану справ із правами і свободами людини та громадянина, а також фактів їх порушень;

- про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб;
- інша інформація, доступ до якої відповідно до законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути обмеженим.

Крім того, відповідно до ст. 30 Закону України «Про інформацію» Перелік відомостей не повинен містити інформацію комерційного та банківського характеру, а також інформацію, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), та інформацію, приховування якої становить загрозу життю і здоров'ю людей.

На третьому етапі необхідно більш ретельно проаналізувати Перелік відомостей стосовно можливих негативних наслідків для підприємства при розголошенні (витоку) відомостей, які містяться в ньому. До таких негативних наслідків відносяться, зокрема:

- розірвання ділових відносин з одним чи декількома діловими партнерами підприємства (як в Україні, так і за кордоном);
- зрив переговорів і неукладання контракту, вигідного для підприємства;
- зменшення рівня співробітництва підприємства з діловими партнерами з виробничих, науково-технічних, комерційних та інших питань;
- зрив чи невиконання запланованої виробничої програми чи договірних зобов'язань;
- необхідність проведення додаткових маркетингових досліджень і розробка нової ринкової стратегії;
- відмова від організаційних, науково-технічних чи комерційних рішень, що стали неефективними в результаті витоку відомостей, і необхідність розробки нових засобів конкурентної боротьби;
- економічні санкції щодо підприємства;
- втрата пріоритету в наукових дослідженнях і можливості патентування та продажу ліцензій на науково-технічні розробки;
- створення труднощів у придбанні устаткування або технологій, у тому числі підвищення цін на них, обмеження обсягу постачань [4].

Зазвичай Перелік відомостей розробляється уповноваженою особою, яка визначається Директором підприємства та затверджується відповідним Наказом. Крім того уповноважена особа забезпечує ознайомлення з Переліком відомостей працівників підприємства, які засвідчують цей факт своїм підписом, а також забезпечує взаємодію з представниками правоохоронних органів і спеціальних служб України та інших державних і недержавних структур.

Конфіденційна інформація і комерційна таємниця — це відомості, які суб'єкти господарювання мають право не розголошувати. Однак у визначених випадках закон зобов'язує представляти інформацію незалежно від її конфіденційності. Порядок обов'язкового надання інформації, віднесеної до конфіденційної інформації і комерційної таємниці, встановлюється законодавством в таких випадках.

1. В інтересах боротьби зі злочинністю, здійснення правосуддя, дотримання податкового й антимонопольного законодавства, низкою нормативних актів визначено коло організацій і осіб, що у відповідних випадках мають право на одержання конфіденційної інформації і комерційної таємниці в межах своєї компетенції. Такими органами є:

- судові органи;
- органи прокуратури;
- органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
- органи слідства і дізнання.

Для органів прокуратури, внутрішніх справ, податкової поліції, Служби безпеки України конфіденційність визначеної інформації (банківська і комерційна таємниця) не є перешкодою для одержання відомостей і документів про фінансово-економічну діяльність, внески й операції за рахунками фізичних і юридичних осіб, причетних до здійснення тяжких злочинів і злочинів, зроблених злочинними групами. Підставою для надання банківськими і комерційними структурами таких документів є мотивована вимога (запит) прокурора, слідчого, керівника органа дізнання при порушеній кримінальній справі.

Так, відповідно до п. 17. ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію», органи міліції, за наявності даних про правопорушення у фінансовій, господарській, підприємницькій і торговій діяльності, для виконання покладених на них обов'язків мають право на письмовий запит одержувати безперешкодно і безплатно від підприємств, установ і організацій незалежно від

форм власності та об'єднань громадян відомості, в тому числі й ті, що становлять комерційну та банківську таємницю.

За вимогою прокурора згідно з п. 1 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру» безоплатно надається статистична й інша інформація, довідки, документи та їхні копії, необхідні при здійсненні покладених на органи прокуратури функцій. При цьому інформація, що містить комерційну таємницю або конфіденційну інформацію, може бути надана тільки за письмовою вимогою.

Органи Служби безпеки України мають право безоплатно на письмовий запит отримувати (та використовувати) інформацію, яка необхідна для виконання покладених на них обов'язків, від міністерств, державних органів і інших відомств, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, громадян та їх об'єднань за виключенням випадків, коли чинним законодавством встановлений спеціальний порядок отримання інформації (п. 3 ст. 35 Закону України «Про Службу безпеки»).

2. Необхідно в обов'язковому порядку надавати інформацію органам і організаціям, які відповідають за формування і використання державних інформаційних ресурсів (ст. 29 Закон України «Про інформацію»). Це, зокрема, органи: статистики; (фонди) пенсійного страхування; (фонди) медичного страхування; податкової служби; організації-депозитарії цінних паперів; архівної служби України.

3. Згідно зі ст. 17 Закону України «Про статус народного депутата України» за зверненням народного депутата з питань, пов'язаних з його депутатською діяльністю йому невідкладно надається необхідна інформація і документація незалежно від ступеня їхньої таємності відповідно до законодавства про державну таємницю. Таким чином народний депутат має право знайомитися з будь-якою конфіденційною та таємною інформацією з питань депутатської діяльності, доступ до якої надається йому після підписання письмового зобов'язання щодо збереження державної таємниці.

Однак законом передбачено, що народному депутату надається саме інформація, що становить державну таємницю, або є конфіденційною за законом. Це обумовлено тим, що саме держава є власником цієї категорії інформації і може встановлювати правила доступу до неї. Що стосується конфіденційної інформації і комерційної таємниці, що є власністю приватного власника, то обов'язковість надання відомостей конфіденцій-

ного характеру народному депутату законом не визначена. Це дозволяє йому надавати народним депутатам таку інформацію на загальних підставах і з дотриманням вимог, обумовлених власником інформації.

4. Відомості, що становлять конфіденційну інформацію і/або комерційну таємницю суб'єкта господарювання надаються у випадку обов'язкової зовнішньої аудиторської перевірки з метою встановлення вірогідності бухгалтерської (фінансової) звітності та відповідності здійснених фінансових і господарських операцій нормативним актам України, яка проводиться за дорученням державних органів, органів дізнання, слідчого, прокурора, суду і господарського суду відповідно до процесуального законодавства України (ст. 9 Закону України «Про аудиторську діяльність»).

5. Відповідно до ст.11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» органи державної податкової служби в межах компетенції та у порядку, встановлених законами України, мають право отримувати безоплатно від міністерств, відомств, підприємств та установ, незалежно від форм власності, фізичних осіб, інформацію, яка необхідна для виконання покладених на них обов'язків, за винятком випадків, коли законом встановлений спеціальний порядок отримання такої інформації.

Податкова служба України має право проводити перевірки грошових документів, реєстрів бухгалтерського обліку, звітів, планів, декларацій та інших документів, пов'язаних із обчисленням та сплатою податків та інших платежів до бюджету. Крім того, вона може контролювати своєчасність надання платниками податків бухгалтерських звітів, балансів, податкових розрахунків та інших документів, пов'язаних із обчисленням та сплатою платежів до бюджету, а також перевіряти достовірність цих документів в частині правильності визначення прибутку, доходу, інших об'єктів обкладення та обчислення податків та платежів до бюджету.

За необхідності ці документи можуть бути вилучені на підставі мотивованої постанови посадової особи податкової інспекції. Надання відомостей, що становлять комерційну таємницю, на запит податкової інспекції проводиться тільки у випадку порушеної кримінальної справи або за матеріалами перевірки, яка здійснюється у порядку обов'язковості розгляду заяв і повідомлень про злочини.

6. Згідно зі ч.9 ст.6 Закону України «Про запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму» суб'єкт первинного фінансового моніторингу на запит Спеціально уповноваженого органу зобов'язаний надавати додаткову інформацію, пов'язану з фінансовими операціями, які стали об'єктом фінансового моніторингу, в тому числі таку, що становить банківську та комерційну таємницю, протягом п'яти робочих днів з дати надходження запиту.

Крім того, відповідно до ст. 8 Закону України «Про нотаріат» на письмову вимогу суду, прокуратури, органів дізнання і слідства нотаріус може видати необхідну довідку про вчинення нотаріальних дій та документи, які містять конфіденційну інформацію довірителя у зв'язку з кримінальними, цивільними або господарськими справами, що знаходяться у їх провадженні.

Слід зазначити, що запитуючим відомствам необхідно надавати тільки ту інформацію конфіденційного характеру, яка входить до їх компетенції та необхідна для виконання ними службових функцій. Тому, для запобігання розголошення відомостей, що становлять конфіденційну інформацію та комерційну таємницю через посадових осіб і представників органів державної влади необхідно знати їхні реальні права та функції.

У той же час держава силою закону зобов'язує посадових осіб контролюючих органів не розголошувати конфіденційну інформацію і/або комерційну таємницю, яка стала їм відомою у зв'язку зі здійсненням своїх функцій. Так, працівники державної контрольно-ревізійної служби повинні забезпечувати дотримання комерційної та службової таємниць згідно зі ст. 12 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні».

Такий же обов'язок покладається на посадових осіб органів державної податкової служби відповідно до ст. 13 Закону України «Про державну податкову службу в Україні». За невиконання або неналежне виконання посадовими особами органів державної податкової служби своїх обов'язків вони притягаються до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та матеріальної відповідальності згідно з чинним законодавством.

Охорона комерційної таємниці органами державної влади, яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільсько-

господарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки, передбачена ст. 507 ЦКУ. Під органами державної влади слід розуміти центральні органи виконавчої влади, які згідно зі ст.2 і 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» дають дозвіл на певну комерційну діяльність. Для отримання встановленого законом дозволу необхідно надати документи, в яких можуть міститися відомості, що становлять комерційну таємницю.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 507 ЦКУ і в інших випадках, передбачених законом, органи державної влади, яким в силу їх повноважень стала відома та чи інша інформація, що містить комерційну таємницю, зобов'язані охороняти її від розголошення і недобросовісного використання.

Органи державної влади звільняються від відповідальності за розголошення конфіденційної інформації і комерційної таємниці, якщо сам суб'єкт господарювання не вжив заходів щодо її охорони від недобросовісного комерційного використання. Для цього суб'єкт господарювання може використовувати всі можливі засоби для забезпечення конфіденційності інформації в межах закону.

Список використаних джерел:

1. Генне О. В. Соглашение о намерениях //Защита информации. Конфидент. [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.sec4all.net/sogl-onamer.html>.
2. Введение режима коммерческой тайны и конфиденциальной информации. [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.warning.dp.ua/kominfo01.htm>.
3. Новосельцев О. В. Коммерческая тайна (ноу-хау) : правовое регулирование и документальное оформление в имуществе предприятия. — М. : ИНИЦ Роспатента, 2004. — 53 с.
4. Андрощук Г. А., Крайнев П. П. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны. — Монография. — К. : Издательский Дом «Ин Юре», 2000. — 400 с.

ЧАСТИНА II

ЕКОНОМІКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Бутнік-Сіверський О. Б.,
завідувач економіко-правового відділу
НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ,
д.е.н., професор, чл.-кор. АТН України

ПОДАТКОВА МОТИВАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

1. Стан податкового середовища в Україні, в якому функціонує інноваційне підприємництво

В Україні податкова політика стала головним інструментом державного регулювання зростання національної економіки і набула лідируючої позиції при прийнятті мотивуючих рішень у сфері інноваційної діяльності.

Аналіз економічного зростання в Україні свідчить, як зазначають З. Варналій та Д. Серебрянський, що в Україні здійснюється м'яка бюджетна та жорстка податкова політика, яка поєднана з експансіоністською грошово-кредитною політикою. Це призвело до того, що розмір державного втручання в економіку України через доходи бюджету становив у 2004 р. — 37,6 %, 2005 р. — 41,9 %, 2006 р. — 42,6 %, 2007 р. — 42,4 % і у 2008 р. досяг 44,2 % та має тенденцію до стабільного зростання, що заважає ринковому розвитку економіки та переводить її управління у ручний режим [1, с. 57]. Експансіоністська грошово-кредитна політика призвела до значної доларизації економіки за рахунок курсової нестабільності в Україні, рівень якої у 2007 р. становив 22,9 %, в 2008 р. — 30,7% за умови, що 30% доларизації економіки з ринком — максимально допустимий рівень [1, с. 57]. Долар не надходить у реальну економіку і фактично не обслуговує її, зауважує А. Чухно. НБУ разом з великою кредитною експансією у гривнях створив умови для випереджаючого зростання кредитування в іноземній валюті (в основному в дола-

рах США). Якщо станом на початок 2005 р. на іновалюту припадало 42% загального обсягу виданих кредитів, то на початок 2007 р. обсяг іновалютних кредитів зрівнявся з гривневим; на початок жовтня 2008 р. кредити в іноземній валюті перевищили гривневі і на початок 2009 р. становили 57,7% загальної заборгованості клієнтів банком. Девальвація гривні з осені 2008 р. сягнула з 4,65 за долар (довгий час курс був стабільним (фіксованим) — 5,05 влітку 2008 р.) до 6,0, а потім 7; 7,5; 8 і більше гривень за долар. Знецінення до 81% гривні по відношенню до інших країн (польський злотий — на 40%, турецька ліра — на 28%, румунський лей — на 15%, російський рубль — на 12%, чеська крона — на 10%, євро — на 3%, білоруський рубль і словацька крона — на 1%) [2, с. 16], а підвищення курсу долара більше як у півтора разу стало підставою для зростання цін і свідчить про використання «штучно» створеної НБУ кризи на валютному ринку для збагачення. Мораторій НБУ на дострокове зняття кредитів, зазначає А. Чухно, ще більше загострив ситуацію. Здійснені багатомільярдні інтервенції з метою зупинити зростання курсу долара і припинити падіння курсу гривні призвело до того, що готівковий ринок «проковтнув» \$ 4,6 млрд., а золотовалютні резерви НБУ зменшилися майже на \$ 10 млрд., тобто більше як на 25%. Банківська система України потрапила у повну залежність від зовнішнього кредитування. Іноземний капітал у банківському секторі став основним фактором швидкого зростання зовнішнього боргу України: його обсяг з \$ 30,6 млрд. на початку 2005 р. збільшився до \$ 102,4 млрд. восени 2008 р., тобто у 3,2 рази. Причому за період з 2005 р. по квітень 2009 р. найбільше зростав зовнішній державний борг (121%), а найшвидше — зовнішні борги банків (у 14,1 рази). Невиправдане нарощування загального зовнішнього боргу поставило країну під загрозу корпоративного дефолту. НБУ різко збільшив рефінансування банків і за 2008 р. воно сягнуло 170 млрд. грн., тобто суми доходів державного бюджету. Своїми діями НБУ сформував потужний інфляційний потенціал [2, с. 17]. Інфляція в Україні мала тенденцію до прискорення, досягнувши, за підсумками 2008 р., 22% [3, с. 6].

Важливою структурною особливістю, відмічає В. Геєць, було зростання питомої ваги довгострокових кредитів усередині країни. У 2008 р. питома вага кредитів, виданих на строк понад 5 років, зросла на 5,1 процентного пункта і становила 31,8%, причому в структурі споживчих кредитів цей показ-

ник досяг 86,5%, а в кредитах на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомого майна 92,4%. Це сталося при відносно короткострокових зовнішніх ризиках банківського сектору, які збільшились за 2005-2008 рр. у 14,8 рази, трансформували 38,8% консолідованого зовнішнього боргу України.

Основною особливістю кризового 2009 р. стало абсолютне скорочення всіх кредитів на 2,1% [3, с. 6].

Проте, зауважує В. Геєць, поки що наявний 40-50 процентний рівень тіньового сектору економіки України дає змогу не допустити різкого падіння рівня життя населення [3, с. 5].

Існуючий рівень розвитку та структура економіки України, зазначає А. Чухно, роблять її вразливою для інфляцій, кризових явищ. У 2007 р. Україна виробляла ВВП в обсязі \$ 6 559 на 1 чол., що значно менше, ніж у 1990 р. — \$ 8 108. За цим показником Україна істотно відстає від своїх сусідів. Так, Польща виробляє \$ 15 381 ВВП на 1 чол., Словаччина — \$ 19 175, Литва — \$ 16 676. Це доводить необхідність перебування виробничо-технологічної структури економіки як умови підвищення її ефективності [4, с. 4].

2. Оцінка податкової політики в державному регулюванні інноваційної економіки

За оцінкою фахівців з точки зору підготовки до можливих криз, як відмічають З. Варналій та Д. Серебрянський, **політику урядів ділять на проциклічну і антициклічну**. За проциклічної політики уряд стимулює економічне зростання, хоч його темпи й так є досить високими, викликаючи тим самим небезпеку «перегріву». За антициклічної політики (політики короткострокової стабілізації) реалізується комплекс державних заходів, які здійснюються в напрямі, протилежному коливанням економічної кон'юнктури, що проявились в даний момент; головна мета — досягнення стабільності, збалансованого, рівномірного розподіленого за хвилию циклу, зростання економіки [1, с. 59].

В Україні, як досліджують зазначені науковці, фактично проводилась **проциклічна політика**, яка за умов докризового періоду і, по-суті, у період самої кризи, продемонструвала свою нездатність та неефективність [1, с. 59]. В Україні, далі зазначають науковці, економічний цикл дуже залежить від зростання та падіння світових цін на металопродукцію, енергоносії

тощо, що впливає на платіжний баланс країни [1, с. 59]. За умов, коли назріває небезпека різкого скорочення товарних запасів, розширення імпорту та погіршення торговельного балансу, підвищення заробітної плати та цін, необхідно свідомо **проводити антициклічну політику**, яку намагається проводити сучасний Уряд країни.

У податковій сфері це означає проводити дискреційну фінансову політику, яка має передбачати впровадження:

- 1) механізму інвестиційних податкових пільг;
- 2) системи інвестиційних податкових кредитів (знижок) за можливими варіантами, а саме:
 - а) регулярний податковий кредит: вирахування у податкових зобов'язань корпорацій, які здійснюють інвестиції в нове устаткування;
 - б) податковий кредит на реставрацію старих будинків (насамперед тих, що мають історичну цінність);
 - в) енергетичний податковий кредит, який заохочує скорочення споживання електроенергії або зміну типу використовуваної енергії;
 - г) податковий кредит на роботи в сфері НДДКР;
 - д) податковий кредит підприємцям, які беруть на роботу молодь тощо;
- 3) політики ефективної податкової амортизації [1, с. 60].

Сьогодні, як зазначає Г. М. Флюк, у світі реалізуються дві основні моделі податкової політики:

- 1) **ліберально-обмежена**, й
- 2) **соціально-напружена** [5].

Перша модель характерна для країн, економічна політика яких спрямована головним чином на нарощування (відновлення) виробництва товарів, вихід та експансію на нові зовнішні ринки, зростання доходів населення за рахунок розвитку його підприємницької активності. У рамках цієї моделі жорстко обмежується частка податкових вилучень (за умови одночасного обмеження соціальних гарантій), надаються широкі податкові пільги для інвестицій у виробничому секторі. Органи влади не прагнуть втручатися в регулювання підприємницької діяльності та утримуються від надання особливих гарантій учасникам ринкових відносин із метою забезпечення стабільності національної валюти й обмеження зростання зовнішнього боргу. Ліберально-обмежена модель на сучасному етапі є характерною для Бразилії, Мексики, Китаю.

Друга модель властива постіндустріальним країнам, до яких відноситься Україна, які поки що змушені підтримувати високі стандарти споживання й соціального забезпечення основної маси населення. З метою структурної перебудови економіки та захоплення позицій на ринках високотехнологічної продукції вони вибудовують таку ієрархію пріоритетів:

- пріоритети «першої категорії» — насамперед зменшення нерівності в розподілі доходів, забезпечення зайнятості населення;
- пріоритети «другої категорії» — розробка і проведення цілеспрямованої структурної політики, експансія на світовий ринок капіталів, використання фінансових ресурсів шляхом нарощування зовнішнього боргу, концентрації передових знань та їх носіїв у своїх національних межах. Для системи оподаткування характерні високі ставки податків, усунення податкових обмежень на міжнародну міграцію капіталів із метою контролю інвестиційної політики інших країн тощо [6, с. 61-62].

Сьогодні результати реалізації ліберальної політики України, зауважує М. Зверяков, можна вважати маловтішними. В українській економіці відбулись колосальні структурні перекоси. Промисловий спад став повсюдним, а не структурним. Падіння ВВП сягнуло 62% від рівня 1990 р. Це набагато більше, ніж у Росії, і тим більше — порівняно з країнами Центральної та Східної Європи [7, с. 12]. Український капіталізм, зазначає далі вчений, стадію вільної конкуренції не проходив і відразу склався як капіталізм переважно небагатьох великих концернів у кожній з ключових галузей промисловості, тоді як малий і середній бізнес займають у національній економіці непропорційно вузький сектор. При такому господарському ладі встановлюються нерівномірні неконкурентні ціни, підвищення яких є результатом економічних рішень, прийнятих керівництвом великих фірм (формування цін на бензин, продукти харчування тощо). Олігополія перетворилась на головне гальмо інноваційного розвитку і якісного перетворення економіки. Одержання олігопольною структурою високого прибутку не породжує у неї заінтересованості в модернізації свого виробничого апарату, в розвитку нових технологій і виробництв [7, с. 13]. Підтвердженням цього є ситуація, коли реальний приріст основних фондів відстає від темпів зростання ВВП, що видно з динаміки інвестицій в основний капітал (див. таблицю 1 [8, с. 24]).

Таблиця 1

**Динаміка інвестицій в основний капітал
за 2000-2007 рр., %***

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ВВП (у порівняних цінах)	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,6
В основні фонди (у порівняних цінах)	102,4	101,1	103,3	104,2	103,7	104,9	104,3
Інвестиції в основний капітал	120,8	108,9	131,3	128	101,9	119	129,8
Частка промисловості в інвестиціях в основний капітал	41,91	40,65	38,67	37,23	37,63	35,77	34,10
Частка інвестицій в основний капітал промисловості у ВВП	6,69	6,69	7,38	8,17	7,94	8,23	9,02

* Див.: Статистичний щорічник України за 2007 р.

Формування прибутку, як зазначають В. Дергачова та М. Савельєв, за рахунок ремісії основного капіталу створює стійкі трансфери активів з балансів реального сектору економіки у баланси сектору торговельно-посередницьких послуг, з наступним підвищенням попиту на іноземну валюту для виведення таких активів за кордон з можливим ухиленням від оподаткування [8, с. 24].

За оцінкою ОЕСР станом на 21.10.2008р., в офшорні зони виведено від 5 до 7 трлн. дол. США, причому майже половина цих коштів надійшли із країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються. За результатами ряду досліджень, «нечисті» міжнародні трансакції на 2/3 складаються з капіталів, власники яких хочуть ухилитись від сплати податків, а решта — 1/3 пов'язані з вимиванням кримінальних доходів. Сьогодні список офшорних зон за переліком Кабінету Міністрів України охоплює 37 країн, із якими Україна не співпрацює в питаннях обміну інформацією у сфері оподаткування. Крім того, ще з декількома країнами (Іспанія, Кіпр, Малайзія та Японія) в нас укладено угоди про уникнення подвійного оподаткування, але ними не передбачено обміну податковою інформацією. Ухилення національного капіталу від оподаткування в офшорних зонах призводить до зменшення бази оподаткування прибутку у країнах, що розвиваються, приблизно на \$ 385 млрд. щороку [9, с. 26].

З огляду на це, дані таблиці підтверджують, що при достатньо високій частці інвестицій в основний капітал у ВВП (16-26%) частка інвестицій в основний капітал промисловості є незначною (6-9%). Наслідками такого вектора суспільного розвитку стають втрати якості розвитку трудових ресурсів (через втрату промислового інтелекту) і критичне спрацювання основних фондів, що, своєю чергою, закриває перспективи для конкурентоспроможності національної економіки у відкритому режимі економічних і валютних відносин [8, с. 24].

Суттєвий вплив на зменшення ефективності інноваційної діяльності має перехід напередодні кризи, зауважують В. Дергачова та М. Савельєв, до завищеного курсу гривні, який викликав ефект стагнації активів вітчизняних товаровиробників. Це призвело до ефекту «бумеранга»: зниження прибутку і зростання збитків, як розрахункових показників, відображають скорочення коштів на рахунках товаровиробників, а також втрату оборотних коштів, здатності до розрахунків з постачальниками і можливості своєчасно виплачувати заробітну плату. А ці активи, своєю чергою, є базою для фіскального наповнення бюджету [8, с. 25].

3. Про складність і заплутаність податкового поля України

Нестабільність податкового законодавства, як зауважує Г. М. Филюк, зумовлена численними змінами і доповненнями до чинних нормативно-правових актів, зокрема щодо порядку сплати податків, зборів і обов'язкових платежів. Це ускладнює здійснення розрахунків зі сплати податкових платежів, веде до порушення податкового законодавства [6, с. 60].

Через складність і заплутаність податкового поля України, зазначає далі вчений, виникла ситуація, коли майже всі підприємства стали порушниками законів. Так, за 2007 рік органами державної податкової служби було виявлено порушення податкового законодавства у 95,2% юридичних осіб від загальної кількості перевірених [6, с. 60].

У 2007 р. податкові органи провели 199 тис. зустрічних перевірок щодо підтвердження заявленого до відшкодування ПДВ. За підсумками проведеної роботи 30.01.2008 р. ДПА України надіслала регіональним податковим адміністраціям листа «Про стан роботи по розгляду скарг платників подат-

ку», де зазначено: «... перевіряючі й керівники окремих державних податкових інспекцій неправильно застосували норми чинного законодавства з питання оподаткування..., внаслідок чого допускали неправомірні додаткові нарахування податків і застосування штрафів (фінансових) санкцій». Усього у 2007 р. зафіксовано 3 668 випадків неправомірного донарахування податків і застосування штрафних санкцій, що становить 21,3% від усіх оскаржених рішень — 17 204. У 2006 р. податківці скасували подібних власних рішень — 4 732, що на 29% більше стосовно до 2007 р. При цьому майже 42% оскаржених рішень припадають на ПДВ і податок на прибуток. У 2007р. 566 скасованих податкових повідомлень-рішень склали суму 3,3 млрд. грн., що підкреслює «вагу» складності і непрозорості розрахунків податків в Україні [10, с. 46].

4. Оцінка механізму оподаткування прибутку за результатами інноваційного підприємництва

Податок на прибуток в Україні, згідно з дослідженнями С. В. Юшко, протягом 1992-1994 років розраховували у складі доходів підприємства відповідно до Закону України від 12.02.1992 р. № 2146-XI «Про оподаткування доходів підприємств і організацій». Перша спроба визначити об'єктом оподаткування безпосередньо прибуток зроблена в Декреті КМУ «Про податок на прибуток підприємств і організацій» від 26.12.1992 р. № 12-92. Утім, цей нормативний документ був чинним лише впродовж першого кварталу 1993 р., через скрутне фінансове становище держави законодавці знову (цього разу до кінця 1994-го) повернули підприємства і організації до оподаткування їхніх доходів. Протягом 1995-го — першої половини 1997-го років об'єкт оподаткування визначався на **основі балансового прибутку** підприємств шляхом проведення нескладних коригувань його величини згідно з Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР. З липня 1997 р. механізм оподаткування прибутку зазнав кардинальних змін, а саме у редакції Закону від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР. Відтоді й донині **прибуток** виключно як об'єкт оподаткування більше не визначається на підставі бухгалтерського обліку — наявна там інформація просто не дає змогу цього зробити. Натомість для обчислення прибутку застосовується підсистема податкового

обліку, яка вимагає дотримання спеціальних правил і процедур, передбачених податковим законодавством із питань оподаткування прибутку. Тут прибуток визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу на суму валових витрат і амортизаційних відрахувань [11, с. 67].

У світовій практиці, далі досліджує С. В. Юшко, застосовується метод нарахувань, за яким доходи й витрати визначаються за датою їх виникнення, та касовий метод, згідно з яким доходи і витрати обчислюються в момент одержання і сплати відповідно.

В українській практиці принцип нарахувань використовується при обчисленні фінансового результату в бухгалтерському обліку. А в податковому обліку при визначенні валових доходів і витрат керуються, за деякими винятками, датою першої події. Що стосується валових доходів, то це дата або одержання коштів (будь-якої іншої компенсації), або відвантаження продукції (товарів, робіт, послуг); щодо валових витрат — це дата або сплати коштів (надання будь-якої іншої компенсації), або одержання продукції (товарів, робіт, послуг). Це **основна причина нетотожності** показників прибутку за двома видами обліку, зауважує далі вчений. Окреслений підхід акумулює в собі недоліки як касового методу, так і методу нарахувань. Як результат, операції з реалізації товарів (робіт, послуг) платника податку тягнуть за собою два види ризиків:

- 1) імовірне оподаткування, за наявності описаних вище обставин, не прибутку, а загальної суми касової виручки;
- 2) виникнення валового доходу та необхідність нарахування і сплати податку навіть в умовах затримки платежів за реалізовану платником податку продукцію. При цьому визначений у законі механізм регулювання **сумнівної дебіторської заборгованості** не дає змоги підприємствам уникнути можливих витрат від неплатоспроможності їхніх контрагентів [11, с. 68-69].

Ще один істотний недолік запровадженого законом правила першої події, зазначає С. В. Юшко, полягає в тому, що воно беззастережно діє тільки стосовно дати визначення валових доходів, а щодо валових витрат працює **в урізаному вигляді**. **По-перше**, при співпраці платника податку з особами, які є нерезидентами чи резидентами, що сплачують цей податок за ставкою, нижчою від базової, звільнені від його сплати, або є платниками єдиного чи фіксованого податку, виникнення валово-

вих витрат відбувається виключно за датою отримання товарів, робіт, послуг. **По-друге**, значний вплив на величину валових витрат підприємства здійснює реалізація норми, передбаченої п. 5.9. означеного вище Закону. Відповідно, будь-які ресурси, наявні на складах підприємства, в незавершеному виробництві, в залишку готової продукції, потрапляють до щоквартального податкового розрахунку їх приросту (спаду) й коригують попередньо обчислену суму валових витрат. Як результат, валові витрати в частині матеріальних ресурсів (запасів) фактично будуть визначені лише в момент відвантаження виготовленої з них продукції або передання замовникові результатів робіт (послуг), для надання яких їх було використано. Отже, встановлена п. 5.9 Закону норма обумовлює збільшення суми податкових зобов'язань підприємств зі сплати податку на прибуток: сьогодні розмір витрат становить 25% вартості приросту залишків запасів на складах, у готовій продукції й незавершеному виробництві. **Негативний вплив** даної норми відчуває на собі більшість господарюючих суб'єктів [11, с. 69].

Підхід, за яким валові доходи виникають за правилом першої події (а визначення валових витрат через прийняті обмеження може істотно затягуватись в часі), інакше, зазначає далі С. В. Юшко, як дискримінаційним щодо платників податку його не назвеш. Подібна практика тягне за собою ще один вид ризику — **зниження реальної суми валових витрат**. У разі більшої інфляції такі витрати можуть набути просто загрозливого для стабільного розвитку підприємств характеру. Незважаючи на те, що середньорічний рівень цін виробників промислової продукції за період 1997-2009 років становив 15,2%, **ефективних правил** урахування цього феномену в чинному законі про оподаткування прибутку немає, а можливість індексації валових витрат і доходів на офіційно визначений індекс інфляції передбачена лише для сільськогосподарських товаровиробників.

Крім того, показники прибутку за двома підсистемами обліку не можна порівнювати через використання різних механізмів оцінювання доходів і витрат [11, с. 70]. Істотні відмінності стосуються порядку **визначення фінансових результатів** за окремими операціями, зокрема, реалізації й ліквідації основних засобів (фондів), операціями з валютою, цінними паперами й деривативами, операціями лізингу тощо [11, с. 71]. **Необґрунтованим є обмеження**, по-в'язане зі здійсненням витрат на поліпшення основних фондів. Власне, недоско-

налим є сам показник, який береться за основу визначення величини нормативу, — залишкова вартість основних фондів підприємства. Тоді як засоби, що старіють, потребують більших витрат на підтримання їх у робочому стані, залишкова вартість фондів за умов їх повільного оновлення може не тільки збільшуватися, а й мати стійку тенденцію до скорочення, що відповідно зменшує ліміти витрат на ремонт та інші заходи з поліпшення основних фондів [11, с. 72-73].

Одним із вагомих регулюючих заходів було зниження в 2003 р. ставки податку на прибуток підприємств з 30% до 25%, що, за підрахунками фахівців Міністерства фінансів України, дозволило збільшити майже на 2 млрд. грн. суму коштів, які залишаються в розпорядженні товаровиробників. Однак додаткові кошти не стали засобом розвитку підприємств: у 2004-2005 рр. інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів суб'єктів господарювання знизилися з 61,4% до 57,4% від загального обсягу інвестицій (це відбувалось на фоні загального зниження темпів зростання інвестицій в основний капітал з 148,4% у 2004-му до 123% у 2005 р. [12, с. 49-50] (див. таблицю 2 [12, с. 47]).

Таблиця 2

Динаміка інвестицій в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств і коштів зведеного бюджету в 2001-2007 роках

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах), млн грн.	32573	37178	51011	75714	93096	125254	188486
Індекси інвестицій у основний капітал, у % до попереднього року.	—	114,1	137,2	148,4	123	134,5	150,5
Частка інвестицій в основний капітал за рахунок коштів зведеного бюджету, %	9,5	8,7	11,1	15,2	9,7	9,8	9,4
Частка інвестицій в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств загального обсягу інвестицій, %	66,8	65,8	61,4	61,7	57,4	57,8	56,5
Частка інвестицій в основний капітал промисловості до загального обсягу інвестицій в основний капітал, %	42	40,6	38,64	37,2	37,6	35,77	34,14
Індекси інвестицій в основний капітал промисловості, у % до попереднього року.	—	106	124,6	124,9	104,1	115,3	143,6

Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Оцінка нарахування амортизації основних фондів методом бухгалтерського і податкового обліку

Амортизаційні фонди — це реальні джерела оновлення засобів виробництва в сфері інноваційної діяльності.

Починаючи з липня 1997 р., зауважує С. В. Юшко, підприємства — платники податку на прибуток окрім бухгалтерського здійснюють і податковий облік нарахування амортизації. Визначена при цьому сума амортизації застосовується при розрахунку величини оподаткованого прибутку й суми податку на прибуток [13, с. 80].

Економічний зміст амортизації, яку нараховують у бухгалтерському обліку, полягає в поступовому перенесенні (списанні) вартості об'єктів основних засобів на витрати підприємства. П(с)БО № 7 «Основні засоби» передбачає п'ять методів нарахування амортизації. Крім того, підприємствам дозволено застосовувати норми й методи нарахування амортизації, визначені податковим законодавством. При цьому застосування цих методів не дає змоги вирішити головне питання — формування реального джерела коштів для оновлення засобів (здійснення інвестицій) [13, с. 81]. На відміну від бухгалтерського обліку в податковому обліку невиробничі та безкоштовно одержані основні фонди амортизації не підлягають. Для нарахування амортизації в податковому обліку застосовують сім ставок, диференційованих за двома критеріями: групи основних фондів (4 групи) та термін здійснення витрат на придбання. Недоліком цього є те, що все різноманіття основних фондів підприємств штучно втиснуто в рамки 4 груп. Тож опинилися в одній групі та за однаковими нормами підлягають амортизації основні фонди, що мають різні якісні характеристики та є неспівставними за строками служби [13, с. 83]. Податкове законодавство створює **нерівні передумови** для оновлення основних фондів підприємств, зазначає далі С. В. Юшко. При цьому метод спадного залишку не забезпечує повного перенесення вартості основних фондів на витрати виробництва протягом їх економічного раціонального строку служби [13, с. 83].

Застосований сьогодні в податковому законодавстві порядок нарахування амортизації, замість забезпечення підприємствам податкової економії та формування джерел коштів для вчасного оновлення засобів виробництва, має переважно фіс-

кальний характер, виключаючи реальну вартість основних фондів і продовжуючи термін їх амортизації [13, с. 87].

6. Податок на додану вартість (ПДВ) та його вплив на діяльність суб'єктів підприємництва

У сфері інноваційної діяльності ПДВ розглядається як джерело формування доходів державного бюджету. Його платниками є суб'єкти підприємництва у виробничій і торговельній діяльності, сфері послуг (окрім тих, що не обкладаються ПДВ), котрих на 01.01.2010 р. було зареєстровано в органах державної податкової служби 303,7 тис.: 262,2 тис. юридичних осіб та 41,5 тис. фізичних осіб-підприємців [14, с. 49].

Складність дослідження механізму впливу сплати ПДВ на діяльність його платників — суб'єктів підприємництва, зазначає тут і далі А. М. Поддєрьогін, зумовлена декількома чинниками [14, с. 49].

По-перше, нестабільність законодавства із ПДВ. З 1 жовтня 1997 р. порядок обчислення і сплати цього податку регламентується Законом України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР. Відтоді протягом 1997-2009 років до зазначеного закону було внесено 139 змін.

Зауважимо, що зниження у 1995 р. ставки ПДВ із 28% до 20% позитивно позначилося на відтворювальних процесах за рахунок стимулювання підприємницької активності.

По-друге, виникають труднощі з обчислення ПДВ для включення його у вартість товарів (робіт, послуг), що залежить від бази оподаткування. База оподаткування з поставки виробничих товарів (послуг) визначається, виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, обчисленої за вільними цінами, але не нижче за звичайні ціни, з урахуванням акцизного збору (за винятком ПДВ, а також зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування, на послуги стільникового рухомого зв'язку, що включаються до вартості послуг). При цьому для товарів, які імпортуються на митну територію України, базою оподаткування є договірна (контрактна) вартість таких товарів, але не менша від митної вартості, зазначеної у ввізній декларації, ввізного мита й акцизних зборів, за винятком ПДВ. А для готової продукції, виготовленої на території України з давальницької сировини нерезидента, в разі її поставки на митній території України, базою оподаткування є

договірна (контрактна) вартість такої продукції з урахуванням акцизного збору і ввізного мита. Отже, в базу оподаткування включаються перенесена вартість, яка ввійшла собівартість вироблених товарів, контрактна вартість імпортованих товарів, договірна вартість продукції, виготовленої з давальницької сировини, та податки, що ввійшли в собівартість товарів, продукції, а також інші податки, акцизний збір і мито.

По-третє, є труднощі зі сплатою ПДВ у бюджет із урахуванням при цьому суми податкового кредиту, а також, **по-четверте**, зі сплатою ПДВ у процесі господарської діяльності (при закупівлі товарно-матеріальних цінностей, основних засобів, оплаті робіт, послуг).

Імобілізація грошових оборотних активів для сплати ПДВ відбуватиметься за умови надходження виручки від реалізації товарів (робіт, послуг), щодо поставки яких виникли податкові зобов'язання. При цьому необхідно врахувати, що стосовно останніх імобілізації коштів може не бути, оскільки від моменту виникнення податкових зобов'язань до дати сплати ПДВ у бюджет проходить певний час, який залежить від установленого податкового періоду (місячний чи квартальний). У разі місячного податкового періоду цей час становитиме 30 календарних днів (20 днів, протягом яких платник податку має подати податкову декларацію, й 10 днів для сплати суми податкового зобов'язання), у разі квартального — 50 днів (відповідно 40 і 10 днів).

Великі обсяги дебіторської заборгованості за товари (роботи, послуги) та її зростання є однією з причин імобілізації грошових оборотних активів суб'єктів підприємництва для сплати ПДВ у бюджет, адже шоста частина дебіторської заборгованості за товари (роботи, послуги) — це суми ПДВ, яка своєчасно не надійшла, вона і становитиме суму імобілізації коштів платників ПДВ за умови, що він перерахований у бюджет. До того ж, це призводить до виникнення податкової заборгованості, яка на 01.01.2010 р. становила 4 710 846 тис. грн., а також до погіршення загального фінансового становища, платоспроможності суб'єктів підприємництва [14, с. 50-51].

Імобілізація оборотних коштів, а відповідно й інвестиційних ресурсів, на сплату вхідного ПДВ, зауважує А. М. Поддєрьогін, відбувається протягом податкового періоду (з моменту оплати, придбання товарів, основних фондів, нематеріальних активів), а також часу до перерахування ПДВ у

бюджет. Розрахунок іммобілізації оборотних коштів є предметом податкового планування.

При перевищенні податкового кредиту над сумою податкових зобов'язань платника ПДВ у бюджет за відповідний податковий період виникає від'ємне значення податкового кредиту, яке:

- 1) може зараховуватися на зменшення суми податкового боргу з ПДВ, що виник у попередні податкові періоди;
- 2) зараховується до складу податкового кредиту наступного податкового періоду (за відсутності податкового боргу);
- 3) відшкодовується з бюджету, тобто погашається від'ємне значення податкового кредиту.

У другому і третьому випадках відшкодування вхідного ПДВ не відбувається, тож іммобілізація оборотних коштів не припиняється, а продовжується на невизначений період. У другому випадку іммобілізація триватиме до врахування податкового кредиту на зменшення податкових зобов'язань із ПДВ суб'єкта підприємництва в наступні податкові періоди. У третьому випадку вона зберігається до отримання бюджетного відшкодування (погашення) податкового кредиту.

Отримання бюджетного відшкодування податкового кредиту є досить проблематичним через низку обставин, зокрема внаслідок заборгованості бюджету України з його погашення, яка за оцінками фахівців становить понад 20 млрд. грн. Якщо не відшкодована з бюджету сума податкового кредиту включається до складу такого кредиту наступного податкового періоду, іммобілізація коштів продовжується [14, с. 55-56].

Проведений аналіз формування вхідного ПДВ та його відшкодування через механізм виникнення й погашення податкового кредиту, підсумовує А. М. Поддєрьогін, свідчить про істотний негативний вплив сплати такого ПДВ на діяльність суб'єктів підприємництва, пов'язаний зі значною за обсягом іммобілізацією оборотних коштів та інвестиційних ресурсів, а також її великими термінами [14, с. 57].

7. Розвиток податкової політики України

На сучасному етапі податкова політика, зазначає Г. М. Филюк, повинна ґрунтуватись на реальному аналізі економічної ситуації, орієнтуватись на довгострокові цілі стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних виробників, інноваційний розвиток економіки, що сприятиме збільшенню

кількості вітчизняних підприємств, готових на рівних конкурувати з іноземними компаніями. З цієї точки зору, в Україні доцільно реалізувати **ліберально-обмежену модель податкової політики**. Цьому сприятиме подальше збільшення ступеня економічної інтеграції, коли підприємства в сфері інноваційної діяльності одержують більше свободи у виборі переваг і можливостей, які надає зарубіжна економіка. За цих умов підвищується чутливість рішень щодо інвестування, розміщення бізнесу й оподаткування [6, с. 62-63]. **Уряд повинен відмовитись від надмірного оподаткування**, оскільки платникам стає дедалі легше перемістити свою діяльність у країни зі сприятливим податковим кліматом, враховуючи загострення податкової конкуренції в світі.

При цьому, зазначають З. Варналій та Д. Серебрянський, існує кілька способів досягнення заданого рівня або темпу економічного зростання та сукупного попиту [1, с. 57]:

- 1) м'яка бюджетно-податкова політика в поєднанні з обмежувальною грошово-кредитною політикою;
- 2) жорстка бюджетно-податкова політика в поєднанні з експансіоністською грошово-кредитною політикою;
- 3) м'яка податкова і жорстка бюджетна політика;
- 4) обмежувальна грошово-кредитна та гнучка курсова (валютна) політика.

Для економіки України із слаборозвинутими інститутами, значною доларизацією, істотним рівнем суспільної свідомості, демократії, корупції **більш адаптивним буде третій варіант, підсумовують зазначені вчені**, на відміну від перших двох, які є класичним «рецептом», який можна використовувати в умовах інституціонально розвинутої економіки. Саме за третім варіантом ставка процента регулюється залежно від макроекономічних тенденцій і мети кредиту. Гнучка курсова політика дасть можливість наповнювати ринок ліквідністю не за допомогою валютного ринку, а завдяки ефективнішим монетарним інструментам. Водночас м'яка податкова політика стимулюватиме економічну активність, особливо інвестиційну діяльність, а жорстка бюджетна — обмежуватиме популістські та неефективні бюджетні витрати. За жорсткої бюджетної політики ефективні інфраструктурні витрати, які освоюватимуть також сектори з пільговим оподаткуванням. При цьому слід враховувати оцінку спеціалістів МВФ, тобто податкові стимули є ефективними в такому випадку, коли набувають сили саме в період

спаду економіки, а внутрішній лаг (період між датою набрання стимулом законної сили і датою його реалізації) не повинен перевищувати одного кварталу, у якому фактично змінюються податкові зобов'язання [1, с. 57].

Для забезпечення стимулюючого впливу податкової політики на ефективність трансформації ринкових структур в українській економіці, пропонує Г. М. Филюк, **необхідно:**

- 1) уніфікувати вітчизняну систему оподаткування, зменшити кількість різновидів податків;
- 2) забезпечити стабільність податкового законодавства на перспективу;
- 3) усунути необґрунтовану диференціацію суб'єктів господарювання;
- 4) оптимізувати систему надання різного роду податкових преференцій.

З метою стимулювання розвитку конкуренції **Уряду України доцільно вводити певні податкові преференції** лише для тих компаній, які:

- 1) протягом тривалого періоду (2-3 роки) демонструють зниження собівартості продукції шляхом упровадження прогресивних технологій, спрямованих на економію матеріальних, трудових, енергетичних та інших видів ресурсів;
- 2) постійно спрямовують значну частину коштів на оновлення асортименту й підвищення якості продукції;
- 3) інвестують у інтелектуальний капітал.

І навпаки, тим компаніям, що є збитковими чи тривалий період не оновлюють товарний асортимент тощо, преференції потрібно скасувати або обмежувати їх використання. Такий підхід допоможе знизити податкове навантаження, забезпечити рівень можливостей для всіх суб'єктів господарювання на певному ринку, сприятиме гармонізації податкової й конкурентної політики [6, с. 63].

8. Розвиток реального мотиваційного податкового інноваційного середовища

Незважаючи на окремі позитивні тенденції на фондовому ринку, зауважує В. Г. Кабанов, він залишається одним із найслабших елементів в українській фінансовій системі. Причини такої ситуації є багатогранними: це і недосконалість інфраструктури, що позначається на підвищених трансакційних

витратах на здійснення угод, і не до кінця сформована нормативно-правова база, що регулює різні аспекти діяльності з інвестування на українському фондовому ринку. Дотепер законодавчо не врегульовано питання використання інсайдерської інформації, маніпулювання цінами на ринку цінних паперів та укладання угод із похідними фінансовими інструментами. Здійснення масштабних регіональних інвестиційних проєктів неможливе без активної участі держави [15, с. 43-44].

Ліквідність і прозорий фінансовий ринок, зазначає далі вчений, має сприяти підвищенню конкурентоспроможності економіки України й активізації інноваційної діяльності шляхом [15 с. 41, с. 45]:

- акумуляції та перерозподілу інвестиційних ресурсів між різними галузями економіки й підприємствами відповідно пріоритетам інноваційного та технічного розвитку;
- формування коректної ринкової вартості підприємств з урахуванням їх капіталізації на основі залучення об'єктів інтелектуальної власності;
- формування інформаційних індикаторів для інвесторів, індикації загального стану економіки для всіх суб'єктів господарювання;
- залучення коштів для покриття дефіциту державного й місцевого бюджетів, фінансування державних і місцевих програм розвитку з урахуванням: створення й наповнення ресурсами Стабілізаційного фонду; підтримки внутрішнього попиту через стимулювання внутрішнього виробництва (через адресні держзамовлення); націоналізації потенційних банкрутів через придбання державою акцій нових випусків таких претендентів (що обов'язково треба зробити до офіційного оголошення про неплатоспроможність, оскільки акції не можна випускати за наявності збитків); ініціювання урядом спеціальних угод із підприємствами інноваційного напрямку діяльності, які готові і намагаються реалізувати найсуттєвіші інноваційні проєкти;
- створення ефективної системи захисту прав та інтересів інвесторів завдяки підвищенню ліквідності фінансової системи внаслідок ефективної взаємодії банківських та небанківських фінансових установ (наприклад, отримання кредиту МВФ, ряд монетарних інструментів НБУ);
- створення розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення й інститутів спільного інвестування.

Державі, пропонує Є. А. Бобров, необхідно **виштовхувати гравців** фінансового ринку зі **сфери спекулятивних операцій у сектор реальної економіки** як засобами фіскальної політики, так і більш жорсткими (жорстка бюджетна політика та обмежувальна модель податкової політики) — з допомогою комплексу заходів [16, с. 41-43]:

1. Запровадити податок на доходи від реалізації цінних паперів. Пропонується звільнити від оподаткування доходи від реалізації цінних паперів, що знаходяться в портфелі платника податків більше року. Це стимулюватиме інвесторів вкладати кошти на тривалий час. Проте даний захід не працюватиме без істотного збільшення ставки податку на доходи від реалізації цінних паперів, термін володіння якими був менше року. Відповідно пропонується запровадити **спеціальний податок на доходи від реалізації цінних паперів**. Ставка податку має дестимулювати спекулятивні операції і може становити 70-90% для першого року (як для фізичних, так і для юридичних осіб, незалежно від податкової юрисдикції). Кожна трансакція повинна оподатковуватись за методом ФІФО (у міру надходження). Для цього потрібно провести зміни в інфраструктурі ринку цінних паперів: створити єдину біржу, центральний депозитарій і реєстратора, централізований кліринг. Оскільки існуючу інфраструктуру ринку побудовано в розрахунку на короткострокові спекулятивні, а не на інвестиційні операції, даний захід поліпшить прозорість компаній і підвищить якість корпоративного управління, адже інвестори будуть мотивовані вкладати кошти на тривалий час.

Певною альтернативою цьому може бути прогресивне оподаткування фізичних осіб.

2. Заборонити непокриті короткі продажі.
3. Заборонити кредитування цінними паперами, оскільки такі операції спрямовані на створення оптимізаційних фінансових схем і спекуляції та не мають іншого сенсу.
4. Створити податкові механізми, які дестимулювали б спекулятивну діяльність на ринку похідних цінних паперів.
5. Посилити нормативи банків щодо вкладень в акції і проведення термінових операцій.
6. Заборонити банкам видавати кредити професіональним учасникам ринку цінних паперів та їх дочірнім структурам, а також будь-яких кредитів на купівлю цінних паперів.

7. Заборонити учасникам фондового ринку проводити будь-які трансакції з резидентами офшорних зон, що обмежить активність на території України хедж-фондів, які ніким не регулюються, а також скоротити можливості податкових операцій для вітчизняних учасників ринку.
8. Заборонити офшорну систему володіння підприємствами, основна діяльність яких проводиться на території України і кінцевими бенефіціарами яких є українські громадяни. Нині права власності кінцевих бенефіціарів іноді виведено в юрисдикцію іноземних держав. Як наслідок, набуває поширення структуризація бізнесу у вигляді іноземних холдингів, що володіють активами із метою виведення їх уже під іноземною юрисдикцією на закордонні ринки капіталу.
9. Заборонити українським компаніям проводити IPO (*Initial Public Offering* — первинне розміщення акцій) за кордоном. Однією з основних проблем української економіки є брак довгострокових фінансових ресурсів. З цієї причини українські компанії та банки змушені залучати кошти на зовнішніх ринках.
10. Посилити пруденційний контроль за професійними учасниками фондового ринку.
11. У рекламних оголошеннях, проспектах і договорах, що стосуються операцій з цінними паперами, паями інвестиційних фондів і термінових операцій, слід великими буквами зазначати, що інвестиції в дані інструменти можуть спричинити втрату всієї інвестованої суми.

9. Удосконалення на перспективу механізму визначення прибутку як об'єкта оподаткування

З метою гармонізації інтересів держави і платників податку чинний порядок оподаткування прибутку в Україні, як пропонує С. В. Юшко, підлягає терміновому перегляду. Ключовим напрямом його вдосконалення має стати відмова від хибної практики визначення доходів і витрат за правилом першої події, **повернення до застосування принципу нарахувань та відповідності доходів і витрат.**

Виконання даної вимоги не потребує серйозного коригування податкового законодавства та може бути безперешкодно реалізоване у стислий термін [11, с. 75].

Подальше реформування системи оподаткування прибутку, зазначає далі С. В. Юшко, повинне здійснюватись шляхом:

- скасування дорогої і складної системи податкового обліку та переходу до визначення прибутку як об'єкта оподаткування виключно на підставі даних бухгалтерського обліку за рахунок відповідного коригування його величини;
- запровадження механізму індексації доходів і витрат підприємств незалежно від сфери їх діяльності з метою визначення реальної величини фінансового результату;
- перегляду нормативів віднесення витрат на зменшення величини об'єкта оподаткування в напрямі підвищення рівня їх обґрунтованості, що має на меті мінімізацію ризиків ухилення господарюючих суб'єктів від оподаткування, дотримання інтересів платників податку та посилення стимулів до конкретних напрямів витрачання фінансових ресурсів [11, с. 75].

10. Вдосконалення існуючого механізму податкової амортизації

Не можна порівнювати з позиції бухгалтерського й податкового обліку є механізм визначення сум амортизаційних відрахувань підприємства, який, як зазначає С. В. Юшко, замість формування джерел коштів для вчасного оновлення засобів виробництва лише викривляє реальну вартість основних фондів та подовжує термін їх амортизації. Ідеальним варіантом при цьому була б відмова від подвійного обліку амортизаційних відрахувань та використання при визначенні об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств суми амортизації, нарахованої в бухгалтерському обліку, скоригованої певним чином для цілей оподаткування [13, с. 87].

Щодо вдосконалення існуючого механізму податкової амортизації, то основними його напрямками мають стати [13, с. 87-88]:

1. Перехід до нарахування амортизації виключно пооб'єктно за групами основних фондів, сформованими з реальних термінів корисного використання об'єктів відповідної групи. Так зроблено, зокрема у США, де всі основні засоби розбито на класи зі строками використання 3, 5, 7, 10, 20, 27, 5 і 31,5 років. У цьому разі основні фонди, які мають однаковий чи схожий строк служби, амортизуватимуться за однаковими нормами.

2. Відмова від нарахування амортизації методом спадного залишку та запровадження як базового прямолінійного методу з установленням норми амортизації виходячи з реального строку служби об'єктів групи.
3. Надання можливості підприємствам застосовувати прискорену амортизацію шляхом використання, наприклад, кумулятивного методу, описаного у П(с)БО 7 «Основні засоби» за умови забезпечення цільового (на інвестиційні цілі) використання тимчасово звільнених від оподаткування коштів.
4. Забезпечення вчасної індексації вартості основних фондів, виходячи з їх поточної справедливої вартості та застосування норм амортизації щодо відновної вартості незамортизованої частини об'єктів.
5. Надання права суб'єктам оподаткування нараховувати амортизацію щодо основних фондів невиробничої сфери принаймні прямолінійним методом.

11. Удосконалення податкового планування на макрорівні з метою управління сплатою ПДВ

Стан оподаткування ПДВ і розрахунки свідчать про необхідність удосконалення податкового планування на макрорівні з метою поліпшення управління сплатою ПДВ, зменшення податкової заборгованості, а також іммобілізації грошових оборотних активів за сплату ПДВ у бюджет.

Податкове планування на макрорівні щодо сплати ПДВ у бюджет повинне включати, як пропонує А. М. Поддєрьогін [14, с. 51]:

- обчислення абсолютної суми податку (податкових зобов'язань) із урахуванням надходжень коштів від покупця або відвантаження товарів, послуг;
- визначення терміну складання податкової декларації (звітності), сплати податку (встановлення дати нарахування податку в бюджет із урахуванням дати виникнення податкових зобов'язань, подання декларації, перерахування податку);
- формування джерел сплати податку з урахуванням надходжень виручки від реалізації товарів і послуг.

Податкове планування сплати ПДВ має бути важливою складовою корпоративного податкового менеджменту та за-

побігати негативному впливу оподаткування на діяльність платників податків — суб'єктів підприємництва або зменшувати його з додержанням податкового законодавства.

Підсумовуючи, можна відмітити бажання автора показати пошук податкової мотивації інноваційного та технологічного розвитку в Україні як шляху післякризового відродження. Наведений тут огляд думок науковців щодо стану та розвитку податкового середовища України в напрямку податкової мотивації інноваційної та технологічної діяльності має цільову спрямованість узагальнити і спрямувати увагу науковців на розробку дієвих механізмів ефективного регулювання, що є передумовою його формування при прийнятті Податкового кодексу — «податкової конституції» підприємницької діяльності в сфері інноваційної та інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Варналій З., Серебрянський Д. Вплив оподаткування прибутку на економічний розвиток України // *Економіка України*. — №5. — 2010. — С. 55-59.
2. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // *Економіка України*. — №1. — 2010. — С. 4-18.
3. Геєць В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні // *Економіка України*. — №4. — 2010. — С. 5-15.
4. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // *Економіка України*. — №2. — 2010. — С. 4-13.
5. Аронов А. В., Кашин В. А. Налоговая политика и налоговое администрирование. — М., 2006. — С. 322-326.
6. Філюк Г. М. Вплив бюджетно-податкової політики на трансформацію ринкових структур в Україні // *Фінанси України*. — №5. — 2009. — С. 56-65.
7. Зверяков М. Ліберальна ідея і модернізація економіки України // *Економіка України*. — №7. — 2010. — С. 11-21.
8. Дергачова В., Савельєв М. Моніторинг національного розвитку як фактор економічної безпеки держави // *Економіка України*. — №1. — 2010. — С. 19-28.
9. Луніна І. О., Баліцька В. В., Короткевич О. В., Фролова Н. Б. Шляхи мінімізації впливу фінансової кризи на бюджет України // *Фінанси України*. — №12. — 2008. — С. 22-32.

10. Вовчак О. Д., Кеменяш І. Г. Податкові ризики в системі управління економічною безпекою підприємницьких структур України // *Фінанси України*. — №11. — 2008. — С. 41-46.

11. Юшко С. В. Оцінка чинного механізму визначення прибутку як об'єкта оподаткування // *Фінанси України*. — №5. — 2010. — С. 66-75.

12. Мельник В. М., Мельничук Г. С. Вплив бюджетно-податкового регулювання на розвиток промислового виробництва в Україні // *Фінанси України*. — №12. — 2008. — С. 44-52.

13. Юшко С.В. Амортизація основних фондів у податковому обліку: критичний погляд на проблеми // *Фінанси України*. — №10. — 2008. — С. 80-88.

14. Поддєрьогін А. М. Податок на додану вартість та його вплив на діяльність суб'єктів підприємництва // *Фінанси України*. — №5. — 2010. — С. 48-57.

15. Кабанов В. Г. Активізація фінансових інвестицій як складова стратегії стабілізації та зростання економіки // *Фінанси України*. — №5. — 2010. — С. 39-47.

16. Бобров Є. А. Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України // *Фінанси України*. — №12. — 2008. — С. 33-43.

Нежиборець В.І.,

*вчений секретар НДІ інтелектуальної
власності НАПрНУ, к.е.н.*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Науку часто смешивают со знанием.

Это глубокое недоразумение.

*Наука есть не только знание, но и
сознание, т.е. умение пользоваться знанием.*

Василий Осипович Ключевский

Місце, яке посідатиме Україна в глобалізованому світі, залежить, в першу чергу, від того, чи відповідатиме її економіка критеріям економіки знань, чи буде здатна вона генерувати наукові ідеї світового рівня і втілювати їх у високі технології.

Успіхи країн — світових науково-технологічних лідерів — багато в чому визначаються ефективною інтеграцією науки, освіти і бізнесу, виступаючою дієвим інструментом стійкого розвитку та конкурентоспроможності цих країн в умовах глобалізації і становлення економіки, заснованої на знаннях.

Нині створення в Україні національної інноваційної інфраструктури є ключовим завданням не лише для науково-технічної сфери, але й для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Комерціалізація технологій є частиною цілісного механізму створення і реалізації нововведень у рамках національної інноваційної інфраструктури. Основними завданнями в цій сфері є ліквідація застарілих і формування сучасних технологічних устроїв у галузях народного господарства і промисловості, *стабілізація ситуації у сфері науки і структурна перебудова фронту наукових досліджень*.

У програмних документах уряду неодноразово наполегливо підкреслюється необхідність розвитку і державної підтримки інтеграційних процесів у сфері науки і освіти.

Протягом 1999-2008 рр. було прийнято понад 20 стратегій, 80 концепцій, 20 основних напрямів/засад реформування або розвитку окремих сфер діяльності, 21 стратегія розвитку регіонів.

Однак ці стратегічні документи не трансформувались у чіткі плани заходів, а запровадження стратегічного планування діяльності центральних і місцевих органів влади фактично призупинило їх дію.

Брак концентрації зусиль і ресурсів на тих напрямках діяльності, де формуються перспективні конкурентні переваги, ігнорування прийнятими у світі механізмами стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності значно зменшили вплив прийнятих програмних документів на якість економічного розвитку. У результаті навіть обмежений перелік цільових завдань таких програм не виконується і відсутніх зрушень у бік розбудови інноваційної конкурентоспроможної економіки не відбувається [1].

Велика надія в контексті розвитку наукової та науково-технічної сфер покладається на результати парламентських *online* слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», які відбулись 17 червня 2009 р. Ця Стратегія розвиває основні положення Концепції науково-технологічного та інноваційного

розвитку України, уточнює і доповнює їх з урахуванням нових вимог сучасності і викликів щодо змін, на які Україна повинна мати адекватні відповіді, систематизує і конкретизує законодавчі, нормативні та інші засади організації наукової, науково-технічної, інноваційної та підприємницької діяльності, що містяться в сучасному законодавстві України, нормативних та програмних документах органів державної влади і разом з іншими державними стратегічними документами є стрижневою основою для подальшого розвитку законодавчої і нормативної бази в цій сфері, для формування державних, регіональних і галузевих програм інноваційного розвитку, забезпечення скоординованої діяльності влади, суспільства, підприємництва, науки та освіти — всіх головних учасників національної інноваційної системи. Результатом реалізації Стратегії має стати утвердження в Україні інноваційної моделі її економічного і соціального розвитку, підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу країни, всіх її людських і природних ресурсів, забезпечення підвищення конкурентоспроможності національної економіки; створення можливості для успішного просування України шляхом розбудови економіки і суспільства, заснованих на знаннях.

Головна проблема національної інноваційної системи полягає в тому, що результативність, якість функціонування і структура креативної частини системи — сектору досліджень і розробок, освіти, винахідництва — не повною мірою відповідають потенційним потребам інтенсивного розвитку економіки. Проте, структурно відстала, технологічно низькоукладна вітчизняна економіка, отримана у спадок від СРСР, а також система підприємництва, що склалася під впливом нав'язаних Україні ззовні неоліберальних реформ, залишаються вкрай несприйнятними до сучасних досягнень науки та технологічних інновацій [2].

Сучасний стан наукової сфери України [1] обумовлено довгостроковим негативним впливом загальноекономічних проблем, пов'язаних зі структурною деформованістю економіки країни, домінуванням в ній низькотехнологічних галузей і укладів, виробництв продукції з низьким рівнем доданої вартості, які об'єктивно малосприйнятливі до сучасних наукових досягнень.

Зміни торкнулись таких основних її характеристик:

- загальна чисельність працівників організацій, які виконували наукові та науково-дослідні роботи скоротилася,

особливо у галузевому та заводському секторах науки, істотно звужився фронт досліджень, через неконкурентоспроможність зникли цілі напрями (і організації) в цивільному галузевому секторі і частково у ВПК;

- в основному реалізовано принцип відвертості і проникнення вітчизняної науки в світові процеси. Десятки тисяч наших вчених і інженерів працюють за кордоном, беруть участь у міжнародних і спільних проектах;
- оснащеність приладами й устаткуванням не покращилась, але зросла диференціація між сильними і слабкими;
- наука істотно постаріла (число дослідників віком понад 60 років збільшилась на 2%, а кількість молодих дослідників (у віці до 40 років) збільшилась на 0,2%. Середній вік дослідників становить понад 43 роки, докторів наук — 62 роки, кандидатів наук — 47-48 років.
- останніми роками дещо посилюється інтерес молоді до економічних та технічних галузей науки. Так, за 2000-2008 рр кількість аспірантур зросла на 25%, докторантур — на 19%. Найбільше число аспірантів і докторантів навчається у галузі економічних наук (18-20%), технічних наук (17-19%) та педагогічних наук (8-10%). Покращується підготовка наукових кадрів у галузі державного управління.
- дуже повільно зближуються наука і освіта. Якщо питома вага докторів і кандидатів наук в державному секторі становить 30%, то в організаціях підприємницького сектору відповідно — 11,4 і 4,2%, в наукових організаціях академічного сектору — 69,5% і 32,4%, а в організаціях заводського сектору — 0,5% [3].

В основному таке становище стало наслідком суттєвих змін в характерах і обсягах фінансування науково-технологічної сфери діяльності.

Питома вага загального обсягу фінансування витрат у ВВП становила 0,84% (2007 р. — 0,86%), у т.ч. коштів державного бюджету — 0,41%. Для порівняння: обсяг фінансування витрат на наукові дослідження та розробки у таких державах, як Швеція, Ізраїль, Фінляндія, Японія, США, Корея, Австрія, Німеччина становить від 2,5% до 4,0% ВВП. Взагалі, у 2008 р. тільки 4,1% від загальної кількості інноваційно-активних підприємств фінансуються за рахунок держбюджету і місцевих бюджетів, а загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності складає 2,9% [3].

Якщо розглянути рівень розвитку науки у країні за допомогою показника витрат на душу населення у доларах США за паритетом купівельної спроможності, то, до першої п'ятірки за рівнем науково-технічних витрат входять країни з вагомим науково-технічним потенціалом: Швеція (\$ 1 350,8), Люксембург (\$ 1 331,8), Ізраїль (\$ 1 257,7), США \$ 91 220,8), Фінляндія (\$ 1 195,2), Японія (\$ 1 086,3), Китай (\$ 71,9). За розрахунками науковців України значення цього показника у 2008 р. дорівнювало \$ 64,5 [3]. Кількість організацій, які виконували у 2008 р. роботи зі створення та використання *об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ)*: винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компоновань інтегральних мікросхем скоротилося на 2,4% порівняно з 2007 р. і на 4,6% — з 2006 р.

Спостерігалось зменшення на 3,3% загальної кількості поданих заявок та на 4,3% отриманих охоронних документів на ОПІВ порівняно з 2007 р., особливо зменшилась кількість поданих заявок і отриманих патентів на промислові зразки (38,1% та 26,1% відповідно). Порівняно з попереднім роком кількість заявок на ОПІВ, поданих юридичними особами України у 2008 р. до патентних відомств іноземних держав, зменшилась наполовину, а число закордонних патентів — на 46%. Всі ці показники так чи інакше впливають на конкурентоспроможність інноваційної продукції [3].

Відносно невисокий рівень витрат на НДДКР національних товаровиробників говорить про обмеженість попиту на наукові розробки з боку реального сектору економіки, унаслідок чого інноваційні процеси розвиваються у досить обмежених масштабах. За результатами аналізу статистичних даних Держкомстату України, виконаного фахівцями Інституту прогнозування НАН України¹, в економіках високорозвинених країн співвідношення коштів *держави і бізнесу у фінансуванні науки* складає: 1-2 та 9-8 відповідно. У фінансуванні технічних наук перевага надається фінансовому забезпеченню наукового обслуговування виробництва машин та устаткування, приладобудування, електроніки. Близько 40% витрат спрямовується на створення ресурсозбеігаючих технологій. Така політика фінансування створення нових знань у сфері науково-технічної діяльності забезпечує формування пріоритетних науково-технічних розробок та їх трансформацію в інноваційне використання у майбутньому.

¹ Аналітична записка ДУ «Інститут економіки та прогнозування» від 08.10.2008 р. №135-13/892.

На жаль, за індексом конкурентоздатного зростання Україна в останні декілька років спускалась на нижчі позиції. Згідно з доповіддю Всесвітнього економічного форуму «The Global Competitiveness Report 2009-2010» (3) за рейтингом глобальної конкурентоспроможності (*GCI rank*), серед 134 прорейтингованих країн Україна займає 82-е місце у світовому рейтингу конкурентоспроможності економік (у 2008 р. — 72-е), у сфері інновацій та нових технологій — 80 місце, ефективності економіки — 68-е місці, розвитку інфраструктури — 78-е місце, стабільності макроекономічних показників — 106-е, розвитку підприємництва — 91-е, **корупції** — 118-е (серед 179 країн).

За даними IMD-Lausanne, найбільшого удару по рейтингу України завдали такі чинники, як різке зростання інфляції, мала частка ВВП на душу населення, велика енергоємність виробництва, а також корупція [5].

В умовах переходу до інноваційної моделі економічного розвитку одним із основних чинників його реалізації є наявність фахівців-професіоналів у сфері управління інноваційним процесом на всіх рівнях господарської системи.

Досвід сьогодення показує, що відсутність інноваційного мислення, інноваційної культури в суспільстві та сучасних креативних знань стримує розвиток наміченого курсу. На думку українських вчених², особливе занепокоєння викликає неадекватність наявних керівників різних рівнів викликам глобальної економіки. З цих позицій, перед вищою освітою постає актуальне завдання: навчити студентів мислити і діяти категоріями інноватики, пристосовуючи принципи академічності та методичної практичності, які можна реалізувати через кооперацію вчених та освітян, спроможних сформувати сучасні знання та навички. Досягти цього можна на основі застосування новітньої освітньої технології — інтеграції потенціалу академічної науки та вищої школи.

Державна політика в сфері вищої освіти повинна орієнтуватись на перевірені світовою практикою моделі НІС, що функціонують у ринкових умовах, де особливу значимість має організація передачі наукових розробок із сфери одержання знань у виробництво, а досягається це за допомогою створення ринку об'єктів інтелектуальної власності та інноваційної інфраструк-

² Аналітична записка ДУ «Інститут економіки та прогнозування» від 08.10.2008 р. №135-13/892.

тури. Остання повинна включати технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційно-технологічні центри, центри трансферу технологій, консалтингові фірми, фінансові та інші структури.

Проте у вітчизняній економіці *інтелектуальна власність* ще не зайняла гідного місця і реалізується вельми неефективно. Промислові підприємства не повною мірою використовують результати інтелектуальної діяльності, від чого інноваційна активність виробничої сфери України залишається поки вкрай низькою.

Свого часу завідувача Лабораторією правового забезпечення розвитку науки і технологій НДІ інтелектуальної власності НАПрН України, д.ю.н. Мироненко Н. М., відповідно до Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку наукової сфери» від 16.05.08, розробила Пропозиції до плану невідкладних заходів з розвитку гуманітарних наук та створення Національного наукового фонду та Українського гуманітарного наукового фонду.

Основні тези такі:

- При визначенні механізму фінансування фундаментальних наукових досліджень дотримуватися вимог ч. 5 ст. 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а саме — виходити з того, що бюджетне фінансування фундаментальних наукових досліджень здійснюється шляхом базового фінансування. Програмно-цільовий метод фінансування застосовувати виключно відповідно до вимог Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а не до розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2002 р. № 538-р та наказу Міністерства Фінансів України від 29.12.2002 р. № 1098, щодо фінансування фундаментальних наукових досліджень на засадах програмно-цільового методу фінансування.

- Вжити заходів для виконання вимог ст. 31 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». З цією метою зменшити розмір відрахувань від прибутку наукових установ, що мають статус державних підприємств до Державного бюджету України (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2005 р. № 157 такі відрахування складають 50 відсотків частини їх прибутку). Це дозволить вказаним установам розвивати власну матеріально-технічну базу.

- Під час приватизації установ сфери науки виконувати вимоги ч. 10 ст. 15 Закону України «Про наукову і науково-тех-

нічну діяльність», а саме — не змінювати форму власності основних і обігових фондів, які держава передала академіям у безстрокове безплатне користування.

• Доповнити розділ 2 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» положеннями про нові суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності — технополіси, наукогради, технопарки, наукові парки, центри передачі інновацій, бізнес-інкубатори, інноваційні фірми, які сьогодні створені в Україні і здійснюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження, беруть участь у процесі впровадження їх результатів у практику.

• З метою підвищення соціального значення науки та соціального статусу вченого необхідно розробити та прийняти спеціальний закон «Про правовий статус вченого», оскільки існуючі положення ст.ст. 5, 6 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» не вирішують усіх існуючих питань. Запропонований закон повинен на законодавчому рівні закріпити:

- гарантії реалізації взаємних прав, обов'язків, відповідальності й інтересів держави з одного боку, науковців і наукових організацій — з другого;
- ліквідувати дискримінаційне положення науковців, які працюють у наукових установах ВНЗ, у питаннях оплати праці, прирівняти їх до оплати праці наукових співробітників академічних наукових установ;
- створення в країні єдиної державної системи підвищення кваліфікації наукових і науково-технічних кадрів за рахунок коштів державного бюджету й створення у зв'язку із цим необхідної інфраструктури.

Крім вказаних заходів, доцільно на законодавчому рівні вирішити питання щодо удосконалення механізмів *позитивної мотивації суб'єктів інноваційного процесу до творчої праці*. Одним з елементів такого механізму могло б стати надання керівникам державних наукових установ права встановлювати оплату праці без обмеження максимального розміру тим працівникам, які внесли значний вклад у розвиток науки.

Свого вдосконалення вимагає механізм *правового забезпечення діяльності наукових установ*. У першу чергу це стосується питань економічного стимулювання. Багато років обговорюється питання про визначення статусу неприбуткової організації. Сьогодні це питання частково вирішено у Законі

України «Про оподаткування прибутку підприємства», що явно є недостатнім. Одним із елементів удосконалювання правового статусу неприбуткової організації могло б стати поширення дії ч.3 п.4 ст. 61 Закону України «Про освіту» на установи науки.

З метою забезпечення ефективного формування і реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності і трансферу технологій створено Державний комітет України з питань науково-технічного та інноваційного розвитку.

Комітет створено на базі департаменту науково-технологічного розвитку, департаменту інновацій і трансферу технологій Міністерства освіти і науки та департаменту інновацій Державного агентства України з інвестицій та інновацій шляхом їх виділення зі складу зазначених центральних органів виконавчої влади. Комітет є правонаступником Міністерства освіти і науки у частині забезпечення реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності і трансферу технологій [6].

Як одна з основних стадій розвитку української науки є створення *наукових парків*.

ВНЗ і технологічні НДІ отримують можливість надати своїм науковим колективам і окремим ученим умови для завершення досліджень і створення на їх основі конкурентоздатної науково-технологічної продукції. При цьому формується колектив за участю автора ідеї, розробників, аспірантів і студентів, які надалі продовжують працювати в цьому напрямі й на виробництві. Такі колективи на практиці опановують *навики активної підприємницької діяльності*, яка здійснюється в умовах жорсткої конкуренції в галузі виробництва наукоємкої продукції. Наукові парки також підвищують престиж ВНЗ, їх роль в інноваційному розвитку.

Інтелектуальний капітал та інфраструктура університету служать певним магнітом, що притягує інтереси промисловості та підприємництва, прагнучих дістати доступ до ресурсів, наявних лише у ВНЗ (бібліотеки, інформаційні можливості, дослідницькі лабораторії, спеціальне устаткування, наукові доробки, висококваліфіковані викладацькі і наукові кадри).

Основну частину фінансування наукові парки у розвинених країнах отримують від держави: у Великобританії — 62%, Германії — 78%, Франції — 74%, Нідерландах — близько

70%, Бельгії — майже 100%. Державна допомога надається в різних формах. У Японії, наприклад, цілий ряд державних фондів, банків і корпорацій надають фірмам, розробляючим наукоємку продукцію, кредити на тривалий термін і під пільгові відсотки. Часом кредит і відсотки потрібно повертати лише в тих випадках, коли дослідження закінчуються успішно, а в разі невдачі гроші можна взагалі не повертати. Уряди створюють фірмам, *що вкладають капітал в наукові парки, пільговий режим* амортизації устаткування тощо. Не залишається осторонь і місцева влада, вклад якої інколи навіть перевищує обсяг урядової підтримки. Наприклад, фінансування технополісу в японському місті Тояма складається з таких джерел: половину коштів виділяє місцева префектура, 30% надходить з регіонального бюджету, 10% дає уряд і стільки ж — різні корпорації, асоціації та приватні особи. І ніхто не сприймає наукові парки, та і взагалі науку, як тягар. Більш того, США, Великобританія, Японія, Німеччина і Франція відчайдушно конкурують одна з одною, прагнучи створити або привабити до себе якомога більше підприємств, наукових й інших центрів, національних і зарубіжних [6].

У більшості західних країн понад 90% фірм зазнають поразки протягом перших 5 років свого існування. Якщо ж такі фірми *зростають за підтримки наукових парків*, вони виявляються набагато життєздатнішими. У Великобританії, наприклад, розоряються всього 3% «паркових» фірм. Приналежність до наукового парку сприяє авторитету в комерційних кругах. Крім того, наукові парки надають важливу соціально-психологічну допомогу, формуючи настрій на новаторські підходи, прагнення до перетворення, поліпшення умов праці і життя. Тому в цивілізованих країнах ні найвищу владу, ні рядових платників податків не треба переконувати в необхідності розвитку наукових парків.

В Україні у 2006 р. було прийнято Закон «Про науковий парк «Київська політехніка» [7].

Цей Закон регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані зі створенням і функціонуванням наукового парку «Київська політехніка» і спрямований на інтенсифікацію процесів розроблення, виробництва, впровадження високотехнологічної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, підвищення надходжень до державного та місцевих бюджетів шляхом поєднання освіти, науки і виробництва.

Виконання інноваційних проектів наукового парку, певною мірою, дозволила напрацювати вітчизняний досвід науково-освітньо-інноваційної діяльності структур такого типу, механізми ефективної співпраці освіти, науки, виробництва та якнайшвидшого проходження інноваційного циклу: наукова ідея — дослідний зразок — патентування — впровадження у виробництво — ринок.

Зі слів проректора з наукової роботи, член-кореспондента НАН України проф. М. Ю. Ільченка [8], інноваційна діяльність і комерціалізація інноваційних розробок у науковому парку в рамках недержбюджетної діяльності здійснюється незалежно від тендерних обмежень і вимог державного казначейства. Укладено угоди про співпрацю з високотехнологічними підприємствами — ДКБ «Південне» та НВО «Арсенал» Міністерством промислової політики. У 2007 р. НТУУ «КПІ» спільно з КП ЦКБ «Арсенал» створили науково-освітній комплекс «Корпорація «Науково-виробниче об'єднання «Арсенал». До його складу входять ПБФ, РТФ і ФАКС. Наприкінці 2007 р. підписано договір про співпрацю між НТУУ «КПІ» і Авіаційним науково-технічним комплексом (АНТК) ім. О. К. Антонова. Останнім часом розширилась співпраця з міністерствами та відомствами, що опікуються захистом державних інтересів.

З метою активізації спільної роботи з розвитку науково-освітньої співпраці і залученню до цієї діяльності молоді країн СНД главами держав СНД 2010 рік оголошений в Співдружності Роком науки та інновацій. Ці рішення дозволяють розширювати молодіжну взаємодію, приділяючи особливу увагу питанням академічної і освітньої мобільності, розвитку міжкультурного діалогу, творчості і інновацій, активізувати спільну роботу з розвитку науково-освітньої співпраці та залучення до цієї діяльності молоді країн СНД.

25 вересня 2009 року у м. Кишинів відбулось засідання палати «Освіта і наука» IV Форуму творчої і наукової інтелігенції держав — учасників СНД. Учасники засідання вважали за необхідне в Рік науки і інновацій в СНД основну увагу приділити проектам, спрямованими на активізацію взаємодії держав — учасників СНД в галузі *науки, освіти, трансферту технологій, оновлення кадрів в системі генерації знання*, і розглядали як пріоритетні наступні напрями:

- розвиток загального науково-технічного і освітнього простору СНД шляхом стимулювання міжгалузевої координа-

ції, концентрації ресурсів, формування *сучасної нормативно-правової бази розвитку науки і освіти* в СНД, а також через створення системи академічної мобільності, активізації студентських і наукових обмінів і стажувань (розробка і прийняття Основних напрямів довгострокової співпраці держав — учасників СНД в інноваційній сфері, Міждержавної цільової програми інноваційної співпраці держав — учасників СНД на період до 2020 року, Спільної ініціативи (Стратегічного плану) держав — учасників СНД зі стратегії розвитку нанотехнологій, Угоди про формування єдиної науково-дослідної і освітньої інфраструктури держав — учасників СНД; організацію шкіл (курсів) для молодих вчених країн СНД в галузі гуманітарних і природних наук);

- розширення доступу до національних і світових наукових досягнень, формування умов для розвитку *науково-дослідної та інноваційної активності молоді*, заохочення науково-орієнтованої молоді, підвищення престижу наукової і викладацької діяльності (фестивалі науки, відкриті лекції провідних учених СНД, проведення конкурсів на здобуття премії «Співдружність дебютів» для молодих вчених країн СНД, а також премії «Зірки Співдружності» за вклад в галузі науки і освіти тощо);
- сприяння інтеграції освіти, науки і виробництва, забезпечення можливості *трансферту технологій і комерціалізації наукових розробок* (проведення спеціалізованих шкіл і тренінгів із проблематики впровадження наукових робіт, менеджменту і комерціалізації розробок за участю молодих учених і представників бізнес-структур, фондів, НВО, державних структур, створення банку даних інноваційних проектів молоді країн СНД) [9].

Висновки

1. Для розбудови інтелектуально-орієнтованої економіки і формування знанневого суспільства Україна повинна мати *ефективну науку світового рівня*: високопродуктивних науковців, сучасне технологічне оснащення та інформаційне забезпечення їх праці, раціональну організацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок, розвинуту систему комерціалізації наукових результатів, інакше кажучи, науку з високим інноваційним потенціалом.

2. Діяльність створюваних технопарків і інших елементів інноваційної інфраструктури повинна спиратися на адекватне законодавство, зокрема необхідно наступне: розробка нормативно-правової бази щодо *реформування наукової сфери*, залучення інвестицій у сферу науки і техніки; розробка заходів економічного та організаційного характеру, направлених на *прискорення адаптації науки* та її інтеграції в нові економічні умови; розвиток наукової інфраструктури, включаючи формування і забезпечення ефективного функціонування *науково-технічних центрів*, створення технополісів, *технопарків*, бізнес-центрів, інформаційних систем.
3. Потрібно до кінця упорядкувати процес комерціалізації об'єктів *інтелектуальної власності*. Наукові колективи і розробники мають бути зацікавлені передавати свій продукт у виробництво. Передавати не лише на основі «сірих» схем, а на базі прозорих, цивілізованих і вигідних всім правил.
4. Створення в Україні наукового парку «Київська політехніка» — це перший крок до створення нової моделі вищого навчального закладу дослідницького типу з *відпрацюванням механізмів функціонування сучасних форм інтеграції науки, освіти та інноватики*, підготовки нового покоління дослідників і висококваліфікованих фахівців для наукоємних галузей вітчизняної економіки, здійснення інноваційної діяльності в ринкових умовах, розвитку економіки, побудованої на знаннях.
5. Наукові парки є незамінною формою поєднання науки і підприємництва, стимулювання науково-технічного прогресу, вирощування ідей і форм наукоємного бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Максим Стріха, Богдан Олексюк. До проекту Стратегії «Модернізація України : соціально-економічний вимір». // [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ukrslovo.org.ua/index.php?option=com_
2. «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів». // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://dipcorpus.at.ua/news/2009-06-10-1176>
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. / Держкомстат України. За відповідні роки.

4. Аналітична записка ДУ «Інститут економіки та прогнозування» від 08.10.2008 р. №135-13/892.
5. Всесвітній економічний форум «The Global Competitiveness Report. За відповідні роки. // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.imd.ch/research/publications/wcy/World-Competitiveness-Yearbook-Results.cfm>
6. Постанова Кабміну від 07.04.2010 р. № 290 «Про утворення Державного комітету України з питань науково-технічного та інноваційного розвитку. // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-371484.html>
7. Закон України «Про науковий парк «Київська політехніка» (від 22 грудня 2006 року № 523-V).
8. Наукова та інноваційна діяльність КПІ: підсумки та завдання. // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://kpi.ua/index.php?q=802-2>
9. Рекомендации палаты «Образование и наука» IV Форума творческой и научной интеллигенции государств — участников СНГ (г. Кишинев, 25 сентября 2009 года), // [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.vestniksviazy.ru/t/e107_plugins/content/content.php?content.185

Ревуцький С.Ф.,
завідувач сектору використання та передачі
прав інтелектуальної власності НДІ
інтелектуальної власності НАПрНУ, к.е.н.

ЗАГАЛЬНІ РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНІЙ ТА ІННОВАЦІЙНІЙ СФЕРАХ

Для створення і реалізації нової інноваційної продукції, яка б могла бути конкурентоспроможна на національному та світовому рівнях, необхідно залучати багато суб'єктів інноваційної діяльності, починаючи від ланок науки до виробництва і реалізації інноваційної продукції.

Для зв'язку між окремими ланками інноваційної діяльності в умовах ринкових відносин економіки необхідно сформувати інституційне середовище. А це завдання можна вирішувати шляхом створення інноваційних підрозділів, або інноваційної інфраструктури в науково-технологічній та інноваційній ді-

яльності. Ці інституційні перетворення повинні бути спрямовані, перш за все, на розвиток високотехнологічних виробництв у галузях народного господарства.

Тому загальною рисою інноваційної інфраструктури є те, що до її складу повинні відносити сукупність суб'єктів інноваційної діяльності і взаємозв'язків між ними, які впроваджують нові знання та нововведення, перетворюють їх в нові продукти і послуги, забезпечують їх розповсюдження та споживання в умовах ринку. А це означає, що створення нових структурних прогресивних утворень є важливою складовою національної інноваційної системи (НІС).

У науковій літературі існують різні підходи щодо поняття та сутності інноваційної інфраструктури, які висвітлюють її з різних аспектів.

Але всі вони об'єднані з думкою, що у широкому розумінні інноваційна інфраструктура — це сукупність суб'єктів інноваційної діяльності та взаємозв'язків між ними, які виробляють нові знання та нововведення, перетворюють їх в нові продукти та послуги, забезпечують їх розповсюдження та споживання в умовах ринку.

Про цю загальну рису інноваційної інфраструктури щодо сукупності підрозділів інноваційної діяльності йдеться і в Законі України «Про інноваційну діяльність», де прямо вказується, що інноваційна інфраструктура — сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо) [1].

Водночас слід підкреслити, що повинна бути тісна взаємодія, рівноправна співпраця всіх суб'єктів інноваційної діяльності, що є одним із основних шляхів вирішення проблем функціонування і розвитку економіки країни. Ці проблеми необхідно вирішувати як на державному рівні, так і на рівні управління корпораціями та підприємствами.

При цьому слід підкреслити, що нові знання та нововведення складають основу науково-технічного прогресу як джерело економічного зростання. Як свідчать дослідження, в недалекому майбутньому за рахунок науково-технічного прогресу буде забезпечено до 90% реального збільшення виробництва (сьогодні це 65-70%) [2].

Такої мети можна досягнути лише за підвищення ефективності інноваційної діяльності, що дасть можливість виробляти продукцію, надавати послуги, які будуть конкурентоспроможними на національному та світовому ринках.

При цьому, як свідчить світова практика, за допомогою інноваційної інфраструктури вирішуються такі актуальні задачі:

- удосконалення галузевої структури і прискорення соціально-економічного розвитку територій (особливо малоосвоєних), що передбачають постійне «вростання» інноваційної структури або її окремих виробництв у господарську структуру навколишнього регіону;
- активне впровадження у виробництво вітчизняних і зарубіжних науково-технічних розробок і винаходів із подальшою передачею результатів для широкого використання в економіці та на зовнішньому ринку;
- розвиток експортної бази і збільшення валютних надходжень внаслідок інтенсивного включення економіки окремої країни в систему міжнародних економічних зв'язків (у тому числі валютно-кредитних, страхових, інформаційних, транспортних та інших) на основі використання переваг загального «шлюзу» між внутрішньою економікою і світовим ринком;
- насичення внутрішнього ринку конкурентоспроможними товарами і послугами виробничого та споживчого призначення;
- випробування на локальному рівні різних варіантів упровадження нових форм господарювання, пристосування до умов внутрішнього ринку;
- практичне навчання місцевих фахівців прийомам і методам міжнародного бізнесу [3].

А тому і загальний підхід щодо формування інноваційної інфраструктури повинен бути такий:

- створення та розвиток об'єктів інноваційної інфраструктури;
- розвиток системи регіональних і галузевих фондів підтримки інноваційної діяльності, включаючи фонди стартового фінансування і венчурного підприємництва;
- формування систем інформаційної підтримки, включаючи надання консалтингових послуг для організації взаємодії учасників інноваційної діяльності;
- сприяння створенню і розвитку малих інноваційних підприємств.

Загальні шляхи щодо створення нових інноваційних інфраструктур повинні бути спрямовані на розвиток високотехнологічних виробництв у галузях промисловості за рахунок:

- об'єднання вузькоспеціалізованих наукових і проектних організацій, що проводять наукові дослідження та розробки в інтересах переважно одного замовника, в єдину науково-промислову структуру;
- утворення центрів науки і високих технологій на основі великих організацій, що займають лідируюче положення у відповідних сферах науки і техніки;
- реструктуризації частини галузевих науково-дослідних та проектних інститутів в інжинірингові фірми з розвинутою фінансово-економічною, маркетинговою та комерційною інфраструктурою;
- формування спільно з ВНЗ інноваційно-технологічних центрів, інноваційно-промислових комплексів, технологічних та наукових парків, орієнтованих на виробництво і реалізацію науково-місткої продукції із залученням національних та іноземних інвестицій та використанням як національної, так і зарубіжної торгової мережі;
- відтворення коопераційних зв'язків, перш за все з країнами СНД та іншими країнами, в тому числі у формі міждержавних вертикально-інтегрованих структур;
- створення інфраструктури малого бізнесу для обслуговування програм щодо реалізації високих технологій, а також створення базових регіональних і міжрегіональних інноваційно-технологічних центрів передачі технологій для забезпечення зв'язку малих підприємств з великими промисловими корпоративними структурами;
- розвиток інформаційної мережі для інноваційної та інвестиційної діяльності, на базі якої розвивати систему експертизи технологій і ноу-хау на предмет патентної чистоти і конкурентоспроможності;
- зовнішньоекономічної підтримки, що передбачає створення умов для формування спільних з іноземними партнерами підприємств із випуску вітчизняної наукомісткої продукції та реалізації її на внутрішньому та зовнішньому ринках, забезпечення рекламами за кордоном, вдосконалення виставково-ярмаркової діяльності, входження в міжнародні інформаційні системи для обміну інформацією щодо високих технологій;

- створення регіональних венчурних інноваційних фондів, розвиток інформаційної інфраструктури, підтримка мережі науково-технічних бібліотек, сприяння інноваційним організаціям в доступі до інформаційних мереж та баз даних [4].

Інноваційна інфраструктура складається з різних видів. Але незалежно від цього, загальною метою створення всіх видів інноваційної інфраструктури є інтенсифікація процесу розробки і впровадження новітніх технологій на основі підготовки висококваліфікованих кадрів. При цьому під час створення різних видів інноваційної інфраструктури виникають особливості в їх формуванні.

Розглянемо це детальніше. Однією з найефективніших організаційно-економічних форм інтеграції науки і виробництва в усьому світі останніми роками стали територіально-виробничі та наукові комплекси — технопарки. Процес створення технологічних парків у високорозвинених країнах світу відбувається в умовах глобалізації світової економіки, посилення міжнародної конкуренції, використання новітніх технологій у виробництві конкурентоспроможної продукції.

Основна мета такої організації наукового та виробничого процесу, як технопарк — є забезпечення швидкої реалізації наукових розробок, які стають інноваціями.

При створенні технопарків було закладено ідею у комплексній організації наукомісткого виробництва під час виникнення нових технологій. Однією з основних засад при створенні технопарків є сприяння структурній переорієнтації економіки. А це можливо лише у разі максимального зближення науки та виробництва.

В основу створення технологічних парків покладена координація діяльності та співробітництва таких головних ланок, як наука, вища школа, державний сектор, виробництво, приватні компанії, місцеві та регіональні органи управління. Технологічні парки у високорозвинених країнах світу — це, перш за все, інноваційні організації, що формуються навколо великих наукових центрів (університетів, інститутів).

Відмінними рисами технологічних парків є:

- наявність інноваційного центру або університету з високим науковим потенціалом;
- високий рівень НДДКР.

Технологічні парки у високорозвинених країнах світу виникають завдяки тим умовам, які створюються для їх функ-

ціонування — від розробки нового виробу до його серійного виробництва. Технопарки створюються поблизу великих університетських центрів. Основна ідея такого співробітництва полягає в тому, що підприємства, які створюються в технопарках, залучають до роботи над замовленнями наукових співробітників університетів. Своєю чергою, вчені отримують можливість застосувати на практиці результати своїх досліджень, надавати фірмам консультаційні послуги. В технологічних парках, як правило, фірми виробництвом не займаються, а лише доводять ідеї до стадії зразків. Виготовлення партії продукції у такому разі здійснюється за межами парку або для цього створюється виробнича філія.

Насамперед необхідно підкреслити, що формування мережі технологічних парків є позитивним свідченням ефективної концентрації наукових, промислових та фінансових ресурсів країни. Технологічний парк — це конкретно розташований комплекс, функціонування якого засновано на комерціалізації науково-технічної діяльності. Створення цих установ забезпечило впровадження високотехнологічних розробок у виробництво і стало свідченням можливості перетворити науково-технологічні розробки на об'єкти економічних відносин та отримати від цього економічний зиск. Зарубіжний досвід доводить, що саме технопарки створюють реальну можливість забезпечення прийнятного рівня економічного зростання в країні, спричиненого саме інноваційними чинниками, тобто відбувається інтенсивний тип відтворення.

Під час створення технопарків було закладено ідею щодо комплексної організації наукомісткого виробництва при виникненні і впровадженні нових технологій.

У діяльності технопарків повинні співпрацювати такі ланки, як наука, вища школа, виробничі підприємства, різні приватні компанії, місцеві та регіональні органи управління.

Загальною рисою технопарків у високорозвинених країнах, як правило, є територіальна сукупність наукових лабораторій і виробничих приміщень, наданих на пільгових умовах в оренду венчурним фірмам, які займаються комерційним освоєнням перспективних наукових і технологічних нововведень і ідей.

Розвиток такої форми взаємодії науки і виробництва дозволяє забезпечувати комплексне вирішення цілого ряду проблем у науково-технічній, інноваційній, економічній і соціальній

сферах. Створення і розповсюдження науково-технологічних парків забезпечує:

- прискорене впровадження науково-технічних досягнень у виробництво, перш за все в галузі високих технологій;
- комерціалізацію науково-технічних ідей і, отже, підвищення ефективності національних витрат на дослідження і розробки;
- структурну перебудову промисловості;
- вирівнювання регіональних диспропорцій;
- часткове рішення проблем зайнятості.

Існує декілька різновидів науково-технологічних парків, які відрізняються співвідношеннями між дослідницькими та виробничими функціями, обсягом і сферою кооперації тощо.

Дослідницькі парки — це агломерація дослідницьких підрозділів промислових компаній, що групуються навколо великих наукових центрів, головним чином університетів. Адаптуючи новітні досягнення науки до потреб і можливостей виробництва, вони служать передавальною ланкою між ВНЗ і промисловістю. Коло їх діяльності в більшості випадків обмежується наданням наукових послуг, перш за все розробкою технічних нововведень. Подальші стадії інноваційного процесу здійснюються найчастіше за межами дослідницьких парків. Будівництво виробничих потужностей на території багатьох парків не передбачене, а в деяких навіть заборонене.

Промислові парки — об'єднання фірм, засновані на сумісному використанні земельної ділянки, службових приміщень і наданні деяких видів послуг, таких як виконання друкарських і копіювально-розмножувальних робіт, деяких послуг з організаційних питань і тощо. Головне призначення цієї форми кооперації є допомога підприємствам у вирішенні проблеми розміщення виробництва у зв'язку з обмеженістю придатної для промислової забудови території.

Відповідно до своїх завдань загальною рисою технопарків є те, що вони здійснюють експертизу та відбір інноваційних пропозицій, науково-технічних програм і проектів, направлених на створення та впровадження нової техніки і наукоємних технологій, оцінку ступеня ризику цих пропозицій, сприяють у проведенні НДР і передачі їх результатів у виробництво. Вони надають інноваційним підприємствам виробничі площі, устаткування для проведення НДР, пропонують юридичні, фінансові, маркетингові, господарські та інші послуги, спри-

яють в правовому і комерційному захисті інтелектуальної власності.

Створення технопарків може бути реалізовано як на регіональному, так і на міжнародному рівнях.

В основу створення перших технопарків у високорозвинених країнах світу була закладена ідея територіального принципу. Вони повинні були застосовуватись на базі провідних університетів, а потім об'єднувати на певній території наукові установи, промислові підприємства, а також різні маркетингові, сервісні та інформаційні центри.

Загально рисою при створенні і розвитку технологічних парків у високорозвинених країнах світу є те, що в цьому процесі велика роль належить державі. Важко знайти технологічний парк під час створення якого певною мірою не використовувалась би державна допомога. При цьому слід підкреслити, що технологічні парки відрізняються певними особливостями участі держави в їх законодавчій та фінансовій підтримці.

Економічна політика у більшості високорозвинених країнах світу стосовно технологічних парків включає такі види державної підтримки:

- пільгове фінансування окремих проектів, податкові та кредитні пільги;
- державне замовлення на інноваційну продукцію, механізм реєстрації тощо.

Іншим видом інноваційної інфраструктури є технополіс. Технополіс — це спеціально створений комплекс в одному регіоні, поблизу центру наукових ідей, що включає фірми і установи, які охоплюють повний інноваційний цикл.

Між технопарком і технополісом існує тісний зв'язок.

Світовий досвід становлення технологічного ринку в США, Японії, Швеції, Тайвані та інших країнах показує, що основним елементом державної політики в розвинених країнах є програми стійкого розвитку та створення техноекополісів і технопаркових структур як інноваційних центрів. Економічний розвиток за типом техноекополісів і технопарків перетворює периферійні області з відносно відсталою економікою у високорозвинені регіони, забезпечення високими технологіями в різних сферах промислового і сільськогосподарського виробництва, транспорту, зв'язку. При цьому розв'язуються регіональні завдання соціального розвитку, зокрема створення робочих місць, підготовка власних фахівців, створення інфраструктури тощо.

Створення територіальних центрів (полісів) зростання, центрів структурної динаміки повинно стати одним з найефективніших напрямів регіонального розвитку у високорозвинених країнах світу. Технопарки і технополіси вже заявили про себе як про нову форму інтеграції науки і виробництва. Вони сприяють інноваційній діяльності та створенню венчурних фірм, нових технологій, що займаються розробкою. У цьому переконує світова практика.

Однією з головних вимог до формування технологічних технополісів є створення рівноваги між чисельністю зайнятого та працездатного населення, що базується на врахуванні виробничо-творчих інтересів усіх членів сім'ї і передбачає можливість працевлаштування населення не тільки на певний час, але й на перспективу. Містобудівна практика показує, що найоптимальнішими та найстабільнішими в цьому відношенні є нові міста з населенням близько 200-300 тис. осіб і кількості працюючих — 75-100 тис. осіб.

Як підкреслюється в цьому дослідженні [5], необхідність відпливу населення і перебазування виробництва з великих міст потребує передачі технополісу частини регіональних соціально-економічних функцій. Серед об'єктів його економічної бази мають бути підприємства і установи, що формують ринкову інфраструктуру: банки, юридичні організації, патентні служби, науково-культурні та комерційні постійно діючі виставки. Тут можуть розташовуватись філії міжнародних організацій, зарубіжних фірм, ділові центри з готельними комплексами.

Таким чином, різні види інноваційної інфраструктури мають загальні риси і свої особливості. Це необхідно враховувати при формуванні та розвитку інституційного середовища в науково-технологічній і інноваційній сферах. Особливо важливим таке завдання стає при стратегічному інноваційному розвитку України на перспективний період до 2020 року, коли необхідно значно прискорити темпи науково-технічного прогресу для використання новітніх технологій у виробництві в Україні конкурентноспроможної продукції, яка могла б бути реалізована на міжнародному ринках. А саме створення інноваційної інфраструктури надає можливість сформулювати потреби в нововведенні і забезпечити формування відповідного рангу пропозицій.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про інноваційну діяльність», № 40 — IV від 04.07.2000 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, №36, ст. 266).
2. Геєць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи України — Харків : Константа, 2006.
3. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (Матеріали Парламентських слухань в Верховній Раді України 17 червня 2009 року), К., Парламентське видавництво, 2009.
4. Національна інноваційна система: Зарубіжний досвід, стан в Україні. Аналітичні матеріали до парламентських слухань. За ред. академіка НАНУ В. М. Гейця, д.е.н. Л. І. Федулової, Київ, 2007.
5. Стеченко Л. М. Інноваційні фірми регіонального розвитку. Навч. посіб. — К. : Вища шк., 2002.

Рудченко І.І.,

*молодший науковий співробітник
НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ*

**ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-
ПРАВОВОЇ СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ**

Становлення інноваційної складової національних законодавчих систем у економічно потужних країнах відбувалось шляхом розробки нормативних актів, що були спрямовані на застосування існуючих та розробку нових економічних і організаційних механізмів підтримки й стимулювання інноваційної діяльності. Ініціація інноваційного напрямку державної економічної і правової політики у багатьох технічно розвинутих країнах дала поштовх для швидкого економічного зростання держави.

Україна має створити свою збалансовану економічну політику держави, завдяки якій державне регулювання спрямовується на встановлення певних правил і вимог у технологічній галузі. Створення законодавчого поля, спрямованого на регулювання відносин в інноваційній сфері, повинно йти шляхом формування інноваційної за своєю сутністю системи нормативних актів, завдання якої є забезпечення переходу до сучас-

ної національної економічної системи, яка відрізняється визначальною інноваційною ознакою. Таке завдання є надзвичайно складним та повинне вирішуватись на рівні реалізації загальнодержавної політики, правова складова якої полягає у виявленні ефективних організаційних структур, що можуть виступати інституціональною основою інтеграції «наука-виробництво-освіта».

Важливим завданням під час реалізації інноваційної політики сьогодні є формування розвиненої інноваційної інфраструктури, створення інтегрованого наукового та індустріально-фінансового середовища, науково-технологічних комплексів, осередків інноваційного виробництва у вигляді міжгалузевих, фінансово-промислових структур на базі перспективних підприємств колишнього ВПК та галузей цивільного призначення. Необхідна грамотна трансформація накопиченого відповідного досвіду зі створення інноваційних структур та організації їх функціонування у єдину, цілісну нормативно-правову базу щодо регулювання суспільних відносин у сфері створення та діяльності інноваційних структур різних рівнів та типів. У зв'язку з цим перед законодавцем виникла проблема узагальнення практики створення згаданих структур в Україні та за кордоном, визначення основних тенденцій розвитку організаційно-правових форм існування інноваційного виробництва, визначення їх правового статусу, включаючи і ресурс малого підприємництва, та розроблення правових моделей організації інноваційного процесу шляхом інтеграції сфер освіти, науки, науково-технічної й інноваційної діяльності з обов'язковою складовою державної політики щодо підтримки і стимулювання господарюючих суб'єктів на всіх стадіях інноваційного процесу, створення сприятливих умов здійснення інноваційної діяльності. Інноваційні структури є інституціональною основою стратегії побудови національної інноваційної системи, шлях до якої залежить від законодавчо узгодженої єдності інноваційної, регіональної й галузевої політики держави.

Незважаючи на зазначені перешкоди й труднощі, нормотворчий процес в інноваційній сфері в Україні триває з урахуванням і застосуванням як традиційних методів регулювання інноваційної сфери через мотивування здійснення науково-технічної діяльності суб'єктами інноваційної діяльності, розробки та реалізації державних науково-технічних програм, так і шляхом використання нових підходів і методів регулювання науково-технічної та інноваційної сфер через формуван-

ня інноваційної інфраструктури, створення відповідних умов для трансферу технологій [1].

Але, незважаючи на значний національний досвід правового регулювання діяльності в інноваційній сфері ефективність державної науково-технічної та інноваційної політики залишається низькою через непослідовності та безсистемності їх проведення. Назріла нагальна необхідність у формуванні та забезпеченні створення та розвитку цілісної, стратегічно вивіреної національної інноваційної системи, метою функціонування якої є забезпечення стабільного економічного зростання держави, підвищення конкурентоздатності вітчизняних товаровиробників та національної безпеки держави, вирішення цілої низки соціальних завдань. Результатом усвідомлення цієї закономірності стало прийняття першого нормативного акта — розпорядження Кабінету міністрів України від 17 червня 2009 року № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» (далі — Концепція НІС), в якому визначене сучасне вітчизняне розуміння ідеї створення НІС.

У Концепції НІС міститься поняття національної інноваційної системи, яка визначена як сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), що задіяні у процесі створення та застосування наукових знань та технологій і визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови для забезпечення інноваційного процесу. Таким чином, побудова національної інноваційної системи є безальтернативним шляхом активізації інноваційних процесів у країні, забезпечення технологічного розвитку та оновлення національної економіки [2].

До підсистем НІС віднесені такі елементи, як державне регулювання у складі законодавчих, структурних і функціональних інституцій, а також такі елементи, як освіта, генерація знань, виробництво, інноваційна інфраструктура. Своєю чергою, складовими інноваційної інфраструктури визначені виробничо-технологічні, фінансово-економічні, нормативно-правові, територіальна та кадрові підсистеми [3].

Оскільки комплексна за характером інноваційна діяльність опосередковує міжгалузевий ланцюжок «наукове дослідження — технологічна (технічна) розробка — комерційне впровадження», одним із засобів реалізації державою інноваційної політики вважається створення спеціальних інтеграційних систем, що здатні перебороти домінування галузевого підходу

до провадження інноваційної діяльності над функціональним, і якими вважаються інноваційні структури, що створюються у певних нормативно визначених організаційно-правових формах.

Інноваційною структурою називається об'єднання суб'єктів інноваційної діяльності — господарських організацій з визначеною галуззю діяльності та типом функціонування, спеціальне цільове призначення якого орієнтоване на створення та провадження наукоємної конкурентоспроможної продукції [4].

Класичними формами інноваційних структур у світі визнані територіальні форми інтеграції науки, освіти й виробництва, такі як технопарк, технополіс. З урахуванням світового досвіду функціонування інших ефективних організаційних форм інноваційної діяльності Концепцією розвитку національної інноваційної системи, схваленою розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 17 червня 2009 року № 680-р, технополіси, технологічні та наукові парки, інноваційні центри та центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори та інноваційні структури інших типів віднесені до складу інноваційної інфраструктури як елементи підсистеми інфраструктури Національної інноваційної системи.

Оптимальним варіантом розбудови інноваційної інфраструктури в Україні держава вважає забезпечення підтримки і розвитку мережі різних типів інноваційних структур як механізмів міжгалузевої інтеграції і регіональної та міжрегіональної координації, що є елементами виробничо-технологічної підсистеми НІС.

Причому створені на базі наукових установ та вищих навчальних закладів такі інноваційні структури як наукові парки, інноваційні бізнес-інкубатори, технопарки, технополіси, регіональні інноваційні кластери, одним із головних завдань яких є забезпечення реалізації принципу підтримки малого інноваційного підприємництва, віднесені до базової інфраструктури виробничо-технологічної підсистеми, в той час як прикладом допоміжної інфраструктури виробничо-технологічної підсистеми НІС можуть служити такі інноваційні структури, як інноваційні центри, центри трансферу технологій, венчурні структури [5].

Конструктивний принцип, що запропонований для формування інфраструктурної складової НІС ґрунтується не стільки на досвіді інших країн, скільки виражає, насамперед, націо-

нальне розуміння можливих варіантів існування інноваційних структур, яке спирається на більш ніж десятирічний досвід нормативного забезпечення створення та функціонування інноваційних структур в Україні.

Останнім надбанням національної законодавчої сфери, що здійснює регулювання створення й функціонування різних типів інноваційних структур, стало прийняття законів з питань регулювання діяльності таких суб'єктів інноваційної інфраструктури, як наукові парки. Саме результатом усвідомлення необхідності охоплення правовим регулюванням відносин усіх ланок інноваційного процесу для інтенсифікації процесів розроблення, виробництва, впровадження високотехнологічної продукції з метою прискорення інноваційного розвитку України шляхом створення інноваційних структур які поєднують освіту, науку і виробництво, стали прийняті Закон України «Про науковий парк «Київська політехніка» (2006 рік) і Закон України «Про наукові парки» (2009 рік).

Таким чином, сьогодні можна констатувати, що в Україні з названих у Державній цільовій програмі «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» інноваційних структур нормативно-правове закріплення із визначенням спеціальних правил створення та режимів функціонування, із застосуванням окремих елементів фінансово-економічної підсистеми інноваційної інфраструктури НІС, таких як активне використання позабюджетних джерел коштів і одночасна пряма чи непряма державна підтримка інноваційної діяльності, отримали лише такі типи організацій, як технопарк, науковий парк, технополіс (в Україні не створено жодного).

Інноваційні структури як суб'єкти організаційної складової інноваційної інфраструктури НІС є об'єктами застосування засобів регулюючого впливу на інноваційну сферу, а саме — держава застосовує економічні механізми підтримки й стимулювання інноваційної діяльності у формі певного правового режиму шляхом їх нормативно-правового закріплення.

Законодавче поле в Україні можна назвати нормотворчим полігоном з апробації різних варіантів і сполучень стандартних та нових економіко-правових механізмів стимулювання інновацій та підтримки реалізації результатів науково-технічних досліджень, випробування різноманітних організаційно-правових форм для створюваних організаційних та територіальних утворень (інноваційних структур), виявлення та регу-

лювання правовідносин інноваційного процесу у відповідності з мінливими зовнішніми й внутрішніми умовами, пристосування правових норм до потреб часу, а також проявів складових ланцюжка інноваційного процесу, який має таке складне існування в Україні. Однак українське законодавство, незважаючи на значний досвід та велику кількість нормативних актів, що здійснюють регулювання діяльності в інноваційній сфері, так і не створило широкого технологічного «коридору», який би вів від знань не лише до промисловості, а й до ринку, оскільки кінцевою ланкою інноваційного ланцюжка є все ж таки споживач [6]. Цьому є багато причин.

Перш за все, усі процеси формування «інноваційних» правових актів мають вузько-спрямований характер — вимушений напрямок на інноваційний розвиток, як вимога виживання країни в умовах глобалізаційних викликів, з такою «національною особливістю», як прагнення максимально захистити інтереси держави не через розробку і впровадження нових ефективних економічних механізмів підтримки інноваційних процесів в країні, а із вживанням таких заходів, як ігнорування норм законодавства, зупинення дії статей законів, які стосуються фінансування інноваційної діяльності [7] тощо. Прикладом може служити неодноразове призупинення органами державної влади, Урядом країни та Верховною Радою України введення в дію стимулюючих статей Закону України «Про інноваційну діяльність», обмеження реалізації окремих положень Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», скасування пільгових умов діяльності наукових установ та організацій, введення мораторію на створення нових технологічних парків [8]. Тобто «однією рукою» держава встановлює податкові, митні, амортизаційні пільги для суб'єктів інноваційної діяльності, а «другою рукою», під егідою захисту від зловживання наданих суб'єктам інноваційної діяльності преференцій, зменшує будь-який мотивуючий інноваційну діяльність вплив держави аж до скасування стимулюючих механізмів взагалі. Незважаючи на задекларований інноваційний шлях розвитку країни, на законодавчо визначені пріоритетні напрями розвитку науки, техніки та інноваційної діяльності в Україні, при загальній відсутності загальної, чіткої, «усвідомленої» стратегії переходу України до інноваційної моделі розвитку, саме інноваційна сфера є першою, яка страждає в

складних економічних умовах, коли держава здійснює пошук додаткових засобів економії бюджетних коштів.

Неврахування того, що саме рівень розвитку та динамізм інноваційної сфери, яким повинна сприяти державна політика (якщо вона претендує на звання ефективної), створюють основу стійкого економічного зростання будь-якої країни, свідчить, по-перше, про недосконалість державного регулювання, яке встановлювало б та забезпечувало дотримання норм, правил, вимог в інноваційній сфері, по-друге, про низьку інноваційну активність національної економіки, відсутність цілісної системи ефективного використання інтелектуального ресурсу, а тому незначну реальну віддачу від національної науково-технічної сфери [8], по-третє, про зневіру у власний інноваційний потенціал країни, що свідчить про фактичне виключення його з економічного процесу держави. Ці явища є взаємопов'язаними, демонструють існування порочного кола їх залежності один від одного, свідчать про слабкість та незбалансованість національної законодавчої бази, її неадекватність у сучасному недосконалості вигляді, в умовах відсутності гарантій стабільної охорони державою застосування нормативно-правових актів, що регулюють відносини інноваційної сфери, забезпечити формування такого потужного механізму саморозвитку економіки країни, яким є національна інноваційна система.

В таких складних реаліях сьогодення нашого суспільства саме влада вищого та регіонального рівнів повинна зробити крок назустріч до збереження та примноження інтелектуального потенціалу нації.

Незважаючи на недоліки існуючої нормативно-правової бази, що регулює діяльність в інноваційній сфері та труднощі, з якими стикаються інноваційно активні суб'єкти науково-технічної та підприємницької діяльності при її практичному застосуванні, все ж таки в країні реально існує законодавче поле, що визначає правила здійснення інноваційної діяльності різноманітних суб'єктів господарської практики.

Регулювання відносин, пов'язаних зі створенням та функціонуванням інноваційних структур, запровадження умов, що інтенсифікують інноваційну діяльність, у тому числі шляхом встановлення спеціальних правових режимів, здійснюється за законами України.

Як уже зазначалось вище, на цей час законами України передбачено розвиток таких інноваційних структур, як технополі-

си, технологічні парки, наукові парки, діяльність яких запроваджується в спеціальних правових режимах, будь-то спеціальний правовий режим інноваційної діяльності технопарку, спеціальної (вільної) економічної зони або режиму діяльності наукового парку. Причому саме об'єднання суб'єктів інноваційної діяльності в певні організаційні структури, коли учасник господарських відносин має організаційно-правове оформлення своєї інноваційної діяльності у вигляді конкретної інноваційної структури, є підставою для застосування ним передбачених законом податкових, митних субсидій, спеціальних валютно-фінансових умов господарювання, отримання фінансової підтримки з боку держави. Метою держави при застосуванні принципу податкового стимулювання інноваційної діяльності не окремо функціонуючих господарюючих суб'єктів, а надання податкових преференцій суб'єктам інноваційної діяльності, які об'єднані в організаційні структури, є спрощення контролю за використанням податкових пільг.

Якщо світова практика демонструє ефективність функціонування технопарків, технополісів, наукових парків як територіальних інтеграційних структур, то національний емпіричний досвід створення й діяльності таких інноваційних структур характеризується відмовою від територіального принципу організації інноваційної діяльності на користь ідеї запровадження організаційної форми, яка створюється для реалізації інноваційних проектів, що відповідають пріоритетним напрямкам розвитку науки, техніки, інноваційної діяльності в стратегії державної політики та не залежать від адміністративно-територіального розташування його учасників. Застосування такого принципу свідчить про наявність перекосу контролюючої функції держави на шкоду виконання ефективної функції стимулювання економічного розвитку країни. Вказаний підхід, маючи свої достоїнства, залишає без втілення переваги територіального принципу організації інноваційної діяльності, яким передбачається через створення сприятливих інвестиційних умов підтримка не лише інноваційної активності певного регіону, але взагалі економічного й соціального відродження територій країни, які цього потребують.

Існуюча в Україні система інноваційної інфраструктури є функціонально неповною, недостатньо розвинутою. Вона не охоплює усі ланки інноваційного процесу, але в інноваційному середовищі практично немає таких структурних утворень,

як венчурні фонди та реально функціонуючі центри трансферу технологій [9].

Процеси структурних перетворень в економіці пов'язані зі становленням нових інституціональних структур інноваційних систем, які включають, у тому числі і ринкові елементи. З огляду на нестачу власних коштів у підприємств, а також незадовільне державне фінансування науково-технічної сфери, виникає необхідність залучення до фінансування інноваційних процесів недержавних джерел. Один із напрямів інноваційної політики держави полягає у створенні економіко-правових механізмів, які робили б привабливою цю сферу для приватного капіталу, різноманітних інвестиційних інститутів, у тому числі інвестиційну діяльність в інноваційну сферу для фізичних осіб (так званих «бізнес-ангелів»), сприяли б створенню умов для формування системи венчурного фінансування технологічних інноваційних проектів.

Інноваційні структури, які орієнтовані на інтенсифікацію створення та впровадження конкурентноспроможної продукції шляхом формування інноваційного середовища, є своєрідною формою організації, яка дозволяє утворити оптимальні умови об'єднання інноваційного підприємництва і венчурного капіталу, якби серед недержавних способів інвестування довгострокових проектів має найбільшу ефективність.

У ринковій економіці держава не може залишатися єдиним учасником інноваційних процесів. Виникає потреба в залученні до інноваційного процесу господарюючих суб'єктів недержавного сектора економіки. За таких умов законодавче регулювання відносин, що пов'язані з інтелектуальною власністю, повинні мати не лише охоронний, а й стимулюючий характер. Виходячи з зазначеного, бачимо, що існує необхідність у розробці правових інститутів, стимулюючих творчу інтелектуальну діяльність, спрямованих на забезпечення заінтересованості інвесторів, творчих колективів та організацій в створенні об'єктів інтелектуальної власності та їх комерціалізації. Розробка таких правових інститутів передбачає вирішення низки прикладних проблем: підвищення регулятивної ролі податкової системи; розширення кола джерел фінансування інноваційного процесу за рахунок залучення до участі в ньому населення; переорієнтація амортизаційної політики — надання господарюючим суб'єктам свободи вибору найбільш оптимальних для них схем амортизації витрат на створення розробок; створення організаційно-правового меха-

нізму, який забезпечив би ефективне використання фінансових коштів для фінансування інноваційної діяльності на рівні держави та регіонів; обґрунтування корекції митної політики — сприяння інноваційним процесам у державі [10].

Список використаних джерел:

1. Каберник Д. И. Научные парки и технопарки в трансформационной экономике//[Електронний ресурс] — Режим доступа : http://www.economy.bsu.by/libra-ry/Банковская_и_финансовая_экономика/БФЭ_Каберник.

2. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р. — Чинна з 17.06.2009//Урядовий кур'єр. — 2009, № 114.

3. Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 року № 447. — Чинна з 14.05.2008// Офіційний вісник України від 30.05.2008 —2008, № 36, с. 40.

4. Економіко-правові теоретичні та практичні аспекти переходу економіки України на інноваційну модель розвитку : монографія/ [Орлюк О. П., Бутнік-Сіверський О. Б., Мироненко Н. М. та ін.]; під ред. О. Б. Бутнік-Сіверський. — К. : ТОВ «Лазурит-Поліграф», 2010. — 416 с.

5. Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 року № 447. — Чинна з 14.05.2008// Офіційний вісник України від 30.05.2008 —2008, № 36, с. 40.

6. Фархутдинов И. З., В. А. //Инвестиционное право: учеб.-практ. пособие//И. З. Фархутдинов, В. А. Трапезников. — М. : Волтерс Клувер, — 2006. — 432 с.

7. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації»: Постанова Верховної Ради України від 27.06.2007 № 1244-V. — Чинна з 28.07.2007//Голос України. — 2007, № 125.

8. Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні : Постанова Верховної Ради України від 16.06.2004 № 1786-IV. — Чинна з 04.07.2004//Голос України. — 2004, № 135.

9. Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 року № 447. — Чинна з 14.05.2008// Офіційний вісник України від 30.05.2008 — 2008, № 36, с. 40.

10. Правове забезпечення реалізації інноваційної політики: сьогодні та завтра/[Мироненко Н. М., Рудченко І. І., Сорочинський Ю. В. та ін.]/Приватне право і підприємництво. — 2005. — Випуск 4.

Сімон О.Е.,
*старший науковий співробітник
сектору використання та передачі прав
інтелектуальної власності НДІ
інтелектуальної власності НАПрНУ, к.ю.н.,
докторант НЮАУ ім. Я. Мудрого*

ІННОВАЦІЇ: СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ І КЛАСИФІКАЦІЯ

У теорії можна виділити два основні підходи до визначення інновацій: широкий і вузький. У **широкому розумінні** інновації розглядаються як соціально-економічне явище, як ресурс, фактор економічного зростання, що модифікує економіку, насичує її диференційованими видами продукції, збільшує потужність як внутрішнього, так і міжнародного ринку і, врешті-решт, сприяє задоволенню зростаючих потреб промислової сфери та населення [1, с. 15]. Фахівцем, який вперше вжив поняття інновація і став родоначальником теорії інновацій вважається австрійський економіст Й. Шумпетер, який розкрив своє розуміння інноваційного процесу у широкому сенсі в роботі «Теорія економічного розвитку». Інновації, за Й. Шумпетером, — це нова комбінація. Інновація в економіці, будь-яке нововведення в мистецтві, науці, життєвій практиці головним чином полягає в рекомбінації концептуальних речей і сил в умовах ринку. Існує п'ять характерних випадків «здійснення нових комбінацій» за Шумпетером [2, с. 159]:

1. Виготовлення нового, тобто ще невідомого споживачам блага або створення нової якості того чи іншого блага.
2. Впровадження нового, ще практично невідомого даній галузі промисловості методу виробництва, в основі якого не

обов'язково лежить нове наукове відкриття і який може полягати також в новому способі комерційного використання відповідного товару.

3. Освоєння нового ринку збуту, а саме — такого ринку, на якому досі дана галузь промисловості цієї країни ще не була представлена, незалежно від того, чи існував цей ринок раніше.
4. Отримання нового джерела сировини та напівфабрикатів, незалежно від того, чи існувало це джерело раніше, або просто не бралось до уваги, або вважалось недоступним, або його ще тільки треба було створити.
5. Проведення відповідної реорганізації, наприклад, забезпечення монопольного становища або підрив монопольного становища іншого підприємства.

Послідовники Шумпетера доповнюють перелік шостим видом — змінами в професійній підготовці робочої сили, посилення в ній освітньої і наукової складових.

Р. Фостер порівнює інновації з битвою на ринку між новаторами чи атакуючими — тими, хто намагається зробити гроші, змінюючи порядок речей, і тими, хто обороняється, захищаючи свої нинішні прибутки. Нововведення — це плід зусиль непересічної особистості, надбання ринку, що піддається повторенню [3, с. 27-28]. П. Друкер називає інновацію новим засобом підприємців, за допомогою якого вони досліджують зміни, що мають місце в економіці та суспільстві з метою використання їх у бізнесі чи в різних сферах обслуговування [4, с. 41]. Р. Нельсон та С. Уінтер пишуть, що «інновація — це зміна рутини, життєздатність якої залежить від того, як її оцінять споживачі» [5, с. 46]. М. Портер формулює поняття так: «Інновації — це можливість здобути конкурентні переваги» [6, с. 171]. Ю. Яковець зазначає: «Інновація — це якісні зміни у виробництві» [7, с. 95]. Інновація — це нове явище, новаторство або будь-яка зміна, яка вноситься суб'єктом господарювання у власну діяльність з метою підвищення своєї конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [8, с. 14].

У даних визначеннях інновація — це досить абстрактне широке поняття, будь-який прояв підприємницького духу, здатність до змін, конкуренції, пошуку нових джерел прибутку або розширення потенціалу вже існуючих. Вони характеризують ринкову, підприємницьку природу інновації, тобто її

здатність нарощувати капітал, але не розкривають її змісту і конкретних ознак.

Для визначення феномену інновацій у праві широке їх трактування є недостатнім. Необхідно сформулювати конкретне формально-юридичне поняття, що дозволить ідентифікувати інновацію серед об'єктів цивільного і господарського обігу, на базі певних критеріїв. Тому звернемося до другого підходу щодо визначення інновації. Існує чимало поглядів на інновацію у **вузькому значенні**, які загалом можна звести до двох основних позицій: *інновація — як процес (динамічна категорія)* і *інновація — як результат (статична категорія)*. Б. Санто під інновацією розуміє суспільно-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів призводить до створення кращих за своїми характеристиками виробів і технологій, а у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід [9, с. 83]. Б. Твісс трактує інновацію як єдиний у своєму роді процес, що поєднує науку, техніку, економіку й управління. Процес цей полягає в здобуванні нового, триває від зародження ідеї до її комерційної реалізації і охоплює комплекс відносин: виробництво, обмін, споживання [10, с. 37-38]. Д. Тідд, Д. Бессант, К. Павітт розглядають інновацію як процес перетворення можливостей у нові ідеї, які широко впроваджуються в практику [11, с. 38]. Аналогічної концепції дотримуються українські вчені. Так, О. Лапко визначає інновацію як комплексний процес, що передбачає створення, розробку, доведення до комерційного використання і розповсюдження нового технічного або якогось іншого рішення (новації), що задовольняє певну потребу [12, с. 28].

Щодо другої концепції, яка трактує інновацію як результат, то вона знаходить своє вираження в наступних дефініціях. За А. Г. Кір'яковим та В. О. Максимовим [13, с. 15], а також за С. Д. Ільєнковою [14, с. 16] інновація — це кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нового чи вдосконаленого продукту, який впроваджений на ринку використовується в практичній діяльності або в новому підході до соціальних послуг. Р. Фатхутдінов формулює інновацію як кінцевий результат упровадження новинок з метою зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту [15, с. 279]. Деякі українські вчені під інновацією розуміють кін-

цевий результат діяльності зі створення і використання нововведень, втілених у вигляді удосконалених чи нових товарів (виробів чи послуг), технологій їх виробництва, методів управління на всіх стадіях виробництва і збуту товарів, що сприяють розвитку і підвищенню ефективності функціонування підприємств, які їх використовують [16, с. 18].

Часто прикладом трактування інновації як результату наводять визначення, що дає Керівництво Фраскати та Керівництво Осло [17, с. 18]. Чи насправді це так? Третє видання Керівництва Осло «Рекомендації щодо збирання й аналізу даних з інновацій», підготовлене спільно ОЕСР і Євростатом, яке, до речі, є базовим документом для країн — членів ОЕСР, а також країн Латинської Америки, Східної Європи, Азії та Африки у приватнопідприємницькій сфері, дає таке визначення інновації: *Інновація є введенням у використання якого-небудь нового або значно поліпшеного продукту (товару чи послуги) або процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу у діловій практиці, організації робочих місць або зовнішніх зв'язках*. При цьому Керівництво диференціює три види інноваційної активності:

- 1) успішна, що призвела до впровадження інновації;
- 2) що триває, розвивається, але ще не призвела до здійснення інновації;
- 3) припинена до моменту впровадження.

Впровадження Керівництво трактує як виведення нового або удосконаленого продукту на ринок [18]. Таким чином, згідно з Керівництвом Осло *інновацією є саме процес* введення у ринок нового або удосконаленого продукту, *незалежно від результату*.

У своєму дослідженні часто доводиться звертатися до аналізу економічних трактувань категорії інновація. Це пояснюється серйозним браком правових досліджень у цій сфері. Так, більшість з них користується законодавчим визначенням інновації [19, 20, 21], іноді змінюючи його редакцію [22].

За формулюванням Закону України «Про інноваційну діяльність»: «інновація — новостворені (застосовані) і/або вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери». Окрім очевидних редакційних недоліків цього ви-

значення, на які абсолютно справедливо звертає увагу Д. Є. Висоцький, а саме: використання терміна «застосовані», що уточнює ознаку новоствореності, а також недоречні вживання сполучника «і» між словами «новостворені» та «вдосконалені», бо продукт може бути або новоствореним, або вдосконаленим відносно до раніше застосованого, і в цьому полягає його новизна [22, с. 77], слід виділити суттєві проблеми законодавчого бачення інноваційного процесу:

1) Перше, що звертає на себе увагу, це *ототожнення інновацій за Законом з результатом інноваційної діяльності*, що визначена в Законі як діяльність, яка спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Неузгодженість між формулюваннями вже на рівні базових понять проявляється в тому, що законодавець ототожнює інновації не з результатами наукових досліджень і розробок, які використовуються, комерціалізуються в ринковому середовищі, а, по суті, з товарами і послугами, що утворюються в результаті цієї комерціалізації.

Модельний закон СНД про інноваційну діяльність від 16.11.2006 р. теж дає своєрідне трактування останньої як діяльності, що забезпечує створення та реалізацію (введення у цивільний обіг) новацій (новин) й отримання на їх основі практичного результату (нововведення) у вигляді нової продукції (товару, послуги), нового способу виробництва (технології), а також реалізованих на практиці вирішень (заходів) організаційного, виробничо-технічного, соціально-економічного та іншого характеру, що позитивно впливають на сферу виробництва, суспільні відносини і сферу управління суспільством. *Дивує, що законодавець описує новацію як результат інтелектуальної діяльності, що вводиться в цивільний обіг, а нововведення (інновацію), що є категорію, яка саме і позначає цей процес — як результат інноваційної діяльності, ототожнюючи це поняття з категорією інноваційний продукт.* Це вбачається недопустимим.

Дехто з дослідників [13, с. 15; 23, с. 8-9] розрізняє поняття інновація і нововведення, але таке розмежування є досить надуманим. Взагалі етимологічне значення поняття «інновація» (*innovation*) означає «введення новації», або «нововведення». Префікс «in» у просторовому значенні вказує на входження або внесення в межі чогось, проникнення в якийсь середовище, а слово «novation» дослівно перекладається як новина, новин-

ка, новація. Тому інновація і нововведення — рівнозначні слова-синоніми, що позначають одне і теж поняття з тією різницею, що «інновації» — слово іншомовного походження. Тобто, виходячи з етимологічного значення, інновація також динамічна категорія, яка позначає новинку, новацію, що знаходиться в процесі введення (впровадження).

2) Друга проблема: *неузгодженість щодо визначення інноваційного продукту і його місця в інноваційному процесі* міститься і в Законі «Про інноваційну діяльність». За Законом, інноваційний продукт — результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки. У трактовці Закону інноваційна діяльність спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок. Тобто *за спеціальним Законом інноваційний продукт — це не результат інноваційної діяльності, а якраз той об'єкт, що комерціалізується*. Крім того, згідно зі Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» дослідження (фундаментальні та прикладні) є формами наукової діяльності, а формами науково-технічної діяльності є зокрема науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. Відповідно до того ж Закону результатом наукової діяльності, фундаментальних та прикладних досліджень є нове знання, а науково-прикладний результат — це нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, розробка, яка впроваджена у суспільну практику. Очевидно, що Закон «Про інноваційну діяльність» неправильно застосовує термін «розробка», надаючи йому характеру процесу нарівні з науковим дослідженням, на відміну від Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність», який розробкою вважає якраз той прикладний результат наукової діяльності, що може стати інноваційним продуктом за трактуванням Закону.

У той же час в ст. 14 Закону України «Про інноваційну діяльність» сказано, що «інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту і науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки нової технології (в тому числі — інформаційної) чи продукції з виготовленням експериментального зразка або дослідної партії і, таким чином, є реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності або відкриття.

Проаналізуємо ст. 1 і ст. 14 Закону. Якщо інноваційна діяльність спрямована на використання і комерціалізацію резуль-

татів наукових досліджень та розробок, а інноваційний продукт і є цим результатом, то інноваційна діяльність якраз спрямована на впровадження інноваційних продуктів. У даному випадку інноваційний продукт — це той науково-прикладний результат (об'єкт), що вводиться в ринковий обіг, комерціалізується в процесі інноваційної діяльності.

Навпаки, якщо інноваційний продукт є результатом інноваційного проекту та реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності, то його можна кваліфікувати як результат інноваційної діяльності. Водночас інноваційний проект сформульовано в Законі як комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів щодо створення і реалізації інноваційного продукту. Таким чином, законодавець намагається заплутати нас остаточно.

Так все ж таки, чи є інноваційний продукт об'єктом інновації (інноваційної діяльності) або є її результатом; чи варто формулювати «об'єкт інновації», а надалі й саму «інновацію» через категорію інноваційного продукту, користуючись тією самою лексичною конструкцією? Вбачається, що ні. Крім того, Закон оперує поняттям «інноваційна продукція», яка згідно зі ст. 1 розуміється як нові конкурентоздатні товари чи послуги, що відповідають умовам цього Закону. Не зрозуміло, чому законодавець розділяє поняття «інноваційний продукт» і «інноваційна продукція», які розрізняються лише аїлькістю і не є різними за змістом категоріями.

З аналізу ст. 14 Закону випливає також, що інноваційний продукт повинен бути науково-дослідною та дослідно-конструкторською розробкою і пройти всі стадії НДДКР, але це не завжди справедливо. Так, у результаті інноваційної діяльності може бути впроваджена вже розроблена технологія, яка залишається новою для контрагентів, але вона не потребує кожного разу проходження всіх стадій НДДКР. Крім того, НДДКР передують тільки науково-технічній інновації, а, за Законом, інноваціями можуть також виступати організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, яким передує скоріше певний досвід та навички.

3) Закон має виражену публічну спрямованість та намагається підпорядкувати інноваційний процес досить штучним вимогам державного регулювання. Закон «Про інноваційну діяльність» вимагає від інновації істотного поліпшення структури

та якості виробництва і (або) соціальної сфери. Стаття 14 встановлює також вимогу для інноваційного продукту, згідно з якою, він повинен підвищувати вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень. Тим самим Закон викреслює інновації, що мають значення для конкретного підприємства, або цілий ряд інновацій в бізнесі та управлінні, хоча вони є також свого роду інноваціями. Між тим, звертаючись до вищезгаданого Керівництва Осло (п. 35), можна побачити, що його автори спеціально відмовились від вживання характеристики «технологічний», бо «його присутність викликає побоювання, що багато фірм з сектору послуг будуть інтерпретувати цей прикметник у розумінні «використання технологічних виробництв й обладнання» і, відповідно вважати, що йдеться про щось неприйнятне до багатьох з їх власних продуктових чи процесних інновацій».

Ще більш обмежувальним є визначення інноваційної діяльності у Господарському кодексі України, яка у ст. 325 трактується як діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій лише з метою виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

4) *Проблема визначення об'єкта інновацій абсолютно не вдало вирішена у Законі.* До об'єктів інноваційної діяльності Закон відносить: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктуру виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарну продукцію; механізм формування споживчого ринку та збуту товарної продукції. Даний в Законі перелік є вичерпним. Але чи здатний він претендувати на повне визначення об'єкта інновації та надати всебічне уявлення про світ інтелектуальної продукції, що може бути зажадана на сучасному технологічному ринку?

По-перше, треба визначити критерії, за допомогою яких буде визначено об'єкти інновації, по-друге, ці об'єкти не повинні перетинатись та підпорядковуватись визначеним критеріям і, по-третє, перелік таких об'єктів має бути вичерпним. Коло об'єк-

тів, даних в Законі окреслено без будь-якої системи, без урахування єдиного критерію класифікації, «звалюючи все до купи». Наприклад, поняття інтелектуальні продукти є досить широким та включає більшість з перелічених далі об'єктів. Відповідно до Закону та Господарського кодексу України інноваційні програми і проекти є організаційною основою здійснення інноваційної діяльності, а також механізмом її державного регулювання; в рамках інноваційних програм та проектів саме і запроваджуються об'єкти інноваційної діяльності. В поняття інфраструктури виробництва і підприємництва, згідно з Законом, входить цілий прошарок суб'єктів, таких, як інвестиційні та венчурні фонди, інноваційні підприємства, фінансово-кредитні установи та інші. Сировинні ресурси не можуть виступати як інновації, бо це суперечить їх нематеріальній сутності. «Товарна продукція» є скоріше результатом інноваційної діяльності. А категорія «нові знання» хоча і могла б стати ключовою, але не має правового та законодавчого визначення.

Не можна погодитись також із зарахуванням послуг до об'єктів інновації, вони не можуть бути ні об'єктом інновацій, ні об'єктом цивільних прав, бо не мають такої головної їх властивості, як оборотоздатність. «Очевидно, — пише І. В. Спасибо-Фатеєва, — не може йтися про оборотоздатність такого об'єкта, як послуга, бо, коли вживається термін «продаж послуг», то мається на увазі їх надання, внаслідок якого інша особа її отримує» [24, с. 36]. Обіг її нереальний, бо послуга не може надалі відчужуватися набувачем. Послуга — це тільки форма інновації, передачі певних знань, досвіду, технології, тобто скоріше форма або вид інноваційної діяльності.

Проблеми, що були окреслені вище, це далеко не всі недоліки спеціального законодавства про інновації, але вони стосуються базових концептуальних речей. *Складається враження, що існуюче законодавство України про інноваційну діяльність замість того, щоб створити ефективне правове поле для функціонування інноваційних відносин між суб'єктами, в першу чергу приватного права, намагається зарегулювати цей процес, причому досить-таки невдало. В чинному законодавстві превалює публічний, обмежувальний підхід до регулювання інноваційних відносин. До приватно-правових норм Закону України «Про інноваційну діяльність» можна віднести тільки три статті, і ті містять багато неузгодженостей та суперечностей. Без чіткого уявлення про те, що є іннова-*

цією, які її ознаки, функції та види, не можна окреслити види і форми інноваційної діяльності, склад інноваційних правовідносин, надати їм адекватного нормативно-правового регулювання. Тому воно залишається декларативним і таким, що не діє на практиці. Якщо ми прагнемо побудувати ефективні приватні інноваційні правовідносини, то повинні відійти від трактування інновацій згідно з чинним законодавством України, тому що воно не відображає інноваційний процес та не відповідає міжнародним нормам.

Для того, щоб налагодити інноваційні правовідносини, необхідно підлатати прогалини чинного законодавства та відредагувати декілька статей. Необхідно змінити підходи до визначення інноваційного середовища. Так, у законодавчому регулюванні повинен превалювати приватноправовий підхід до визначення основних категорій, змінено уявлення про інновації зі статичної на динамічну категорію, має бути чітко окреслене коло об'єктів інновацій та суб'єктів інноваційної діяльності, визначені види та форми інноваційної діяльності у приватно-підприємницькій площині. Для визначення інновації як динамічної категорії необхідно проаналізувати **ознаки інновації**:

По-перше, **інновацією, а точніше, об'єктом інновації, виступає нематеріальний об'єкт**. Інновації — це, безумовно, сфера об'єктивованих ідей, що можуть знаходити своє матеріальне вираження в нових продуктах, товарах (речах), послугах, але навіть в такому випадку інноваціями будуть нематеріальні складові речі, що надають їм особливої цінності. Технології, що закладені в сучасну техніку (відео-, аудіо-, комп'ютерну), утворюють основну частину її вартості, бо саме вони потребують найбільш довготривалих та дорогих досліджень. Матеріальний об'єкт — це лише вираження нової технології, нового знання, яке втрачає свою вартість із старінням цього покоління прикладних знань і їх тиражованістю. Тому не може визнаватися інноваціями матеріальна продукція, одержана в результаті інноваційної діяльності, наприклад сучасні комп'ютери. Інновація — це ті нові технології, що закладені у таких комп'ютерах.

Слід наголосити, що звуження інновації до категорії об'єкта означало б погляд на інновацію як на статичну категорію ідентичну об'єкту інтелектуальної власності, або будь-якому іншому результату наукової, технічної та іншої інтелектуальної діяльності. Такий погляд є невірним, так, більшість вчених розділяє поняття «новація» та «інновація» [17, с. 14; 25, с. 14].

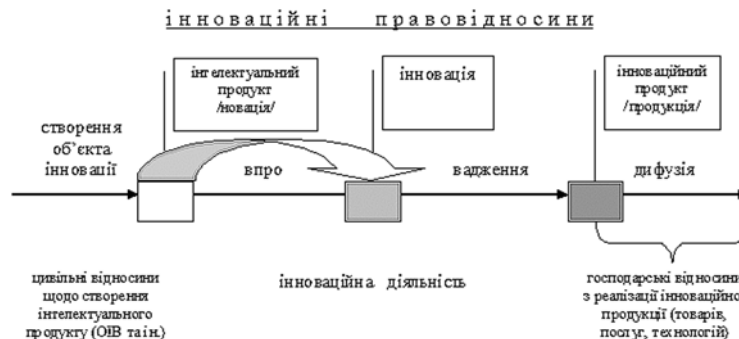
«Новація — це оформлений результат досліджень та розробок, що має інноваційні перспективи. Головне — впровадити новацію, перетворити новацію в форму інновації, завершити інноваційну діяльність і отримати позитивний результат, потім продовжити дифузю інновації» [25, с. 14-15]. З цього виходить друга ознака.

По-друге, **інновація — це нематеріальний об'єкт, що вводиться в ринковий обіг (комерціалізується)**. І це є визначальний критерій при характеристиці категорії, що розглядається. *Процес введення (комерціалізації) новації становить інноваційну діяльність. Комерціалізація являє собою використання об'єкта інновації з метою отримання прибутку (доходу)*. Таке трактування відповідає баченню інновацій засновником теорії Й. Шумпетером, який розділяв категорії «винахід» та «інновація» і розглядав їх як різні стадії інноваційного процесу, а саме — інновація є впровадженням винаходу з метою досягнення комерційної вигоди. В цьому полягає сутність, яка поріднює категорії інвестиції і інновації — категорії однієї економічної природи. Інвестиції — це певні цінності, що вкладаються в ринковий обіг з метою отримання прибутку (доходу). Інновації — це теж цінності, але виключно ідеальні (нематеріальні) об'єкти, які вкладаються в ринковий обіг з комерційною метою. Тобто інновації — це інвестиції в нематеріальній формі. Аналогічне тлумачення запропонував Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року, який визначив інноваційну діяльність як форму інвестиційної діяльності, яка здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу; а інновації як вид інвестицій у вигляді прав інтелектуальної власності, технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»). Аналогічної думки дотримуються спеціалісти з інвестиційного права [21, с. 273].

Автор відходить від трактування Керівництва Осло, де інноваційна діяльність трактується достатньо широко. Так, під інноваційною діяльністю Керівництвом визнаються «всі наукові, технологічні, організаційні, фінансові і комерційні дії, що реально призводять до здійснення інновацій, або задумані з цією метою. Деякі види інноваційної діяльності є інноваційними самі по собі, інші не мають цих властивостей, але теж

необхідні для здійснення інновацій». Те, що Керівництво називає інноваційною діяльністю трактується автором як інноваційні правовідносини, а ті види діяльності, користуючись термінологією Керівництва, які «є інноваційними самі по собі» — суть інноваційною діяльністю. Що стосується діяльності щодо розробки інтелектуального продукту (НДДКР), то це є наукова, науково-технічна та інша діяльність, що регулюється цивільним правом. Інноваційне право цікавиться інтелектуальним продуктом, який введено до ринкового обігу, тобто його комерційним (інноваційним) потенціалом.

Таким чином, нематеріальним об'єктом (об'єктом інновації) є результат інтелектуальної діяльності або інтелектуальний продукт, який є об'єктом цивільних прав. Інновацією інтелектуальний продукт стає з моменту введення в ринковий (комерційний) обіг в процесі здійснення інноваційної діяльності. В результаті впровадження інновації або здійснення інноваційної діяльності утворюється інноваційний продукт (продукція). Наочно це можна зобразити наступним чином:

Третя ознака напряму пов'язана із попередньою — **економічна ефективність інновації**. Якщо за основу взята ринкова модель інновацій, ця ознака є очевидною, на відміну від публічно-правового підходу, що викладений в Законі України «Про інноваційну діяльність». В ньому вимогами до інновації та інноваційного продукту є: поліпшення структури та якості виробництва і (або) соціальної сфери, підвищення вітчизняного науково-технічного і технологічного рівня, тобто соціально-економічний ефект на рівні держави. В отриманні економічного ефекту, в першу чергу, повинен бути заінтересований

суб'єкт, що здійснює інновацію, — це є головна мотивація до здійснення інновацій. Таким економічним ефектом є, звичайно, отримання прибутку (доходу), або досягнення конкурентних переваг за рахунок змінення кривої попиту на продукцію фірми (підвищення її якості, пропозиції нових продуктів, відкриття нових ринків або нової групи споживачів) або кривої витрат фірми (тобто зниження ціни на продукцію). Досягнення ж ефекту на рівні галузі, або на рівні країни, або на світовому рівні буде залежати від виду інновації.

Умовою ринкового використання інновації є *попит*. Інтелектуальний продукт набуває ознак інновації за умови, що на нього є попит або інновація сама формує попит. Так, наприклад, може пройти чимало років з моменту створення винаходу перед тим, як він стане інновацією, бо рівень науки і техніки не здатний знайти йому практичного застосування, тобто сформуванню попиту. Часто підприємець, що здійснює інновацію, паралельно розроблює стратегію введення її в господарський обіг, що полягає в передбачуванні певного попиту або штучному його формуванні. Попит формує вартість інновації на базі сукупності критеріїв або умов. Це такі умови, як:

- 1) ступінь новизни;
- 2) ступінь невідомості третім особам;
- 3) ступінь правового захисту;
- 4) ступінь складності практичної задачі, яку повинна вирішити інновація.

Ці фактори в сукупності визначають *комерційну цінність інновації*.

Четверта ознака інновації, а точніше інтелектуального продукту, що є об'єктом інновації — це **новизна**. *Інновація передбачає використання нових знань, або використання по-новому вже існуючих знань, або використання нової комбінації вже існуючих знань*. Причому для визначення інновації у приватно-підприємницькій сфері ступінь новизни не має суттєвого значення. Так, згідно з Керівництвом Осло інновації повинні містити «яку-небудь ступінь новизни», бути «ною для фірми», «ною для ринку» або «ною для світу». Здійснюючи класифікацію інновацій автор детальніше розглядатиме це розмежування. *У приватноправових відносинах ступінь новизни визначається, по суті, одним критерієм — можливістю вирішення певної практичної задачі, що не могла бути вирішена за існуючим науково-технічним або технологічним*

рівнем як на глобальному рівні, так і на рівні господарського суб'єкта. Так, раціоналізація іноді не поступається винахідництву за масштабами творчої думки або новизною. В результаті удосконалення чи модернізації теж виникає новий продукт. Цінність інновації, що є абсолютно новим або удосконаленим продуктом, буде визначатися ринком. Взагалі безглуздо порівнювати за критерієм новизни або ступенем творчості, наприклад, винахід і маркетингову концепцію, бо вони мають різні сфери застосування, вирішують зовсім різні практичні задачі.

Виділення таких категорій, як пріоритетні напрямки інноваційного розвитку, критичні і високі технології мають значення для запровадження державного регулювання з метою досягнення певних цілей держави: конкурентоспроможності на світових ринках, технологічної моці, військової переваги. Коли йдеться про стимулювання певних видів інновацій, держава може встановлювати додаткові умови стосовно цих видів у публічних правовідносинах відповідно до поставленої мети. Тоді можна говорити [82, с. 22-23] про «глобальні, піонерські, напівпіонерські і не піонерські інновації».

На базі запропонованих ознак надамо визначення інновації. В ньому досягається оптимальне поєднання простоти формулювання, конкретизації і достатньої всеосяжності поняття. **Інновація — це новий інтелектуальний продукт (результат інтелектуальної творчої діяльності), що вводиться в ринковий обіг з метою отримання прибутку (доходу).**

Особливість інновацій полягає також у їх функціональній спрямованості. Слід виділити такі **функції інновацій**:

- 1) **функція перетворення або функція змін** полягає у властивості інновації перетворювати знання у продукти, технології, послуги, нові знання; впроваджувати результати інтелектуальної творчої діяльності у практичну сферу з користю для суспільства. Інновації рухають економічну систему, порушуючи її рівновагу, вносять певні зміни. Ці зміни в першу чергу пов'язані з чимось новим, революційним або удосконалюючим, модернізуючим попередній стан речей;
- 2) **функція стимулювання творчої активності або креативна функція**. Інновація, тобто впровадження розробки надає матеріальної та моральної зацікавленості її творцю. Як будь-які ідеї, інновації нерозривно пов'язані з суб'єктом — людиною, що створює їх, реалізуючи свій творчий і

інтелектуальний потенціал. Недарма класики інноваційної теорії описували інноваційну якість підприємця, що характеризується ними як творець, який здійснює нові комбінації, відрізняючи його від імітатора, котрий виконує рутинну діяльність, нічого не змінюючи. Й. Шумпетер писав: «Задоволення, що отримується від технічного удосконалення, споріднене відчуттям митця» [2, с. 70].

- 3) *економічна функція*, зміст якої полягає в отриманні прибутку від інновації та використанні її як джерела фінансових ресурсів для розширення обсягу виробництва. Прибуток від реалізації інновацій є також стимулом для здійснення нових інновацій. Причому Й. Шумпетер ставив економічні моменти вище за технічні [2, с. 70].
- 4) *соціальна функція* інновації є важливою її характеристикою. Якщо інвестиції можуть мати соціальний ефект, то інноваціям він завжди притаманний. В інноваціях виявляється двосторонній зв'язок економічних процесів та факторів суспільного життя. Так, інновації підвищують якісний рівень життя, виробництва, науково-технічний рівень як у глобальному масштабі, так і локально.

Визначившись з поняттям, ознаками та функціями інновацій, необхідно розглянути її види. Вище вже зверталася увага, що прелік об'єктів інновацій не може бути взятий за основу, бо є невдалим і безсистемним. Необхідно створити нову класифікацію за визначальними критеріями, що дозволить чітко окреслити коло інновацій, незважаючи на все їх розмаїття та багатогранність у суспільному житті.

1. Найбільш усталеною вважається дихотомія інновація-товар та інновація-технологія, запропонована Й. Шумпетером та сприйнята доктриною та практикою (наприклад, системою статистичного обліку інновацій, у тому числі в Україні). З часом вона перетворилася на класифікацію інновацій на:

- продуктові — інновації, що реалізувалися у нових виробках, нових матеріалах і напівфабрикатах, а також комплексуючих та інших продуктах;
- процесні — що втілились у нові технології виробництва, більш високий рівень автоматизації, нові методи організації виробництва.

Іноді до цієї дихотомії додають ще інформаційні технології, які вирішують завдання оптимізації інформаційних потоків у різних сферах науково-технічної і виробничої діяльно-

сті, підвищення доступності й оперативності отримання інформації.

Керівництво Осло розширило діапазон інновацій, куди включило:

- *продуктову інновацію*, тобто впровадження товару чи послуги, що є новими або значно покращеними щодо їх властивостей або способів використання. Сюди включаються значні удосконалення в технічних характеристиках, компонентах, матеріалах, у вбудованому програмному забезпеченні, у ступені дружелюбності відносно користувача або в інших функціональних характеристиках;
- *процесну інновацію*, тобто впровадження нового або значно поліпшеного способу виробництва або доставки продукту. Сюди входять значні зміни в технології, виробничому обладнанні і/або програмному забезпеченні;
- *маркетингову інновацію*, тобто впровадження нового методу маркетингу, включаючи значні зміни в дизайні або упаковці продукту, його складуванні, просуванні на ринок або в призначенні ціни для продажу;
- *організаційну інновацію*, тобто впровадження нового організаційного методу в ділову практику фірми, в організацію робочих місць або зовнішніх зв'язках.

2. Друга фундаментальна класифікація, запроваджена Й. Шумпетером та розвинута послідовником теоретичної спадщини останнього Г. Меншем, розділяє інновації за їх потенціалом на:

- базисні, спрямовані на створення нових поколінь техніки, матеріалів, технологій, які призводять до суттєвих структурних змін у підгалузях і галузях економіки, навіть до виникнення нових;
- поліпшуючі — слугують удосконаленню освоєних поколінь техніки, нових моделей машин та матеріалів, поліпшенню параметрів товарів (послуг), що виробляються, і технологій їх виготовлення;
- псевдоінновації — часткові поліпшення або незначні зміни в дизайні, що не дають соціального ефекту.

Існує декілька варіацій запропонованої класифікації, наприклад, залежно від глибини внесених змін на:

- радикальні — принципово нові вироби і технології. Радикальні інновації не багаточисленні і, як правило, пов'язані з появою нового споживача й нового ринку;

- комбінаторні — нові сполучення вже відомих елементів. Комбінаторні інновації можуть бути спрямовані на залучення нових груп споживачів або на освоєння нових ринків;
- модифікуючі — направлені на покращення або доповнення існуючих продуктів. Модифікуючі інновації спрямовані на збереження або посилення ринкових позицій підприємств;
- псевдоінновації, під якими розуміються естетичні (в кольорі, декорі), а також незначні технічні або зовнішні зміни в продукті, що залишають незмінним його конструктивне виконання і не впливають помітним чином на параметри, властивості того чи іншого виробу, а також матеріалів і компонентів, що входять до його складу; псевдоінновації можуть переслідувати мету розширення номенклатури продукції за рахунок освоєння виробництва продуктів, що не випускалися раніше на даному підприємстві, але були вже відомими на ринку, для задоволення попиту й збільшення доходів підприємства.

Друга група класифікацій, як справедливо зазначають спеціалісти [17, с. 32], придатна для цілей державної політики на макрорівні.

3. Спорідненою класифікацією є диференціація інновацій за ступенем новизни. Якщо друга група робить наголос на ефекті від здійснення інновацій на рівні країни, галузі, підгалузі, то третя група класифікації — на новизні. Про ефект від інновацій можна зробити висновок лише через тривалий термін з моменту її виникнення, крім того, соціальний ефект є оціночною категорією, тому новизна є критерієм більш об'єктивним і наявним.

Керівництво Осло, яке підходить до класифікації більш прагматично, користується саме критерієм новизни. Відомості про ступінь новизни дозволяють розрізнити тих, хто створює інновації і тих, хто їх підхоплює, вивчати процеси дифузії (розповсюдження), виділяти лідерів ринку та їх послідовників. Мінімальний рівень новизни для інновацій встановлений як «нове для фірми». Інновації є новими для ринку, коли фірма, що здійснила інновацію, першою виводить її на ринок. Під ринком розуміється фірма у сукупності з її конкурентами, можливо, з урахуванням географічного аспекта або типової серії продуктів. Інновація є новою для всього світу, якщо фірма, що її впровадила, є першою на всіх ринках і серед усіх галузей як в національному, так і міжнародному масштабі. Таким чином, за новизною інновації поділяються на:

- нові для світу;
- нові для ринку (як в галузевому, так і в національному масштабах);
- нові для фірми.

Інше бачення критерію новизни пропонують А. Г. Кір'яков і В. А. Максимов. Залежно від ступеня новизни автори [13, с. 17] виділяють такі види інновацій:

- абсолютна новизна — коли аналоги запропонованої новинки відсутні;
- відносна новизна — визначається відносно обраної ознаки або групи ознак;
- вартісна новизна — коли відношення витрат на НДДКР, освоєння і використання до обсягу корисної праці нижчі, ніж у замінюючої;
- доцільна новизна — кращі виробничі або споживчі властивості;
- ринкова новизна — великою мірою визначає успіх інноваційної діяльності на підприємстві та проявляється в розширенні кола потенційних споживачів і у відозміні їх потреб.

Вони також поділяють інновації залежно від їх співвідношення з прототипом на такі категорії:

- відкриваюча інновація — продукція чи технологія, які не мають порівняльних прототипів;
- заміщуюча інновація — коли відбувається повна заміна існуючих прототипів;
- відмінююча інновація — коли використання її призводить до повного виключення продукту у зв'язку з появою нових функцій;
- поворотна інновація — коли відбувається повернення до попередніх видів, способів, методів;
- ретровведення — коли відбудовуються старі форми на сучасній основі.

4. Важливою є класифікація за сферою діяльності або відповідною галуззю народного господарства. Ця класифікація є поширеною в науковій літературі [Дагаєв, с. 29; 17, с. 34]:

- технологічні;
- виробничі;
- економічні;
- торгові;
- соціальні;
- в галузі управління.

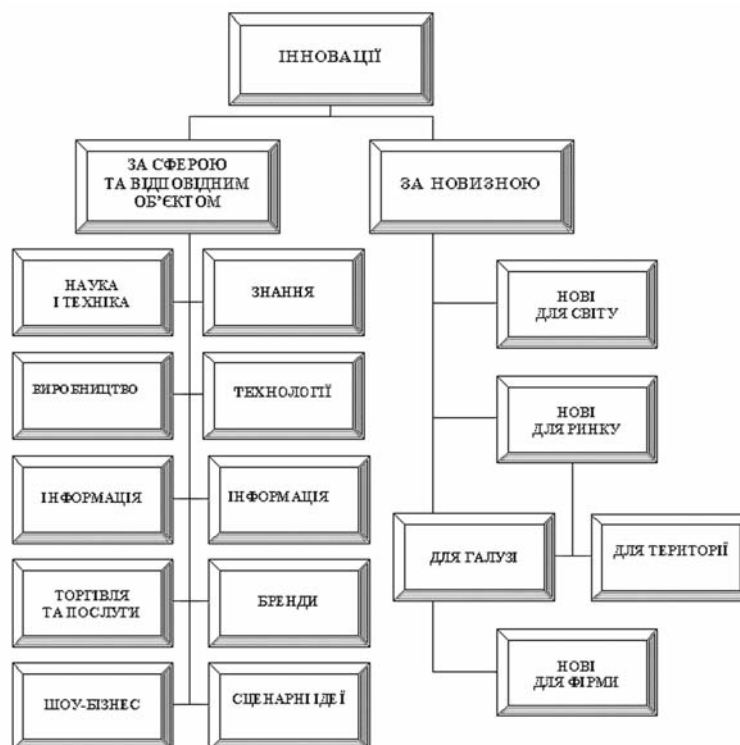
Взагалі в теорії існує чимало класифікацій залежно від багатьох критеріїв, які мають в основному економічний сенс. Вони відіграють неабияку роль для моніторингу інновацій, аналізу ринку, стратегічних прогнозів, для управління інноваціями на рівні галузі та підприємства. Поділ інновацій на продуктові і процесні активно сприйнятий як основний на рівні державної статистики України. Формуючи класифікацію інновацій в праві (законодавстві), необхідно керуватися метою ефективності регулювання інноваційних відносин у різних сферах суспільного життя. Саме проаналізувавши ці сфери, частоту здійснення інновацій у їх межах, та їх вплив на економіку, можна розпочати пошук об'єктів інновацій, характерних саме для них.

Оскільки в Україні відповідна статистика не ведеться, а коло інновацій охоплює тільки науково-технічну та виробничу сфери, звернемось до міжнародного досвіду. Аналізуючи галузі креативної (інноваційної) економіки, можна виділити ті, які одночасно формують великі сегменти ринку інновацій — це сфера науки і техніки, виробництво, інформаційна сфера, сфера торгівлі і послуг, а також сфера культури і шоу-бізнесу, якою так часто нехтують при дослідженні інноваційного процесу. Безумовно, інновації не обмежуються тільки цими сферами діяльності. Інновації сприяють упровадженню нових більш досконалих методів організації ринку, виробництва, збуту, постачання тощо (організаційні інновації); демонструють нові підходи та методи щодо організації управління, реформування системи управління (інновації в управлінні); становлять нові механізми управління процесами державотворення, нові методи вирішення міждержавних проблем та проблем взаємовідносин політичних суб'єктів (політичні інновації); сприяють покращенню умов праці, поліпшенню сфери послуг, змінам в соціальній структурі (соціальні інновації); підвищують рівень та модернізують форми освіти (інновації в освіті). Але вивчення інновацій в таких сферах, як наука і техніка, виробництво, інформація, торгівля і послуги, а також шоу-бізнес дозволило виділити об'єкти, які мають настільки виражені характерні ознаки самого інтелектуального (творчого) продукту, що можуть претендувати на перші місця у переліку об'єктів інноваційної діяльності.

Об'єкт інноваційної діяльності, або об'єкт інновацій, тобто конкретний нематеріальний результат творчої інтелектуальної

діяльності, що може бути комерціалізований, повинен бути визначальним критерієм класифікації інновацій. Класифікація інновацій за об'єктом надасть уявлення про інтелектуальну продукцію, що може виступати як інновація у різних сферах людської діяльності. Класифікація на продуктові та процесні інновації надає уявлення про світ інноваційної продукції, яка утворюється на виході. Що стосується матеріальної форми продукту, то вона у даному випадку не визначальна властивість інновації. Так, у результаті інноваційної діяльності інтелектуальні продукти можуть втілюватись в нових видах техніки, обладнання, матеріалів та інших речах, але можуть залишатись у нематеріальній сфері (як відбувається з інформаційними технологіями). Тобто продуктові (матеріальні) або процесні (технологічні) — це властивості інноваційного продукту (результату інноваційної діяльності), а не інновації.

Класифікація інновацій

Пропонуємо основні категорії інновацій залежно від виду об'єкта: ідеї (зокрема, бізнес-ідеї і концепції, а також сценарні ідеї), прикладні знання (наукові, професійні і традиційні), технології (зокрема інформаційні), бренди.

Список використаних джерел:

1. Экономика инновационной деятельности наукоемких предприятий : учебник/ А. А. Колобов, В. В. Кочетов, И. Н. Омелянченко и др.; Под ред. А. А. Колобова, В. В. Кочетова, И. Н. Омелянченко. — М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2007. — 384 с.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М. : Прогресс, 1982. — 454 с.
3. Фостер Р. Обновление производства: атакующие выигрывают. — М. : Прогресс, 1987. — 147 с.
4. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі. — К. : Україна, 1994. — 314 с.
5. Нельсон Р., Уинтер С. Эволюционная теория экономических изменений. — М. : Финстатинформ, 2000. — 418 с.
6. Портер М. Конкуренция : учеб. пособие/ пер. с англ. — М. : Вильямс, 2001. — 495 с.
7. Яковец Ю. Ускорение научно-технического прогресса: теория и экономический механизм. — М. : Экономика, 1988. — 335 с.
8. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації. — К. : КНЕУ, 2003. — 394 с.
9. Санто Б. Инновация как средство экономического развития. — М. : Прогресс, 1990. — 291 с.
10. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями. — М. : Экономика, 1989. — 271 с.
11. Tidd J., Bessant J., Pavitt. K. Managing innovation. — Chichester : John Wiley & Sons LTD, 2001.
12. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання: монографія. — К. : Ін-т екон. прогнозування НАН України, 1999. — 254 с.
13. Кирьяков А. Г., Максимов В. А. Основы инновационного предпринимательства: учеб. пособие для вузов/ Под общей ред. д.э.н., проф. Л. Г. Матвеевой. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. — 160 с.
14. Ильенкова С. Д. Инновационный менеджмент : учеб. для вузов. — М. : Банки и биржи : ЮНИТИ, 1997. — 327 с.

15. Фатхутдинов Р. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. — М. : Инфра-М, 2000. — 279 с.
16. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком : навчальний посібник. — Суми : ВТД «Університетська книга; К.: Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. — 324 с.
17. Инновационная политика : учебник/ Л. П. Гончаренко, Ю. А. Арутюнов. — М. : КНОРУС, 2009. — 352 с.
18. Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. Третье издание. Совместная публикация ОЭСР и Евростата — М., 2006.
19. Святоцький О. Д., Крайнев П. П., Ревуцький С. Ф. Правове забезпечення інноваційної діяльності в Україні: питання теорії і практики /За ред. О. Д. Святоцького. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 80 с.
20. Інноваційний розвиток України: політико-правові аспекти/ За ред. В. П. Горбатенка : монографія. — К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. — 248 с.
21. Вінник О. М. Інвестиційне право : навчальний посібник. — К. : Юридична думка, 2005. — 568 с.
22. Высоцкий Д. Е. Экономико-правовые аспекты дефиниций понятий «инновации» и «инновационная деятельность»// Економіка та право. — 2004. — № 1. — С. 75-85.
23. Василенко В. О., Шматько В. Г. Інноваційний менеджмент : навчальний посібник/ За ред. В. О. Василенко. — Київ : ЦУЛ, Фенікс, 2003. — 440 с.
24. Спасибо-Фатеева І. Оборотоzдатність об'єктів цивільних прав// Право України. — 2005. — № 6. — С. 34-37.
25. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент : учебник для вузов. 5-е изд. — СПб. : Питер, 2006. — 448 с.
26. Инновационный менеджмент: Концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития : учеб. пособие/ Под ред. В. М. Аньшина, А. А. Дагаева. — 2-е изд. — М. : Дело, 2006. — 584 с.

ЗМІСТ

Частина I

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Орлюк О. П. Патентна інформація та суспільне надбання в Україні: реалії та перспективи	4
Штефан О. О. Поняття «охорони» і «захисту» авторського права та критерії їх розмежування	30
Дроб'язко В. С. Інтернет-договори Всесвітньої організації інтелектуальної власності	74
Прахов Б. Г. Маркетинг патентних услуг в современных условиях	85
Бутнік-Сіверський С. О. Законодавче забезпечення спадкування прав інтелектуальної власності	94
Васьковська Т. А. Упаковка як об'єкт інтелектуальної власності	104
Прахов Б. Г. Опционный договор — право выбора в лицензионных отношениях	109
Коваленко Т. В. Епонімічна торговельна марка	117
Юлкін Я. О. Правовий аналіз законодавства в сфері промислової власності Республіки Польща	120
Антонюк Н. І., Работягова Л. І. Проблеми визначення об'єктів права інтелектуальної власності інформаційного науково-технічного характеру в контексті оцінки майнових прав інтелектуальної власності	131
Петренко С. А. Поняття «комп'ютерна програма» у сфері охорони прав інтелектуальної власності	144
Комзюк Л. Т. Проблеми адаптації законодавства України про бази даних до законодавства ЄС	159
Штефан А. С. Чи існувало авторське право в античний період?	167
Яковлева Н. Г. Право на ім'я	174
Работягова Л. І., Антонюк Н. І. Закріплення права на конфіденційну інформацію і комерційну таємницю: організаційно-правовий аспект	194

Частина II

ЕКОНОМІКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Бутнік-Сіверський О. Б. Податкова мотивація інноваційного та технологічного розвитку в Україні	209
Нежиборець В. І. Проблеми розвитку науково-інноваційної сфери України в сучасних умовах	232
Ревуцький С. Ф. Загальні риси та особливості інноваційної інфраструктури в науково-технологічній та інноваційній сферах	245
Рудченко І. І. Деякі особливості організаційно-правової складової національної інноваційної системи	254
Сімсон О. Е. Інновації: сутність, ознаки і класифікація	264

Наукове видання

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**Науково-дослідний інститут
інтелектуальної власності НАПрН
України**

**ПИТАННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ**

Випуск восьмий

Рекомендовано до друку
Вченою радою НДІ інтелектуальної власності
НАПрНУ
протокол № 9 від 26 жовтня 2010 р.

Комп'ютерне макетування — Л. Цикаленко,
Коректор — В. Рябиця

Підписано до друку 18 січня 2011 р.
Формат 60x84/16 Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBookСТТ.
Ум.-друк. арк. 13,62. Наклад 300 прим. Зам №
Надруковано ТОВ «Лазурит-Поліграф».
Україна, 04080, м. Київ, вул. Костянтинівська, 73.
Тел./факс: 417-21-70
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3133
від 17.03.2008